

73 ÉLEKIVIRÓ

Az Állambiztonsági Szolgálatok
Történeti Levéltára
negyedéves tudományos folyóirata

=====

- > Budapestről kitelepítettek Csorváson (II. rész)-----Papp István
- > Egy külképviselet „elhárítása”-----Ungváry Krisztián
- > Zala Júlia szakmai életútja-----Joó Adrienn

= 2026 = 02
//////////

Impresszum

Főszerkesztő: *Pap Péter István*

Szerkesztők: *Kollár János Miklós*

Szécsényi András

Takács Tibor

Unger Gabriella

Angol nyelvi szerkesztő: *Hegedüs Gyula*

Olvasószerkesztő: *Tiszóczy Tamás*

Címlapterv és tipográfia: *Gyulai Kati*

Szerkesztőségi titkár: *Joó Adrienn*

Informatikai szerkesztő: *Borkúty László*

Borítókép: Budapest, Bem rakpart 47., a Magyar Népköztársaság Külügyminisztériumának főépülete, homlokzatán az 1952. április 4-i felszabadulási ünnepség dekorációival. Fortepan 209458 / Jezsuita Levéltár – Kiss Ulrich sj
Szövegközi fotók: válogatás a *Fortepan* és az *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára* archívumaiból

Kiadja: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*

A kiadó székhelye: 1067 Budapest, Eötvös utca 7.

Felelős kiadó: *Cseh Gergő Bendegúz*

Szerkesztőség címe: 1067 Budapest, Eötvös utca 7.

Elektronikus levélcím: *betekinto@abtl.hu*

HU ISSN 2732-186X (nyomtatott)

HU ISSN 1788-7569 (online)

Nemzeti
Kulturális
Alap

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

ABTL

**Állambiztonsági
Szolgálatok
Történeti
Levéltára**

Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!
4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

=== Cinkosok és némák ===

PAPP ISTVÁN

Két világ találkozása. Budapestről kitelepítettek Csorváson (II. rész) 7

GYEBNÁR KRISTÓF

Demokratikus államrend elleni izgatás?

Az Egri Barázda szerkesztői ellen kezdeményezett eljárás anatómiája 41

UNGVÁRY KRISZTIÁN

Egy külképviselet „elhárítása”. Adalékok az Egyesült Államok

budapesti nagykövetségének 1945–1950 közötti történetéhez. 69

ORBÁN-SCHWARZKOPF BALÁZS

Óracsempészet az 1960-as években – állambiztonsági háttérrel 101

=== Nem kartoték-adat ===

JOÓ ADRIENN

Egy női statisztikus pályaképe a Műegyetemtől a KSH-n át az ENSZ-ig.

Zala Júlia szakmai életútja. 131

DERDA DÁVID

Adat – védelem. A KSH operatív elhárítása (1951–1962) 149

Budapest IX. kerület, Fővám (korábban Dimitrov) tér,
a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem (később
Corvinus Egyetem) aulája. Farkas Aladár szobrászművész
Marx Károlyt ábrázoló szobrának felavatás előtti pillanatai,
1959. november 7.

Fortepan 174859 /
Szabó Gábor

= Cinkosok és némák =
////////////////////////////////////

Orosháza, a Táncsics Mihály utca a Bíróság épületéből a Könd utca felé nézve. A felvétel Jancsó Miklós *Arat az orosházi Dózsa* című propaganda-rövidfilmjének forgatásán készült, 1953.

Fortepan 265649 /
Horváth József

===== Papp István =====

/// Két világ találkozása

Budapestről kitelepítettek Csorváson (II. rész¹)

== A kitelepítés első hetei

A fennmaradt források tanúsága szerint legalább egy héttel korábban kezdődött el a kitelepítésre való felkészülés helyben, mint ahogyan a vonatok megálltak a csorvási állomás előtt. Valószínűleg tévedésből került Soós Géza iratanyagába egy olyan dokumentum, amelynek címzettje nem ő volt, hanem leendő házigazdája. Ebből kiderül, hogy a Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága (vb) 1951. június 8-i dátummal, Szabó János elnökhelyettes aláírásával állította ki azt a véghatározatot, amelyben a Csorvás, Tanya 360. címen lakó Szemenyei Bélával közölték, hogy házában egy szobát ürítsen ki és adja át (al)bérliként Soós Géza és Horváth Ilona számára.² A szövegben a döntés jogi alapjaként a 6000/1948. számú kormányrendeletet jelölték meg. Az eljárás a jog önkényes értelmezésének tekinthető, hiszen az eredeti jogszabály „lakásügy ideiglenes rendezése tárgyában született”, és az „indokolt lakásszükséglet” biztosítását tűzték ki céljaként. Erendően a második világháborút követően a hajléktalanok lakáshoz juttatása, a közhivatalok, pártok, tömegszervezetek és szakszervezetek elhelyezése volt a rendeletalkotó szándéka, és erre hivatkozva korlátozta az állam a magántulajdont.³ Ez esetben tökéletesen kifordították a jogszabályt, hiszen a kitelepített személyeknek volt lakása, az állam éppen ettől fosztotta meg őket, s az így teremtett helyzetet kívánták kezelni egy teljesen más célra született jogszabály kifejezetten büntető jellegű alkalmazásával. Ha tovább vinnénk az eltorzított logikát, akkor elvileg még bérleti díjat is kérhettek volna a kitelepítésre ítéltektől, de ilyesmiről sem a visszaemlékezések, sem a kitelepítési iratanyagokban

1 == A tanulmány első részét lásd: *Betekintő*, 2026. 1. sz. 21–39.

2 == ÁBTL 2.5.6. 04970/1951. 318/1951. sz. véghatározat, 1951. június 8. Három másik iratanyagban szintén fennmaradt a házigazdának, Gulyás Józsefnek, illetve ifj. Németh Pálnak címzett betelepítési véghatározat. Az utóbbi gazda két ilyen dokumentumot is kapott. Uo. 04968/1951.; 04956/1951.; 04999/1951.

3 == Keller, 2016: 107–108.

fennmaradt kérvények nem tudósítanak. Alighanem sokkal jobban egymásra voltak utalva az érkezők és a befogadók, hogysem ilyesmi bárkinek is eszébe juthatott volna.

Nem tudni, hogy a befogadóknak szóló véghatározatokat mikor kézbesítették, volt-e időbeli eltérés a kiállítás napja és a dokumentumok kézhezvétele között. Mivel a folyamatot minden jel szerint sok-sok kapkodás, rögtönzés, sietség jellemezte, akár egy-egy nap haladéknak is lehetett jelentősége. A Csorvásra kényszerített emberek kitelepítési véghatározatain az 1951. június 11-i dátum szerepel, de a határozatot valószínűleg csak két nap múlva vitték ki a hajnalban becsöngető rendőrök az érintettek számára. Ember László a Belügyminisztériumnak címzett levelében így fogalmazott: „A 05064 számú Belügyminiszteri határozatban amely Ember László és felesége szül. Olajos Ilona volt budapesti /XII Dániel u. 38/ lakosok kezéhez 1951 június 13-án kézbesített és mely az ő kiutasításukat és Csorvás községbe (/Békés m/ való kitelepítésüket rendelte el.”⁴ Az általam átnézett kitelepítési iratanyagokban szereplő mentesítési kérelmek, igazolások elsöprő többsége 1951. június 13-i dátummal születt, s ez is arról tanúskodik, hogy nem többnapos haladékról, hanem későbbi kézbesítésről volt szó. A Csorvásra induló első szerelvény 1951. június 14-én hagyta el a magdolnavárosi pályaudvart.⁵ Arról, hogy mennyiben voltak tisztában az útrakelték, hogy hová is tartanak, erősen szórnak a visszaemlékezések: volt, akinek úgy rémlett, hogy teljes bizonytalanságban hagyták, ezért is kapott lábra a rémhír, hogy Szibériába viszik őket, mások emlékeztek egy címre, de ezt nem hitték el, végül akadtak olyanok is, akik azt állították, hogy teljes tudatossággal készültek életük új helyszínére.⁶ Azt, hogy hányan szálltak le Csorváson a Budapestről érkező vonatkocsikból, nem tudjuk biztosan. Míg az 1959-es, a tanulmány első részében már említett operatív jellemzésben 118 fő szerepel, addig egy feltehetően az 1960-as években készült állambiztonsági munkát segítő háttéranyag 91 családot és 192 személyt említ.⁷ Az ÁBTL kutatócsoportja által készített összesítő táblázatban pedig 87 család és 196 fő található.⁸ Róluk annyit érdemes még elmondanunk, hogy a közel 200 ember öt városrészből érkezett: Budáról az I., a II. és a XII., míg Pestről a VII. és a VIII. kerületből.⁹ Mint ahogy már jeleztem, nem az ő korábbi sorsukkal és élettörténetükkel kívánok foglalkozni, ezért nem tárgyalom a különféle mentesítési kérelmeket. Elsősorban az a falu érdekel, ahol ezek az emberek két évet töltöttek, s ez idő alatt sokféle, változatos kapcsolatot alakítottak ki.

4 = = ÁBTL 2.5.6. 05064/1951. Ember László levele, d. n.

5 = = Dessewffy–Szántó, 1989: 104.

6 = = Ha külön nem hivatkozom egy-egy visszaemlékezésre, akkor az alábbi három kötetre támaszkodom: Dessewffy–Szántó, 1989; Hantó, 2010; Széchenyi, 2015.

7 = = ÁBTL 4.1. A-291. 32–35, 47–54.

8 = = ÁBTL Kutatócsoport – Kitelepítési lista.

9 = = Hantó, 2010. CD-ROM melléklet.

Annyit bizonyosan elmondhatunk, hogy a különböző források tanúsága szerint legfeljebb egy bő hét telt el a befogadásra kijelölt házak kiválasztása és az új lakók beköltözése között, tehát rendkívül gyorsan zajlott le több száz ember alapvető életviszonyainak felforgatása. A nagyobb megrázkódtatás természetesen a kitelepítetteket érte, de azok a családok is merőben új viszonyokkal szembesültek, akiknek házaiba, tanyáiba hirtelen teljesen ismeretlen embereket költöztettek be. S ezen túl valamilyen módon mindenkit érintett Csorváson a kitelepítettek megjelenése, hiszen a templomokban, a boltokban, az orvosnál, a tanácsházánál, a piacon, a nyilvánosság különböző terein szép számmal láthattak új arcokat. A beilleszkedés és a befogadás sohasem könnyű folyamat, különösen nem ilyen extrém körülmények közepette. Ez az alaphelyzet, amelyből érdemes kiindulnunk, ha a csorvási időszakot meg kívánjuk érteni.

Arról, hogy a megérkezés és az élet új tereinek elfoglalása, a kijelölt szobákba való beköltözés napjai hogyan zajlottak Csorváson, a visszaemlékezésekből alkuhatunk hozzávetőleges képet. Egyetlen, de nagyon erős közös motívum rajzolódik ki: a vasútállomásról a falu belterületétől távol eső nagyobb tanyákba vitték az embereket, gyakran három-négy családot is ugyanarra a helyre, s így előfordult, hogy az istállóban vagy a tornácon ülve töltötték az első éjszakát. Az ijedtség, a zsúfoltság, az ismeretlen világgal való szembesülés volt a kitelepítettek első benyomása, s alighanem a házigazdáké is.¹⁰ Később ez a helyzet változott, s amint majd látni fogjuk, egyre többen költöztek át a tanyákról a falu központjában lévő házakba. Mindehhez annyit fűzhetünk hozzá, hogy szinte minden viszonylagos, mivel a megérkezés kapcsán az akkor 14 esztendőes Festetics Antal később így nyilatkozott: „*Amikor kiléptünk a vagonból, örömmel láttuk, hogy magyar földön vagyunk. Ennyi erővel Szibériába is vihettek volna.*”¹¹

Az első hetekben, hónapokban még közeli volt a budapesti otthon emléke, ekkor még hittek a visszatérés, esetleg a kedvezőbb helyre való áttelepülés lehetőségében. Ameddig nem szokták meg az újonnan érkezett embereket, nem tisztázódtak az együttélés szabályai, módozatai, nem nyerték el végleges helyüket a betelepített családok, a konfliktusok tűntek meghatározóknak. Ennek alighanem az volt a legfőbb oka, hogy a kitelepítettek többsége nem tudott belenyugodni a helyzetbe, nem akarta elfogadni, hogy bizonytalan ideig, akár hosszú éveken át is, egy számára tökéletesen idegen, ismeretlen, riasztó környezetben kell élnie. Ha végigböngésszük a megmaradt iratanyagokat, majdnem mindegyik gyűjtőben találunk a különböző hatóságoknak címzett mentesítési kérelmeket. Ezek első része még Budapesten íródott, majd egyre csökkenő számban Csorváson. Ezeket a kérelmeket

10 = = P. Szabó Ernő: Téglavetés. Hager Ritta a „klerikális reakciók” dobozáról, a Szent István-kárpitról és a fordított látsóról. *Magyar Nemzet*, 2013. október 19. 34.; Nádor, 1995; Boros Károly; Pintér Tamás, a Magyar Kaszkadőr Szövetség elnöke. *Magyar Demokrata*, 2004. február 26. 64–66.

11 = = Ötvös Zoltán: Természetesen jampec. *Népszabadság*, 2014. január 10. 17.

végző soron a Belügyminisztérium kitelepítési csoportjának vezetője, Cziráki Ferenc rendőr százados bírálta el. A kezdeti időszakban külön dossziét nyitottak ezeknek: Cziráki 1951. június 20-a és július 13-a között 27 esetben hozott nemleges döntést. Az egyes kérelmeket név, cím és a beadás dátuma szerint sorolta fel a Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága elnökének küldött levelében.¹² Feltehetően később is folyamatosan tájékoztatták a megyei szerveket, néhány konkrét ügyben látunk is erre példákat.

Összességében annyit mondhatunk, hogy 1951 nyara-ősze, illetve 1953 tavasza volt a mentesítési kérelmek születésének két csúcspontja. Ennek magyarázata viszonylag egyszerű: a frissen érkezettek még bíztak abban, hogy valamilyen módon (hivatalos igazolások, baráti kapcsolatok, egészségügyi állapotuk, áttelepülési szándékukat segítő befogadó nyilatkozatok révén) elkerülhetnek Csorvásról, ha nem is vissza Budapestre, de egykori otthonukhoz lényegesen közelebb, vagy pedig valamilyen rokon, jó ismerős vidéki házába nyernek bebocsáttatást. Az idő múlásával, az 1951–52-es telet követően a távozás reménye egyre inkább szertefoszlott. 1953 tavaszán viszont – még a Nagy Imre-kormány megalakulása előtt, de Sztálin halálát követően – újból esély mutatkozott, s már a kitelepítés hivatalos megszüntetése előtt megindult a mozgolódás a hazatérés vagy legalábbis a hajdani otthonhoz való közelebb kerülés megszervezésére. A memoárirodalom szerint a két időpont közötti bő másfél esztendő tűnt a legnehezebbnek, hiszen a kitelepítettek és a befogadók számára úgy tűnhetett, hogy állandósulhat az 1951 nyarán kezdődött kényszerű együttélés.

Más nézőpontból viszont éppen az állapot tartósságára való berendezkedés segítette elő, hogy többféle *modus vivendi* alakuljon ki ebben a sajátos helyzetben. A helyi tanács sem tehetett úgy, mintha nem változott volna meg jelentékeny mértékben Csorvás élete a kitelepítettek megérkezését követően. Bár az előkészítő folyamat már elindult, a befogadóknak szóló véghatározatokat már kézbesítették, az 1951. június 11-én tartott vb-ülésen minderről egy szó sem esett. Egy héttel később az utolsónaként felszólaló Kruzsicz János elnökhelyettes viszont már szóba hozta a problémát. Először a Csorvás és Nagyszénás közötti munkaverseny kérdését taglalta, mondván, a két település közös versenybizottságot hozott létre, hogy egymást ösztönözzék a mezőgazdasági termények beadására. Felszólalása végén, minden előzmény nélkül a következő bejelentést tette: „*A Járási Tanács vb-től kapott utasítás alapján foglalkozott a Budapestről kitelepítettek ügyével és megállapította, hogy nevezett ügyeinek intézésére naponta a délelőtti órákban 8 és 9 óra között tart hivatalos órát.*”¹³

Arról, hogy milyen ügyeket intézhettek a tanácsházán, a kutatás jelenlegi fázisában viszonylag kevés konkrétummal rendelkezem. Egyrészt különböző igazolásokat adtak ki, illetve hitelesítették a kérelmezők részére kiállított, másoktól szár-

12 = = ÁBTL 2.5.6. II. sorozat 1. t. 183032/1951. Cziráki Ferenc átirata, 1951. július 24.

13 = = MNL BéML XXII. 712. b. 28/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtóbizottságának üléséről, 1951. június 18.

mazó dokumentumokat. Így történt ez Ember László műszaki fordító esetében is, aki 1951 őszén terjedelmes, több melléklettel ellátott levélben kérte a Belügyminisztériumtól, hogy szívbjára való tekintettel elhagyhassa a falut. Csatolt többek között egy munkáltatói igazolást, amelyen kézzel írva az alábbiak szerepeltek: „*Igazolom, hogy a fenti másolat a nálam bemutatott eredetivel mindenben megegyezik. Csorvás, 1951. szeptember 10.*” Rajta egy „közigazgatási előadó” olvashatatlan aláírása és a falu végrehajtó bizottságának pecsétje. Néhány héttel később már írógéppel készített igazolást állítottak ki a következő szöveggel: „*Hogy a fentiek az előttem eredetiben bemutatott okirattal mindenben szó szerint megegyezik [sic!], a tanács nevében hivatalosan bizonyítom. Csorvás, 1951. október 4. Morottyi János közigazgatási előadó.*”¹⁴ Ezek alapján külön tisztviselő foglalkozott hivatalos órában a kitelepítettek ügyeivel, ennyit bizonyosan állíthatunk. Ez másutt is előfordulhatott, mivel nem egy esetben csatolták a mentesítési kérelmekhez a reménybeli fogadó települések tanácsa által adott befogadó nyilatkozatot. Személyes ismeretség révén nem tűnt lehetetlen vállalkozásnak az alsóbb szintű közigazgatási szervek, sőt egy-két esetben még pártalapszervezetek kitelepítettek érdekében történő megmozdulása sem. Ám a hitelesítéseken túl fajsúlyosabb kérdésnek tűnik, hogy ki és milyen szinten döntött a falun belül történő átköltözésekről. Erről még ejtek szót a településen belüli mozgások vizsgálatakor, de már most megelőlegezhetek annyit, hogy feltehetően a helyi hatalmi szervek járhattak el ebben az ügyben, amelynek révén sokat lehetett javítani a kitelepítettek és a befogadók életkörülményein is.

A tanácsi iratanyagot tanulmányozva szembetűnő a különbség a vb-ülések és a tanácsülések dokumentumai között. Az afféle kis kormányként működő végrehajtó bizottság összejövetelei rövidebbek, összefogottabbak, szakszerűbbek voltak, természetesen nem egy jól működő, professzionális polgári közigazgatáshoz, hanem a sok esetben a nyers indulatok terepének tűnő tanácsülésekhez képest. Ezen nem egy esetben elég markánsan fogalmazódtak meg a kitelepítettekkel kapcsolatos negatív érzelmek. Elsőként a július 9-i ülésen vetette fel Mátó János tanács-tag, hogy „*a községbe telepített B.pestieknek ne adjon ki a jegyfők zsírellátatlansági igazolást, mert elsősorban a szűk keretből a helyi szerződéses munkásokat kell ellátni, ami amúgyis csak részben van biztosítva*”. Erre válaszul Maczák András tanácselnök azt javasolta, hogy a heti piacon csak 10 óra után vásárolhassanak élelmiszert a „*Bpestről idetelepítettek*”, s ennek révén javulhat a dolgozók vásárlási lehetősége a szabadpiacon. Az eset értelmezéséhez több dolgot is érdemes hozzáfűznünk. A tanácsülés jegyzőkönyvéből kiderül, hogy Mátó János a helyi földműves-szövetkezeti boltot vezette, így áruhiány esetén elsősorban őt hibáztatták a csorvásiak. A faluban a kitelepítés révén érkezettek élelmezése súlyosbította az ellátási nehézségeket, s fel sem merült, hogy a hivatalos, állami csatornákon keresztül javítsanak a helyzeten, a tanácselnök számára is a szabadpiac kínálta az egyetlen megoldást.

14 = = ÁBTL 2.5.6. 05064/1951. Ember László levele, d. n. (4 db melléklettel).

Magyarán, az egyéni gazdálkodók által árult hús-, tej- és gabonatermékek révén lehetett csak az ellátást biztosítani, s ezért a szűkös erőforrásért kerültek szembe a helyiek és a Budapestről, azaz idegenből érkezettek. Ugyanezen az ülésen Varga György tanácsstag úgy vélekedett, hogy *„a cséplésnél ügyelni kell az ellenségre, mely a községben megszaporodott”*. Ez a célzás elég egyértelműen a kitelepített emberekre vonatkozott.¹⁵

Az egy hónap múlva tartott tanácsülésen még hangsúlyosabban fogalmazódott meg a csorvásiak és a kitelepítettek közötti, minden jel szerint az élelmiszerellátás körül jelentkező konfliktus. A tanácsstagok felszólalásában a helyiek érdekeit, ellátását veszélyeztető csoportként jelentek meg a Budapestről érkezettek, akik ellen adminisztratív szabályokkal kell eljárni. Varjú József javasolta, hogy zárják ki őket a *„földművesszövetkezeti italboltból”*, mivel azoknak a *„dolgozóknak, akik későn, illetve korán járnak munkahelyükre ital azért nem jut, mert elisszák előlük.”* Sebestyén József általában is korlátozta volna a kitelepítettek élelmiszerhez való jutását: csak akkor kaphatnának bármit, ha a helyiek igényeit már kielégítették. Mátó János boltvezető a piacok ellenőrzésére vonatkozó döntés betartását követelte. Ezek után nem meglepő, hogy a tanácsülés végén hozott határozat igen fenyegető hangnemet öltött: *„Utasítja a tanácsülés a végrehajtó bizottságot, hogy a piacokat fokozottabban ellenőrizze és a budapesti kitelepítettek korlátozására vonatkozó határozatának minden tekintetben szerezzen érvényt.”*¹⁶

A szabadpiac nem csupán a kitelepítettek kapcsán, hanem általában az állam és polgárai közötti viszonyban is kritikus elemnek számított. Hiszen az itt értékesített termékek és az értük kapott pénz nem állt a központi ellenőrzés alatt, kisiklott a hatalom fennhatósága alól, így nem csupán ellátási és pénzügyi szempontból, hanem a direkt ellenőrzés tekintetében is kulcsfontosságúnak tűnt. A kitelepítetteket sújtó időkorlát hamarosan értelmét, de nem érvényét veszítette, mivel az örökös lemaradásban lévő beszolgáltatási kvóták tűntek a helyi vezetés számára igazán fenyegető kihívásnak. Éppen ezért újra és újra megpróbáltak valamit tenni, ugyanakkor tisztában voltak azzal, hogy ha nem akarják veszélyeztetni a helyben élők, így közvetve a kitelepítettek ellátását is, engedniük kell. Ezt a kettősséget remekül tükrözte a vb 1951. augusztus végén hozott, inkább a jegyzőkönyvnek szóló, mintsem a helyzetet orvosló határozata: *„Ismételten utasítja a végrehajtó-bizottság a begyűjtési csoportot, hogy a piacokat minden esetben ellenőrizze és azokat, akik tej, tojás, baromfi beadási kötelezettségüknek nem tettek volna eleget a szabad piaci áru-*

15 = MNL BéML XXIII. 712. a. 10/1951. Jegyzőkönyv Csorvás Község Tanácsának üléséről, 1951. július 9.

16 = MNL BéML XXIII. 712. a. 11/1951. Jegyzőkönyv Csorvás Község Tanácsának üléséről, 1951. augusztus 5.

*lástól tiltsa el mind addig, amíg nem teljesítették a szóban forgó beadási kötelezettségüket. De nagy körültekintéssel járjanak el ezen a téren, hogy a Párt és Kormányzatunk irányvonalát meg ne sértse.”*¹⁷

A Budapestről érkezettekkel szembeni ellenséges hangulat és a korlátozó intézkedések több visszaemlékezésben is felbukkannak. Az egyik legértékesebb forrás Déry József ügyvéd, jogtanácsos 1951. július 12-én kelt, barátjához, Szabó Lőrinc költőhöz írt levele, amely nagyszerűen érzékeltette az első hetek komor és nyomasztó légkörét: „Nagyon kellemetlen az, hogy a hatóságok mint bélpoklosokat, mint valami szörnyű bűnök elkövetőit kezelnek bennünket, úgy annyira, hogy a lakosság előtt állítólag kihirdették, hogy a pestiekkal lehetőleg ne érintkezzenek. A piacon nekünk csak de. 10 h után szabad vásárolnunk, viszont az élelmiszereket árusító parasztok a jelenlegi nagy dologidőben ebben az időben a piacot már rég maguk mögött hagyják.”¹⁸ Az időkorlát megválasztása nagyon is átgondoltnak tűnik, hiszen úgy jelölte ki bűnbakként a kitelepített embereket, hogy húsba vágóan megnehezítette az élelmiszerhez való hozzájutásukat. A szűkös források elérésének korlátozásával valóban a helyieket juttatta előnyhöz, igaz, az eladók viszont lehetséges vevőktől estek el. Ez az intézkedés tehát többszörösen is egymás ellen hangolta a helyben élők különböző csoportjait. A korlátozó rendelkezések más visszaemlékezésekben is megjelennek. Háger Ritta szerint „a hatóságok tiltották a helybelieket a pestiektől, azt terjesztették róluk, hogy »vérbajosok«. Az első időben volt eset arra, hogy a falusi gyerekek kővel dobálták meg a munkába igyekvő kitelepítetteket.”¹⁹ A betegséget hordozó városiak képe ősi félelmekre épített, ahogyan mélyen élő idegenkedésre világítanak rá az egykori kitelepített, Pintér Tamás mondatai is: „Először nem is járhattunk iskolába, ami már magában nagyon jó volt – ugyanis ki voltunk tiltva az iskolából. Megjegyzem, a felnőttek viszont a kocsmából voltak kitiltva. A falu egyik központi intézménye volt »a kocma«. Oda ki volt írva, hogy kutyanak és pestieknek bejönni tilos. Nem mintha bárkinek is lett volna kedve, sőt pénze bemenni.”²⁰ Ismét bejáratott metaforával van dolgunk, hiszen a közösség egyik legfontosabb teréből való kizárás magából a közösségből való kizárással azonosítható, ezt tükrözi a megvetést kifejező „kutya” szó szerepeltetése, illetve a „pestiek” meghatározás, amely helyett az 1940-es elején nem egy esetben

17 == MNL BéML XXII. 712. b. 55/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtóbizottságának üléséről, 1951. augusztus 27.

18 == Idézi Cserényi-Zsitnyányi, 2018. 323. Déry és Szabó kapcsolatáról lásd Blasszauer, 2006.

19 == Háger, 2015: 429.

20 == Boros Károly: Pintér Tamás, a Magyar Kaszkadőr Szövetség elnöke. *Magyar Demokrata*, 2004. február 26. 64–66.

még a „zsidók” kifejezést használták, átvéve a diszkriminatív antiszemita jogszabályok nyelvezetét.²¹

Még egy kisebb, viszonylag jól megragadható konfliktusról van tudomásunk, amelyről a már korábban is harcosan felszólaló tanácstag, Varjú József beszélt az 1952. január 6-án tartott tanácsülésen. Érdekesnek tartom a szöveget szó szerint idézni, mivel egy olyan személyre hívja fel a figyelmet, aki pozíciójánál fogva kulcsszerepet játszhatott a kitelepítettek életének jobbításában: „Sérelmezi, hogy a községi orvosnál a budapestiek a váró előtt a sorrendet meg sem várják, hanem egyenesen bemennek az orvoshoz s ott a maguk dolgait félóra hosszáig is intézik, ugyanakkor a dolgozók nem győznek rájuk várakozni. Kéri a tanácsot, hogy vizsgálja ki az ügyet s hívja fel a községi orvost arra, hogy a budapesti kitelepítettekkel is tartassa be a sorrendet. Az elnök megválaszolva a kérdést megígérte, hogy ezt az állapotot azonnal fel fogják számolni.”²²

Nem tudni, hogy Maczák András tanácselnök felelősségre vonta-e a falu körzeti orvosát, a későbbiekben sem a vb-, sem pedig a tanácsülések anyagában nem került elő a kérdés. Az eddig feltárt forrásokban négy alkalommal bukkant fel dr. Foltényi Sándor neve. 1951. szeptember 9-én Ember László mentesítési kérelméhez állított ki igazolást, melyben páciense súlyos szívbajáról és ebből adódóan testi munkára való alkalmatlanságáról írt.²³ Három nappal később tanúsította, hogy id. Guttenberger Antal agyvérzés miatt bal oldalára lebénult, beszédzavarban szenved, így teljesen munkaképtelen, és ápolásra szorul. Ezt az igazolást a beteg feleségének kérésére állította ki, hogy így segítse elő az egyik tanyáról Balatonlellére való áthelyezésüket.²⁴ Szeptember 27-én papírra vetett igazolásában Foltényi doktor a „helyi klíma következtében” kapott asztmát diagnosztizált dr. Fülöp Kálmánnénál, és egészségére ártalmasnak minősítette a községben való tartózkodását.²⁵ Végül november 21-én Gáspári Éva számára adott igazolást arról, hogy általános reuma-

21 == A Kunszentmártonba kitelepített Kaposy Miklós hasonló történetet mesélt el, igaz, ő a helyi hatalom képviselőihez társította a megkülönböztető megnevezést: „Alig tudok kivételt mondani: egy-két ilyen helybeli hatalmasság, tanácsitkár, egy Németh nevű rendőr hadnagy, aki kétszer megpofozott, egy művezető a téglagyárban, ezek éltek vissza a hatalmukkal és éreztették, hogy a pestiek – nem mondták, hogy »deportáltak«, mert az őket is kompromittálta volna, nem mondták, hogy »kitelepített«, hanem hogy a »pestiek« – valamiképpen ki vannak szolgáltatva nekik.” Dessewffy–Szántó, 1989: 86.

22 == MNL BéML XXIII. 712. a. 1/1952. Jegyzőkönyv Osorvás Község Tanácsának üléséről, 1952. január 6.

23 == ÁBTL 2.5.6. 05064/1951. Ember László levele, d. n. (4 db melléklettel).

24 == ÁBTL 2.5.6. 04959/1951. Guttenberger Antalné leveléhez csatolt melléklet, 1951. szeptember 12.

25 == ÁBTL 2.5.6. 04991/1951. Dr. Foltényi Sándor igazolása, 1951. szeptember 27.

tikus megbetegedés miatt október 3-án óta a kezelése alatt áll, és hogy a fiatal lánynak meleg időre és gondos ápolásra lenne szüksége.²⁶

Varjú József tanácsstag idézett felszólalására néhány héttel később került sor, így az sem kizárt, hogy valóban lezajlott egy eligazító beszélgetés, s ennek hatására óvakodott az orvos további igazolások kiadásától. Ez azonban csak feltételezés, hiszen Foltényi doktor a falu régi, kipróbált emberének számított.²⁷ Talán megkockáztathatunk vele kapcsolatban annyit, hogy a közösségbe való beágyazottsága, elismertsége okán vállalhatta a kitelepítettek segítségét, akár az ellenséges hangokkal is dacolva.

= = = Költözések a falun belül és kívül

A kitelepítés statikus, egyikből a másik pontba irányuló, ez esetben Budapestről Csorvásra történő, egyszeri helyváltoztatásnak tűnhet. Valójában sokkal több mozgással járt mindez a település közigazgatási határán belül és azon kívül is. Az 1938 óta mozgásban lévő, felajzott magyar társadalom 1951-ben sem pihent, s mindez igaz jelen történetünkre is. Nagyon kevés olyan esetet találni, amikor a kényszerű költözésre ítélt családok, házaspárok vagy egyedülálló idős emberek ne próbálkoztak volna meg a Budapesten maradással, az oda való mihamarabbi visszatéréssel vagy a fővároshoz közelebb eső, esetleg nagyobb városban élő ismerősökhöz, rokonokhoz való átköltözéssel. De Csorváson belül is költöztek az odatelepítettek: az esetek többségében a tanyákról a belső területre való átköltözés volt tipikusnak mondható.

Mielőtt megnéznénk, hogy ki, hová és miért költözött, arra az első hallásra talán túlságosan is egyszerű kérdésre szeretnék választ kapni, hogy mivel indokolták, támasztották alá a kitelepítésre kötelezettek a Békés megyei faluból történő távozási szándékukat. Az aligha szorul különösebb magyarázatra, hogy a megszokott otthonból való kényszerű távozás, a családok, a barátok, az ismerősök hiánya, az

26 = = ÁBTL 2.5.6. 04955/1951. Gáspári Éva leveléhez csatolt melléklet, 1951. november 21. November 30-án a Békéscsabán praktizáló dr. Osiky Sándor fül-orr-gégész is kiállított egy hasonló tartalmú igazolást, ami megerősíti a kitelepítettek relatív mozgási lehetőségeiről szóló állításokat. Ez esetben a falu 25–30 km-es körzetében utazhattak, vagyis bizonyos ügyeket a két nagyobb városban, Orosházán és Békéscsabán viszonylag kis kockázattal elintézhettek.

27 = = A közeli Gádoroson született 1896-ban, az első világháborús frontszolgálatot követően szerzett diplomát, Dunapentelén, majd Rácalmáson dolgozott. 1930-ban került Csorvásra, figyelemre méltó körülmények között. A képviselő-testület döntött a megüresedett községi orvos állásának betöltéséről, összesen hét jelölt közül választhattak. A helyiek a csorvási születésű és régóta ott praktizáló dr. Elekes Oszkárt támogatták, míg a főszolgabíró dr. Pokorny Lajost, akit a főispán favorizált. Végül hármas jelölésre került sor, s mivel Elekest valóban mellőzte a főszolgabíró, a képviselő testületben hívei dafke az ismeretlen Foltényi Sándorra voksoltak, hogy ezzel álljanak bosszút. Az ideiglenes megoldásnak szánt Foltényi végül közel három évtizeden át gyógyította Csorvás lakosságát, s innét vonult nyugállományba. Kasuba, 2010: 48.

ismerős terek és utcák, tágabban értelmezve az erős kulturális vonzerővel bíró főváros elvesztése, egyáltalán az élet természetes, több évtizeden, akár generációkon át kifinomodott ritmusának rendkívül gyors és erőszakos megtörése miatt jelentett komoly megrázkódtatást sokak számára. Az elsőprő többség feltehetően nem akart mást, mint egyszerűen visszatérni, és folytatni az életét abban a házban vagy lakásban, ahonnan 1951. június 14-én hajnalban távoznia kellett. Ám talán azt sem hasznaltan számba venni, hogy milyen negatív élmények, benyomások érték a kitelepítetteket Csorváson, amelyek még azt is nehezítették, hogy legalább átmenetileg elfogadják lakóhelyként ezt a települést.

Először is az élettér szűkösségét kell megemlíteni. Még a két felnőttből és két gyerekből álló családok is csak egy nagyobb szobát kaptak, sőt gyakran még azt sem. Az összezártság, a zsúfoltság, a személyes tér hiánya, a hideg idő beköszöntével a tüzelőanyag beszerzése és a fűtési nehézségek a többség számára sokkolóan hatottak, de mindenképpen komoly megpróbáltatást jelentettek. Mindezt tömören így összegezte özv. Balás Elekné: „63 éves, súlyos cukorbeteg vagyok. Lakásom nem is fűtethető, miután szobámban se kémény, se fűtőtest nincs, sőt tüzelő anyagom sincsen.”²⁸ Még plasztikusabban s ugyanakkor sajátos ellentmondással, a kor nyelvén, de mégis a reménytelenség irrealitásával dacolva próbálta elbeszélni nyomorúságos helyzetét Gáspári Éva: „Most, amikor itt ülök a hideg csorvási szobában betegen a nagy októberi forradalom évfordulójának a napján, elgondolkozom azon, hogy ez a forradalom, amely a világnak a szabadságot és az igazságot hozta, nem büntethet engem ártatlanul, aki gyermek voltam még, amikor az édesapám a felszabadító szovjet hadsereg szolgálatában hősi halált halt.”²⁹ Egy hónappal később kelt levelében a fiatal nő még kendőzetlenebbül számolt be egészségi állapotának romlásáról: „De most beteg vagyok, Cziráki elvtárs, sok ízületi gyulladásom van, a nagyanyám ebben halt meg, úgy látszik a hajlamot én is örökölttem. Az ujjaim, mint a karvalykarmok be vannak görbülve, kiegyenesíteni nem tudom őket, képtelen vagyok a hidegben bármilyen mezőgazdasági munkát is végezni. Mikor lekerültem ide, semmi bajom nem volt és igazán becsülettel igyekeztem dolgozni, de úgy látszik szervezetem erre a munkára alkalmatlan, mert most itt tengődök félig nyomorékon és nem tudok most már dolgozni sem.”³⁰ A szigorú, csikorgó téli hónapok, különösen a magányos tanyákon, a fűtetlen, rideg szobában elég komor életkilátásokkal kecsegtettek az idős, beteg, magányos emberek számára, ahogyan azt özv. Gutthard Tódorné levelében jósolta: „Magas korom (63 év) és betegségeim előre vetítik annak árnyékát, hogy a közelgő őszi, téli

28 == ÁBTL 2.5.6. 04964/1951. Özv. Balás Elekné levele a Belügyminisztériumnak, 1951. október 23.

29 == ÁBTL 2.5.6. 04955/1951. Gáspári Éva levele a Belügyminisztériumnak, 1951. november 7.

30 == ÁBTL 2.5.6. 04955/1951. Gáspári Éva levele a Belügyminisztériumnak, 1951. december 4.

időjárás jelenlegi lakóhelyemen a pusztulásumat fogják jelenteni.”³¹ Ám nem csupán a zord év végi és év eleji hónapok, a fűtési idény nehézségei, hanem a száraz, forró nyarak is keserítették a Csorvástra telepítették életét. Urbanovicz Gedeon Zoltán éppen azért kérte Balatonfüredre való átköltözésük engedélyezését, mivel a felesége súlyos szívbeteg, és „*az alföldi szélsőséges klíma most az ő halálos ítéletét jelenti.*”³²

Még két fontos negatív vonást szeretnék kiemelni, amely több kitelepített mentesítési levélanyagában felbukkan. Az egyik a világtól, ebben az esetben a falutól és az ottani szolgáltatásoktól elzárt tanyasi élet, amely az ezt nem ismerő s egyéb testi-lelki bajokkal megáldott emberek számára különösen nyomasztónak és sivárnak tűnhetett. Özv. Gutthard Tódorné levelében láttató erővel foglalta össze ennek az életmódnak a kihívásait: „*Ez év júliusában kikézbessített végzés alapján Csorvástanyára költöztem és a tanya mintegy 10 kilométernyire van a falutól. Ez a helyzet súlyosabb számomra, mert súlyos betegségem jóformán állandó orvosi kezelést igényel, ami a nagy távolság miatt a körzeti orvos számára is megoldhatatlan feladatot jelent. Hosszú évek óta epebajban szenvedek és több mint egy éve a lábamon trombózis lépett fel. E két betegség szinte lehetetlenné teszi számomra, hogy a tanyáról faluba járni tudjak a legszükségesebb élelem beszerzéséért. Néhány hete a faluba történt bevándorlásomkor összeestem és a körzeti orvos a két betegségen felül még szívgyengeséget is megállapított.*”³³

Nem csupán a rossz egészségügyi állapot, hanem önmagában a távolság, az utazással járó kényszerű idővesztés is problémaként merült fel, mint ahogyan Ferkó Edénél olvashatjuk: „*Tanyán helyeztek el bennünket, mely körülmény súlyosbítja helyzetünket, mert munkahelyünkre és a községbe kilométereket kell gyalognunk, ami gyenge testalkatunkat igen nagy mértékben tönkreteszi. Feleségem varrással foglalkozik, hogy azzal is előmozdítsa létfenntartásunkat. Kereseti lehetőségét a falutól való nagy távolság erősen csökkenti.*”³⁴ A ritkán lakott tanyás vidéken nehezebb és korlátozottabb volt a munkavállalási lehetőség, Guttenberger Antalné is azért kérte Balatonlellére való átköltözésének engedélyezését, mert az „*sűrűn lakott község. Ott sok munkalehetőség nyílik. Mint volt vendéglős tökéletes főzőnő vagyok – Lelle tele van szakszervezeti üdülővel – s miután nagy gyakorlatom van a tömegfőzésben mint szakácsnő is tudnék kenyeret keresni.*”³⁵

31 = ÁBTL 2.5.6. 04963/1951. Özv. Gutthard Tódorné levele a belügyminiszternek, 1951. szeptember 14.

32 = ÁBTL 2.5.6. 05052/1951. Urbanovicz Gedeon Zoltán levele Cziráki Ferencnek, a Belügyminisztérium Kitelepítési Csoportja vezetőjének, 1951. augusztus 23.

33 = ÁBTL 2.5.6. 04963/1951. Özv. Gutthard Tódorné levele a belügyminiszternek, 1951. szeptember 14.

34 = ÁBTL 2.5.6. 04993/1951. Ferkó Ede levele a belügyminiszternek, 1951. november 30.

35 = ÁBTL 2.5.6. 04959/1951. Guttenberger Antalné levele a Belügyminisztériumnak, 1951. szeptember.

A másik probléma – mint látható – a munkalehetőségek hiánya, illetve erősen korlátozott volta a faluban. Lényegében csak mezőgazdasági idénymunkára nyílt alkalom, ezzel igen sokan éltek is, ám a novembertől márciusig tartó téli munkaszünet kevés jót ígért a kitelepített családok számára. Alighanem sokak gondolatát és a jövőre vonatkozó kétségeit vetette papírra ifj. Eördögh György az első csorvási őszi kezdetén: *„Kitelepítésem alatt az aratásban vettem részt. Aratás után az állami gazdaságban dolgozom. A mezői munkák lassan vége felé járnak. Jövedelmünk nincs. Amit a nyári munkával megkerestünk, azonnal fölértük.”*³⁶ A munkavállalás az elemi létfenntartás biztosítása miatt volt fontos, s bár ismerőskéntől is érkezett készpénz és természetbeni juttatás, és bizonyos családok némi pénzzé tehető tartalékkal is bírtak, a többség gyaníthatóan egyik napról a másikra élt, s megtapasztalta a szegénység, a kimerültség, a betegségek hétköznapijait, amelyeket korábbi életükben nem vagy nem ilyen drasztikusan és kíméletlenül éltek át. Nem kell feltétlenül túlságosan nagy horderejű dolgokra gondolni, néha egyszerűen csak a testi és idegi kimerülés jelei mutatkoztak azokon az embereken, akik egy számukra idegen világban, szűk szobákban, szokatlan és fárasztó munkában, nem egyszer ellenséges környezetben, szeretteiktől távol próbáltak áteickélni az élet buktatóin. Valami ilyesféle életérzés csendül ki Kétszery Csabáné leveléből is: *„Egész nyáron és ősszel a helybeli állami gazdaságban és középparasztoknál nehéz mezőgazdasági munkát végeztem, ahol nagyon kimerültem – tehát pihenésre lenne szükségem – s néhány panaszom is van egészségi állapotom illetően melyeket a kezelő orvossal közölni szeretnék és ki szeretném vizsgáltatni magam.”*³⁷

Bár ezekben a levelekben nem említik, más kitelepítettek visszaemlékezésében szokatlan, idegen, negatív, riasztó elemként tűnik fel a tanyák és a falu sára és pora, az állatok szaga, a trágyával tarkított udvarok, amelyek teljesen természetesek voltak a helyiek számára, ám egy nagyvárosból ide kerülve zavarónak, furcsának, elmaradottnak tűnhetett mindez.³⁸ S tegyük hozzá, hogy a kemény tanyai élet, a hajnaltól estig tartó fizikai munka, az orvosi ellátás hiányossága vagy elégtelensége, a száraz kontinentális éghajlat szélsőségei a csorvási életkörülmények megszokott, évtizedeken át berögzült sajátosságai voltak. S ez adott esetben még növelhette is a távolságot ember és ember között, hiszen kölcsönös értetlenséget válthatott ki, hogy ami az egyiknek idegen, a másiknak megszokott, ami a kitelepítettnek szinte elviselhetetlen, a csorvásinak bevett volt.

36 == ÁBTL 2.5.6. 04954/1951. Ifj. Eördögh György levele a Belügyminisztériumnak, 1951. szeptember 24.

37 == ÁBTL 2.5.6 04993/1951. Kétszery Csabáné levele a belügyminiszternek, 1951. november 30.

38 == E benyomásokat így összegezte a Heves megyei Csányra kitelepített Görgey Gábor: „A falusi környezetet bírtam a legnehezebben. Mindenfajta szag, illat – por, trágya, széna, szalma stb. – annyira irritált, hogy többször mentővel vittek Csányról a gyöngyösi kórházba, olyan fulladásos rohamaim voltak.” Dessewffy–Szántó, 1989: 22.

Összességében tehát szinte minden a távozásra, lehetőleg a minél hamarabb való távozásra ösztönözte a kitelepített embereket, s csak az erőszakszervek kényszerére maradtak ott, ahová kerültek. Pontosabban addig maradtak ott, amíg nem lehetett máshová, kedvezőbb körülményeket kínáló helyre továbbköltözni. Ezzel kapcsolatban 34 kitelepítési esetet vizsgáltam meg, az alábbiakban az ezekben érintett 91 ember mozgását szeretném bemutatni. Ez a szám kicsit kevesebb, mint a fele a Csorvásra kitelepítetteknek, de úgy vélem, elég magas ahhoz, hogy az általános tendenciákat kitapogassuk. A 34 eset azt jelenti, hogy ennyi budapesti címre küldtek olyan kitelepítési véghatározatot, amely egy csorvási lakást, az esetek többségében tanyát jelölt ki a fővárosból kitiltottak új lakóhelyeként. A budapesti lakásokba a Belügyminisztérium tudomása szerint 91 ember volt állandó lakóként bejelentve, akiket arra kötelezték, hogy a Békés megyei községbe költözzenek. Megállapítható, hogy ezek fele 1953 közepén, tehát a kitelepítés megszüntetésekor már nem ott lakott, mint ahová két évvel korábban küldték.

Hét embert még azelőtt mentesítettek, hogy fel kellett volna szállniuk a magdolnavárosi pályaudvarról Csorvásra tartó szerelvényre. Özv. Kubinyi Lászlóné Comensoli Mária zongoraművésznőnek és korrepetitornak Vigh János Tanya 61. szám alatti otthonába kellett volna költöznie, egy 30 négyzetméteres szobába, anyósával, sógornőjével és két fiával egyetemben. A művésznőért, aki a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) tagja volt, igen befolyásos emberek – munkahelye, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola főtitkára, Kozma Erzsébet, Zathureczky Ede hegedűművész, az intézmény főigazgatója és Jánosi Ferenc népművelési miniszterhelyettes (Nagy Imre majdani miniszterelnök veje) – jártak közben a Belügyminisztériumnál, teljes sikerrel.³⁹ Soós Géza nyugalmazott vezérezredes szintén Budapesten maradhatott, mivel nem volt saját lakása, csupán albérlőként élt, minden jel szerint élet társi közösségben Horváth Ilonánál, aki viszont osztály- és politikai szempontból is megbízhatónak számított, de legalábbis nem gyanúsnak, ezért őt is mentesítették. Ők egy 9 négyzetméteres szobában laktak volna Szemenyei Béla tanyáján.⁴⁰ Nem tudni, mi okból került mindkét mentesített iratanyagába a leendő csorvási házigazdájuknak szóló véghatározat, mindenesetre ők is megmenekültek a tortúrától, ugyanis mentesített személyek helyett nem került más a két tanyára.

Viszonylag rövid idő után sikerült elérni a kitelepítésről szóló döntés megmásítását egy nyolcéves kisfiú ügyében is. Iványi Tibort nagyszülei nevelték, mivel édesapja 1947-ig szovjet hadifogságban volt, hazatértét követően elvált feleségétől, s mivel nem rendelkezett állandó lakással, fiát a volt apósáéknál helyezte el. Az egykori banktisztviselő Eperjessy Sándor annyiban mondhatta szerencsének magát, hogy nem kellett tanyára költöznie, hanem a vasútállomástól nem messze

39 == ÁBTL 2.5.6. 04994/1951. Kozma Erzsébet igazolásai, 1951. június 13.; Jánosi Ferenc levele, 1951. június 13.

40 == ÁBTL 2.5.6. 04970/1951. Horváth Ilona levele a Belügyminisztériumnak, 1951. június 13.

lévő és a falu központjából sem messze eső Bajcsy-Zsilinszky út 63. számú házban telepedhetett le feleségével együtt. Viszont volt veje és ő maga is sikerrel győzte meg a Belügyminisztérium Kitelepítési Csoportját vezető Cziráki Ferenc rendőrszázadost, hogy a második osztályos fiú visszatérhessen Budapestre, aki így 1951. augusztus 6-án elhagyhatta Csorvást, és édesapja XII. kerületi lakásába költözhetett.⁴¹

Két család Csorvást ugyan elkerülte, de magát a kitelepítést nem. Pataki Tibor nyugalmazott miniszterelnökségi államtitkárnak, a két világháború közötti időszakban a nemzetiségi ügyek szürke eminenciásának két kiskorú fiával Váradi Lajos tanyájára kellett volna áttelepülnie. Ám a véghatározatot kézbesítő rendőr nem találta otthon, mivel a testvéréhez költözött Pécelre, feltehetően attól tartva, hogy ő is sorra kerül. Végül néhány hét késéssel Kunszentmártonba került, így csupán némi időbeli haladékot nyert.⁴² Ifj. Németh Pál tanyájára kellett volna költöznie Feördős Györgynek, feleségének és kislányának. Erre azért nem került sor, mert eltevesztették a keresztnévét, tudniillik nem Györgynek, hanem Gyulának hívták. Így végül Mezőberényben kapott szállást, tehát elvileg egy fokkal kedvezőbb körülmények közé került, hiszen nem egy tanyában, hanem egy békési kisvárosban lelt átmeneti otthonra.⁴³

A vizsgált 91-ből 77 személy meg is érkezett Csorvásra, s valamennyi időt a faluban töltött, akár a belső magban, akár a tanyavilágban. Közülük csaknem mindenki megpróbálkozott vagy Budapestre visszatérni, vagy máshová elköltözni. Öt esetben koronázta siker a szándékukat, és ezek az emberek a kitelepítés lezárulását már nem Csorváson, hanem egy számukra kedvezőbb életlehetőségeket kínáló településen érték meg. Jacobi Ágost, felesége és unokahúga ugyancsak ifj. Németh Pál tanyájába kényszerült volna a kitelepítési véghatározat szerint, ami igazolja a visszaemlékezésekben rendre megjelenő állítást a kezdeti idők túlszűfolttságáról, több család egy házba való beszuszakolásáról. Bár mentesítési kérelmük nem maradt fenn, viszont egy 1952. januári levelében Cziráki Ferenc azt tudakolta a szolnoki rendőrségtől, hogy a Jászalsószentgyörgybe kitelepített Jacobiék ott tartózkodnak-e valójában.⁴⁴ Az eset nem csupán arról árulkodik, hogy a család sikerrel vívta meg az átköltözésért vívott harcát, hanem arról is, hogy a rendőrség számos esetben hadilábon állt a falvakban, de még inkább a tanyákon élők szemmel tartásával. A Jászság viszonylagos vonzereje Budapesthez való közel-

41 == ÁBTL 2.5.6. 04990/1951. Eperjessy Sándor és Iványi Tibor levelei a Belügyminisztériumnak, 1951. július 6.

42 == ÁBTL 2.5.6. 04997/1951. Pataky Tibor levelei a Belügyminisztériumhoz, 1951. június 26., július 11.

43 == ÁBTL 2.5.6. 04999/1951. Kitelepítési véghatározat Feördős György részére, 1951. június 11.; Feördős Gyula levele a Belügyminiszternek, 1951. december 10.

44 == ÁBTL 2.5.6. 04956/1951. Cziráki Ferenc levele a Szolnok megyei rendőrkapitányságnak, 1952. január 24.

ségében rejtett, szerencsés esetben egy nap alatt meg lehetett fordulni, s akár néhány órát is a vágyott városban tölteni.⁴⁵

Özv. Balás Eleknét eredetileg egy csorvási tanyára költöztették, ám három hónappal később kelt levelét már a faluból írta, a Kossuth utca 1. szám alól. Ám az idős asszony nem elégedett meg ezzel, hanem többször is kérvényezte áttelepülését, az alábbi indokkal: „*Mint egyedül kitelepített 64 éves öregasszony többféle súlyos betegségem miatt közelebb szeretnék kerülni családomhoz, kik a nagy távolság és a vonatkölttség miatt látogatni nem igen tudnak.*” Október folyamán kérelmezte, hogy néhány napra Budapestre utazhasson néhai férje hagyatéki tárgyalására. A levelet a csorvási rendőrőrsnek címezte, ez továbbította az orosházi járási kapitányságnak, amely elküldte Békéscsabára a megyei rendőrkapitányságnak, s innét a Budapestre, a Belügyminisztériumba került. Vagyis „komolyabb” ügyekben még megyei szinten sem vállalták a döntést, legyen szó néhány napos elutazásról vagy Csorvason kívüli munkavállalásról. Lényegében kiüresedett az alsóbb fokú közigazgatás: sem járási, sem megyei szinten nem rendelkezhettek önállóan. Az idős asszony számára 1952 februárjában kedvező döntést hoztak: Jászapátira költözhetett, így sokkal közelebb került Budapesten maradt családtagjaihoz. A döntésről a Kitelepítési Csoportot vezető Cziráki Ferenc százados három szervet tájékoztatott: a Békés és a Szolnok megyei, valamint a budapesti rendőrkapitányságot. Özv. Balás Elekné nem közvetlenül, hanem a Békés megyei kapitányságtól tudta meg a döntést.⁴⁶ Az eset jól példázza, hogy a kitelepítettek ügyeiben való döntéshozatal, amennyiben az a kényszerlakhelyként kijelölt település határának átlépésével járt, minden esetben belügyi vonalon történt, a legszigorúbb hierarchiát betartva, a legmagasabb hivatali szinten. Ez két fontos következménnyel járt. Egyrészt a folyamat természetéből adódó lassúság sokszor okafogyottá tette a kérelmet, hiszen elmúlt az az esemény, ahová a kitelepített igyekezett volna (pl. bírósági tárgyalás). Másrészt míg a helyi rendőrőrsön szemből szemben álltak egy emberrel, egy családdal, s ez esetleg még a járási kapitányságon is megtörténhetett, addig a Belügyminisztériumban már csupán neveket és aktákat láttak, így jó néhány alkalommal felülbírálták az alsó szintű szervek megengedő javaslatait, véleményét.

Három esetet ismerünk még, amikor módosították a kitelepítésről szóló véghatározatot, és Csorvás helyett új kényszerlakhelyet jelöltek ki. A kitelepítési ügyek-

45 == A Tiszasülyre kitelepített Kende Klára, írói nevén Claire Kenneth, is felidézte budapesti látogatását. Dessewffy–Szántó, 1989: 130–131.

46 == ÁBTL 2.5.6. 04964/1951. Határozat, 1952. február 18.; A Békés Megyei Rendőrkapitányság Hatósági Osztályának értesítése, 1952. április 7. Érdemes hozzáfűzni, hogy Budapestről feljelentés érkezett a Belügyminisztériumba, hogy az idős asszonyt több alkalommal is látták fia lakásában. Az esetet kivizsgálták, és a Szolnok megyei kapitányság éppen az ellenkező megállapításra jutott: Jászapátiban folyamatosan látogatták özv. Balásné, így az átköltözés beváltotta célját, sokkal könnyebbé vált a családi kapcsolatok ápolása.

ben teljhatalmat élvező és gyakorló Cziráki Ferenc százados az egyedülálló Schiffkorn Kornél számára engedélyezte, hogy ismerőséhez, a Kecskeméttől 20 km-re lévő Nyárlőrincre költözzön, dr. Fülöp Kálmán, felesége és három gyermekük viszont nem mehettek el Szekszárdon élő anyósukhoz, ám a Fejér megye déli részén levő Cecére már igen. Ugyanakkor Deák Istvánné és két kiskorú gyermeke számára szintén megengedte, hogy Mecsekaljára költözzenek, a férj szüleihez.⁴⁷ Nehéz megmondani, hogy a százados milyen szempontok alapján döntött, mindenesetre a szabatos, pontos jogszabályok híján az egyéni mérlegelésnek, hatósági önkénynek, hivatali packázásnak vagy bürokratikus érzéketlenségnek egyaránt nevezhető határozatok születtek. Lehet, hogy nagyobb városba nem szívesen engedték a családokat, esetleg a családegyesítést nem akarták, illetve hol igen, hol pedig nem. Viszont ha Szekszárd nagyobb városnak, tehát kedvező helynek látszott, ezért nem kívántak odaengedni a kitelepítetteket, akkor a már 1951-ben Pécs külvárosának számító és 1954-ben hivatalosan is azzá váló Mecsekalja miért jöhetett számításba? Ezekből a hektikus mozgásokból leginkább mégis a polgárait alattvalóként kezelő, bizonytalan, ellentmondásos döntéseket hozó, néha lassú, máskor relatíve gyorsan határozó apparátus képe festhető fel.

Az eddig vizsgált mozgások alapvetően a helyi, csorvási tanácsi apparátus feje felett dőltek el, mint láttuk, a lehető legmagasabb szinten, a Belügyminisztériumban. Viszont a kitelepítettek legnagyobb csoportja, a vizsgált 34 esetből 24, nem tudott, talán nem is akart elköltözni Csorvásról, legfeljebb a község közigazgatási határán belül mozoghatott. Itt viszont már sokkal egyértelműbb tendenciák rajzolódnak ki: míg 1951 júniusában, a kitelepítés megkezdésekor 16 családnak kellett tanyára mennie, és nyolcan költözhetek a falu magjában lévő házakba, két évvel később 15 família lakott belterületen, és 9 maradt a tanyavilágban. Bár az is lehet, hogy mégsem volt egészen így, hiszen az átköltözésről semmilyen dokumentum sem maradt fenn, csupán a lakcímváltozás tényét tudjuk rekonstruálni. A véghatározaton szereplő címeket összevetettük a Csorváson született mentesítési kérelmeken szereplő címekkel, s így lehetett követni a falun belüli mozgásokat. Egy esetet találtam, amikor valaki a Kossuth utcai cím helyett tanyasi címet adott meg, hárman pedig a falu belső magján belül költöztek át. Végso soron a döntő különbség tanya és belterület között húzódott, a korábban már részletesen taglalt ellátási, életszínvonalbeli differenciák miatt. A vásárlási, utazási, munkavállalási, orvoshoz jutási szempontokat érdemes még két továbbival kiegészíteni. A faluban volt villany, az utak egy részét már lebetonozták, így rossz idő esetén könnyebb volt a közlekedés, másrészt két elég aktív egyházközség is működött, így a misék és istentiszteletek alkalmával találkozhattak a kitelepítettek egymással és a csorvá-

47 = = ÁBTL 2.5.6. 04969/1951. Határozat, 1951. szeptember 4.; ÁBTL 2.5.6. 04991/1951. Határozat, 1951. november 22.; ÁBTL 2.5.6. 04966/1951. Határozat, 1951. július 28.

siak is velük. Illetve az egymáshoz közelebb élő családok is könnyebben tarthatták a kapcsolatot, a szervező hajlamúak egyszerűbben rendezhettek társas összejöveteleket.

Vagyis nem túlzás azt feltételezni, hogy a tanyáról való elköltözést minden bizonnyal áldásként élte meg a kitelepítettek jelentős része, talán a gyerekeket leszámítva, akik sokkal könnyebben feltalálhatták magukat a szabadban, élvezhették a természetet, a csorvási kortársaikkal való játékot. Két visszaemlékezés is alátámasztja mindezt. Festetics Antal, a Göttingeni Egyetem későbbi biológus professzora, az indító élményt látta ezekben az években: „*Itt, a Viharsarokban támadt fel az érdeklődése a madarászat és a néprajz iránt, s máig lelkesen meséli, mennyivel jobb volt matematikaóra helyett gyapotot szedni, az összes pásztormesterséget végig próbálni. Szabad idejében madarásztként a csorvási határt járta. Amikor éheztek, kukoricát loptak.*”⁴⁸ A kaszkadőrként számos filmben szereplő Pintér Tamás, művésznevén „Oroszlán”, sok keserűsége mellett, félig komolyan, félig viccelődve, de valamiképpen a férfias erőpróbák helyszínéként emlékezett Csorvásra: „*Ilyen fehér ruhás, középen elválasztott, csatos hajú, nagyon-nagyon elkényeztetett kis úrifü voltam, és a helybéli parasztygyerekek mindennap elverték, egészen addig, míg egyszer vissza nem ütöttem és attól kezdve nagyon jó barátok voltunk. Egy párral a mai napig tartom a kapcsolatot. Mindig azt mondom, hogy ami ma vagyok, azt tulajdonképpen ezeknek az ávós kommunistáknak köszönhetem, mert ha itt maradok Pesten, a mai napig ilyen kis puha úrigyerekek lennék.*”⁴⁹

Arról, hogy valóban a községi tanács döntött a Csorvás közigazgatási határán belüli mozgásokról, több forrásunk is van. Például Guttenberger Antalné levele, amely jó láttelepet ad arról a kavarodásról, bizonytalanságról, amely falun belüli mozgással, költözködéssel járt. Az idős házaspárt a 227-es számú tanyára telepítették ki, és 1951 októberében Balatonlellére való áthelyezésüket kérték a következő indokokkal: „*Most azonban a tanyavilág feloszlik, besorolást nyer az Állami Gazdaságba, s minket ottlakókat felszólítottak, hogy kérjünk áttelepülésre engedélyt, mivel a tanyát záros határidőn belül el kell hagynunk. [...] Napokon belül fedél nélkül maradunk, hisz Csorvás község azért szólított fel, hogy önként gondoskodjunk letelepülő helyről, mert a községben már nem lehet lakást kapni.*”⁵⁰ A tanyavilág feloszlása kifejezés alighanem a tagosítás folyamatára utal, amely ekkoriban Csorváson is zajlott, és célja a kisebb földterületek nagyobb parcellákba való tömörítése, illetve a munkagépek útjában álló tanyák megszüntetése volt. Elég egyértelmű a he-

48 == Ötvös Zoltán: Természetesen jampec. *Népszabadság*, 2014. január 10. 17.

49 == Boros Károly: Pintér Tamás, a Magyar Kaszkadőr Szövetség elnöke. *Magyar Demokrata*, 2004. február 26. 64–66.

50 == ÁBTL 2.5.6. 04959/1951. Guttenberger Antalné levele a budapesti főkapitányságnak, 1951. október 4. A házaspár sorsa abban is egyedi, hogy ők voltak az egyetlen kitelepített család, akiknek belterületi címre szólt a véghatározatuk, ám végül mégis tanyára kerültek. Vagyis ilyesféle, a tipikussal ellentétes mozgás is elképzelhető volt Csorváson.

lyi tanácsra való utalás is, mint ahogy az is, hogy a tanyákról érkezőket megpróbálták a falu belső magjában elhelyezni. Az viszont nem derül ki, hogy mit tett, tett-e valamit egyáltalán a tanács, ha helyben elfogytak a lehetőségek, vagy, mint e levélből kitetszik, sorsára hagyta a kitelepítésre ítélteteket.

A Csorváson néhány hónapig élő Makári Anna sorsát a helyi MDP-alapszervezetet irányító és egyben a tanács végrehajtó bizottságában is politizáló Havrán Mihály döntötte el, legalábbis egy visszaemlékezés szerint. Mivel a lakóhelyül kijelölt tanyában több családot is beszállásoltak, és így a későn jövőeknek már csak a tornácon jutott hely, gyorsan döntöttek: *„A csorvási párttitkár határozott és elkötelezett volt, mint minden vezető akkoriban. Azonnal átlátta, hogy ez így nem maradhat és »új kulákot« jelölt ki a kitelepítettek befogadásához. Becuccoltak az új kulákhoz, akiről odáig senki nem is sejtette, hogy kulák, csak a befogadás kényszere által lett megbélyegezve.”*⁵¹

Ám nem mindenki volt ilyen „szerencsés”, hiszen akadt olyan idős ember, aki három különböző helyen lakott Csorváson,⁵² míg Háger Ottó és családja négy házban volt kénytelen megfordulni. Először egy távoli tanyán ők lettek volna az ötödik család, ám innét határozott fellépésük eredményeként átvitték őket a helyi evangélikus lelkési parókiára, ahol tíz napot töltöttek. Ezt követően egy borbélytól elvett üzlethelyiségbe költöztek, végül egy kuláknak minősített férfi házában jelölték ki kényszerlakhelyüket.⁵³ A Háger családot néhány napra befogadó evangélikus lelkész 1951. június 29-én kelt, püspökének szóló levelében az alábbiakkal magyarázta az eseményeket: *„Az idevaló beköltözése a lelkész távollétében az egyházközség beleegyezése nélkül történt oly módon, hogy a lelkészné megsajnálta e családot és anélkül, hogy megkérdezte volna a községi tanácsot vagy az egyház felügyelőjét, jó szívére hallgatva engedte beköltözni e négy tagú családot a paróchia épületébe. A községi tanács viszont nem helyezte ide be e családot, mivel tudta azt, hogy ez lehetetlen, mert tiszteletbe kell tartani az egyházak jogait. Ezért a helyi többi egyházközségek paróchiáiba sem helyeztek el kiköltözött családot. A községi tanács tehát helyesli a családnak másutt való elhelyezését és ez folyamatban van.”*⁵⁴

Nem tudjuk, hogy mi motiválta a lelkészt, milyen mértékben a félelem, a gyávaság, a megalkuvás vagy más szempontok munkáltak a háttérben, milyen családi konfliktus sejlik fel a sorok mögött. Jelen esetben az a fontos, hogy egyértelműen a csorvási tanács látszik kulcsszereplőnek a folyamatban, s nyilván nem az egyhá-

51 == Nádor, 1995: 48. A leírtak hitelességét bizonyítja, hogy a kitelepítési véghatározatban minden esetben meg kellett jelölni „a lakástulajdonos foglalkozását”, s az általam átnézett 34 iratanyagban minden esetben „kulák”-nak minősítették a befogadó személyeket.

52 == ÁBTL 2.5.6. 04963/1951. Özv. Gutthard Tódorné előbb a 83-as, majd a 231-es tanyában élt, végül Szent István utca 16. szám alatti házból írta leveleit.

53 == Háger, 2015: 428.

54 == Közli: Kasuba, 2010: 62.

zakkal való különleges bánásmód, hanem a helyi hatalmi pozíció okán. A hatalommal járó felelősséggel élni és visszaélni egyaránt lehetett, ahogyan erre az idézett példák tanúsággal szolgálnak. Még annyit lehet elmondani, hogy a vizsgált kérvények⁵⁵ alapján az első néhány hónap számított: aki ebben az időszakban aktívan, szívósan ragaszkodott igazához, általában nagyobb eséllyel tudott valamicskét javítani a sorsán.

A vizsgált esetek felében nem került sor érdemi változásra, pontosabban szólva az eddiginél nagyobb mélységben, az egyes utcák, dűlők, sőt akár házak közötti különbséget kellene megismernem ahhoz, hogy pusztán a lakcímek rekonstruálása révén érvényes állítást tehessenek a csorvási kitelepítettek helyzetéről. Ezt nem tartom eleve lehetetlen vállalkozásnak, hiszen az egyes ingatlanok minősége, a hátr részek eltérő helyzete s konkrétan a kitelepítettek ideiglenes otthonaként szolgáló szobák, esetleg alsóépületek, nyári konyhák, gazdasági épületek is markáns különbségeket, eltérő életmódmintázatokat takarhatnak. Illetve azt sem mondhatjuk, hogy akinél csak egyetlen, a kitelepítési véghatározaton szereplő címet találunk, az valóban oda is költözött, csupán lehet, hogy nem írt mentesítési kérelmeket, lélekben és testben feladta, csendesen tengődött. Annyit talán elmondhatunk, hogy a kitelepítés kétirányú lakhatási válságot okozott: egyrészt a Budapestről kitiltottak elvesztették megszokott otthonukat, és jóval kevésbé komfortos, az intimítást alig biztosító, nyilvánvalóan ideiglenes lakóhelyet kaptak; másrészt a Csorváson élők, a velük foglalkozni akaró tanácsai szervek is kusza, kibogozhatatlan és csak lassan csillapuló logisztikai problémával szembesültek: közel kétszáz ember egyik napról a másikra való elhelyezésével egy olyan faluban, ahol eleve kevés volt a több lélek befogadására alkalmas épület.

= = = Az interakció helyszínei – iskola, templom, munkahely

A kitelepítettekről fennmaradt hivatalos iratanyag és a viszonylag szűk körű memórirodalom meglehetősen kevés elemre fókuszált: a Csorvára való megérkezés, az onnan való eljövétel szándéka, az egészségi állapotra s a félig kényszerből, félig jól felfogott önértékből végzett munkára vonatkozó információk rögzültek. Számos dolgról nem, vagy alig esik szó: az ünnepek megéléséről, a mégoly korlátozott társas kapcsolatokról, az élet hivatalos ügyintézését, esetleg drámaiságot nélkülöző pillanatairól igen keveset tudunk. Így azt sem tudjuk megrajzolni hogyan alakult a kitelepítetteken belüli csoportkohézió, egyáltalán mennyire találkoztak, ki kivel

⁵⁵ = = ÁBTL 2.5.6. 04954/1951. Eördögh György levele a Budapesti főkapitányságnak, 1951. szeptember 10.; ÁBTL 2.5.6. 04962/1951. Dr. Balogh László levele a Belügyminisztériumnak, 1951. október 29.; ÁBTL 2.5.6 04961/1951. Déry József levele a magyar államrendőrségnek, 1951. március 27.; ÁBTL 2.5.6. 04963/1951. Özv. Gutthard Tódorné levele a belügyminiszternek, 1951. augusztus 23.; ÁBTL 2.5.6. 04989/1951. Gedőváry Frigyes levele a Belügyminiszternek, 1952. június 4.; ÁBTL 2.5.6. 04995/1951. Dobó Zsuzsanna levele a Belügyminiszternek, 1951. szeptember 20.; ÁBTL 2.5.6. 04959/1951. Guttenberger Antalné levele a belügyminisztériumnak, 1951. szeptember 21.

járt össze, vagy húzódott meg a szobák falai között. Itt-ott szó esett a befogadó családok és a hozzájuk kényszerítettek közötti mélyebb, a kitelepítés időszakát is túlélő meghittebb viszonyról, de ezeknek a barátságoknak a feltérképezése további kutatást kíván. Van két olyan helyszín is, ahol bizonyosan beszélgethettek, érintkezhetek a kitelepített emberek egymással és a csorvásiakkal: ez a templom és az iskola.

Az evangélikus lelkész viselkedéséről esett szó, hozzá képest a református és a római katolikus gyülekezet és papjaik nyitottabbnak és bátrabbnak tűntek. Legalábbis erről árulkodnak Hayde Tibor Ervin emlékei. Ő kitelepített nagyszüleit kísérte el Csorvásra mint fogalmazott, *„melljük lelki támaszként küldtek szüleim”*. Bár a kisfiút evangélikusnak keresztelték, nagyszüleivel együtt a református istentiszteletre járt. Később megkereste őt egy korábban Csorváson tanító apáca, és különös feladatra kérte fel: *„Az úgynevezett egyházi munkáimhoz tartozik a csorvási kereszt. Benedek Katalin apáca, művésznő, mikor még harmadéves egyetemista voltam, megkérdezte, szeretnék-e kitelepítésünk első helyszínére, Csorvásra a szembemisézéshez egy keresztet készíteni. Elvállaltam, és a felolvasó-állványt is én készítettem el, mely a Szentlélek galambját ábrázoló rézdomborítást kapott.”*⁵⁶ Az 1949-ben született építész-mérnök az 1960-as évek végén, a 70-es évek elején végezte egyetemi tanulmányait, éppen akkor, amikor az 1967-ben Csorvásra helyezett plébános, Sófalvi Márton igyekezett életbe léptetni a II. vatikáni zsinat nyomán szükséges változásokat. Ekkor nyílt lehetőség arra, hogy a csorvási római katolikus gyülekezetben szerepet kap hasson egy hajdani kitelepített. Igaz, mindez nem lehetett egyszerű folyamat, főként a plébános számára nem. Ahogyan a helytörténeti kiadványban olvashatjuk: *„Különösen a szembemisézés bevezetése okozott problémákat, miután teljes felújításra volt szükség, a szembemiséző oltár felállítása érdekében.”*⁵⁷ Nem csupán Csorváson hagyta ott névjegyét Hayde Tibor Ervin, hanem a falun töltött idő megváltoztatta családjá életét is; ahogy ezt szintén építész-mérnök lánya, Hayde Réka megfogalmazta: *„Felmenőim polgárok, nemesek voltak, s ennek ellenére mi mégis a népi vonalat is tovább viszzük. Ha nem történt volna meg a kitelepítés, biztos, hogy én sem ismertem volna meg ennyire a paraszti, vidéki világot, annak hagyományaival együtt.”*⁵⁸ Vagyis nem csupán a traumákat, hanem a jó élményeket, az ösztönző tapasztalatokat is át lehet adni a nemzedékek között.

A másik hely, ahol a mindennapokban keveredhettek egymással a fővárosból jött és a csorvási gyerekek, az iskola volt. Ez még egy kellően fel nem tárt tapasztalat, hiszen nem tudni például azt, hogyan fogadták a tanárok és az osztálytársak

56 = = Ember- és környezetszempon-tú művészet. Atila palotájától az egyedi ékszerekig. [Beszélgetés Hayde Tibor Ervinnel és Hayde Réka Zsuzsannával.] *Magyar Fórum*, 2018. március 8. 10–11.

57 = = Kasuba, 2010: 136.

58 = = Ember- és környezetszempon-tú művészet. Atila palotájától az egyedi ékszerekig. [Beszélgetés Hayde Tibor Ervinnel és Hayde Réka Zsuzsannával.] *Magyar Fórum*, 2018. március 8. 10–11.

az újonnan jött fiatalokat. Egyetlen visszaemlékezést ismerünk, amely röviden érinti ezt a kérdést. Deseő Csaba dzsessz-zenész idézte fel ezeket az éveket, amelyeket azonban nem a padosorokban eltöltött órák tettek különlegessé: *„Az általános iskola hetedik és nyolcadik osztályát ott végeztem el, a nyári szünetekben az Állami Gazdaság gyapotföldjein dolgoztam. Néha hegedültem, rendszeres gyakorlásra nem volt mód. Esténként saját készítésű kis detektoros rádióval vadásztam az éterben, külföldi adások jóvoltából megismerkedtem a dzsesszmuzsikával, ez egy életre meghatározta rajongásomat a műfaj iránt.”*⁵⁹ Paradox módon, a zenei tudást tekintve még előnybe is került Budapesten maradt nemzedéktársaival szemben: *„A kortársaim, mint általában a tizenkét-tizenhárom évesek, még javában tánczenét hallgattak, mikor én már ismertem Stephan Grappellit, Django Reinhardtot, illetve a nagy amerikai szvinges big bandeket, Glenn Millert, Benny Goodmant, Artie Shaw-t, Count Basie-t. Bármilyen furcsa, tizenkét éves korom óta kifejezetten dzsesszrajongó vagyok.”*⁶⁰ És minek köszönhette a fiatal fiú, hogy módjában állt a formálisan ugyan nem betiltott, de erősen megvetett amerikai dzsesszmuzsikákat hallgatni? Annak, hogy kitelepítésének helye, Csorvás viszonylag közel feküdt a jugoszláv határhoz: *„Aki egy kicsit értett hozzá, a gyárilag beállított, egyetlen váltókapcsolóval fogható Kossuth és Petőfi adókon kívül másra is ráhangolódhatott egy csavarhúzó segítségével. Mondanom sem kell, hogy az én adóm Novi Sadra volt beállítva, ahol a legnagyobb jazzt lehetett hallani.”*⁶¹ Ám nem szabad valamiféle utólagos idealizálás túlzásába esnünk, hiszen hiába hallgatta az újvidéki rádió hullámaait a fogékony és tehetséges fiú, összességében mégis rossz élményként rögzült benne Csorvás, legalábbis erre utal, hogy nem fogadta el a meghívást az ötvenéves általános iskolai találkozóra, nem akart közösséget vállalni egykori osztálytársaival.

A templom és az iskola mellett a különböző emberek összeecsiszolásának legfontosabb eszköze a közösen végzett munka volt. Erről viszonylag sokat tudhatunk meg a különféle mentesítési iratokból. A munkavégzést kétféleképpen tűnik fel a szövegekben: vagy olyan túlzó, komoly fizikai megterhelést jelentő kvázi-büntetésként (valószínűleg így gondolhatták, ha nem is merték leírni a levelezők), amelynek elviselésére képtelenek a rossz egészségi állapotban lévők, vagy éppen ellenkezőleg: a munkavégzésben élen járó emberek szerették volna kiérdemelni a Csorvásról való eltávozás lehetőségének eszközeként. Ez a besorolás persze csak bizonyos megkötésekkel igaz, hiszen önmagában a munka fogalma egészen mást jelentett a kitelepítettek különféle csoportjai számára. A Budapestről való kitiltás a szinte végletekig egyszerűsített és torzító kategorizálás alapján történt, hiszen a hajdani arisztokrata és az alkalmazottaival együtt dolgozó vendéglőtulajdonos

59 == Deseő, 2008.

60 == Jávorszky Béla Szilárd: A spektrum nálam nagyon széles. Deseő Csaba dzsessz-hegedűs pályájáról, indíttatásairól, új lemezéről. *Népszabadság*, 2001. február 2. 10.

61 == Kasuba, 2010: 36.

ugyanúgy az elnyomó, burzsoá elemekhez soroltatott, holott világok választották el őket egymástól. Így az a fajta kép, ami valahol felsejlett a kitelepítést elrendelő hatalmi apparátus gondolkodásában, vagyis az, hogy a lusta budapestieket megneveljük, büntetjük fizikai munka révén, még ha ez nem is olyan értelemben vett büntetés, mint a kifejezetten az erre a célra létrehozott táborok, erősen leegyszerűsítő volt.

Feltehetően Csorváson is akadtak olyanok, mint a Mezőberénybe kitelepített Országh Sándorné, aki így összegezte a munka világával való találkozását: *„Nekem csak munkával telt a napom. Ez volt az egyetlen időszak – a háborús napoktól eltekintve –, amikor dolgoztam. Keményen dolgoztam. Ami csak előfordult egy háztartásban, mindent nekem kellett csinálni.”*⁶² E rövid részletben fontos az ostrom időszakára tett utalás, amely sok-sok ember számára forgatta fel radikálisan az élet kereteit, s olyanok tapasztalták meg a létfenntartás keserveit, akiknek korábban aligha akadtak filléres gondjaik. A háborút követő mélyszegénység, a B-listázások, a földreform és az államosítások következtében nagyon komoly egzisztenciális válságot élt át a korábbi nagypolgárság, arisztokrácia és a felső középosztály. A kitelepítés indokaként feltüntetett besorolások hét évvel korábbi, 1944-es állapotot – gyakran még korábbi státuszt – tükröztek, nem akarván tudomást venni arról, hogy milyen változások következtek be az ilyen családok mindennapjaiban, így a munkához, a háztartási vagy fizikai munkához való viszonyukban. Ezzel együtt a kitelepítésre ítélt többsége értelmiségi-polgári életmódot folytatott, urbanizált környezetben élt, így az alapvetően kemény megpróbáltatást jelentő, kétkezi, fizikai munka önmagában is sokkoló tapasztalatot, gyakran életre szóló keserű élményt jelentett számunkra.

„Kitelepítésem alatt az aratásban vettem részt és jelenleg is az állami gazdaságban dolgozom. Most már a mezőgazdasági munkák a végefelé járnak, és így itt most már nem lehetek dolgozó építője az ötéves tervnek” – írta ifj. Eördögh György 1951 kora őszén a Belügyminisztériumba, minden bizonnyal abban bízva, hogy méltányolják érveit, és visszaengedik Budapestre.⁶³ Az idézett mondatokban a kitelepítettek munkájának három legfontosabb jellemzője jelenik meg: csaknem kizárólag a mezőgazdaság kínált munkaalkalmakat, a legfőbb foglalkoztató a helyi állami gazdaság volt, viszont idényjelleggel lehetett dolgozni, tehát nagyjából novembertől márciusig, négy, négy és fél hónapon át nagyon kevés munka akadt. Ennek kapcsán érdemes megemlíteni, hogy Csorváson a tanácsulések és a végrehajtóbizottsági tanácskozások napirendjének állandóan visszatérő pontja volt az el nem végzett munka, amely alapvetően az agrárszektorra sújtotta. Nagyon sok szó esett a rossz ütemezésről, elmaradásról, lassúságról, hanyagságról, a munkaerő hiányáról. En-

62 == Dessewffy–Szántó, 1989: 70.

63 == ÁBTL 2.5.6. 04954/1951. Ifj. Eördögh György levele a Belügyminisztériumnak, 1951. szeptember 10.

nek ellenére egyszer sem bukkantak fel a kitelepítettek ezeknek a problémáknak a csillapítására alkalmas tartalék munkaerőként. Ennek a legfőbb oka, hogy a termelőszövetkezetek a tagok számára az elvégzett munka alapján kiosztott munkaegységek alapján fizettek, vagyis nem kínálhattak mások számára azonnal folyósítható bért.

Így két lehetőség nyílt a kitelepítettek számára: az állami gazdaság és az ekkor még kiterjedt paraszti magángazdaságok világa. Főként az előbbi jelentett valamilyen nyírt biztos és szervezett kereteket, bár minden jel szerint a kitelepített és munkaképes emberek munkahelyről munkahelyre vándoroltak, részben ahová küldték őket, részben ahol éppen fizetni tudtak számukra. Ezt a hullámzást jól érzékelteti Fenes Pál két levele, amelyek azért is nagyon becses források, mert az eseményekkel egy időben keletkeztek. A fiatal állatorvostan-hallgató így összegezte tapasztalatait: „1951. június 18. óta, tehát harmadnapra, hogy Csorvásra kitelepítettek, már az itteni Állami Gazdaság dolgozója voltam és én voltam a pestiekből álló munkacsoport megszervezője és vezetője. 1952. február 10-ig dolgoztam itt, majd miután a munka megszűnt, a békéscsabai Mesterséges Termékenyítő Vállalat dolgozója lettem és itt dolgozom a mai napig is.”⁶⁴ Egy évvel később kelt levelében így folytatta sorának elbeszélését: „1952 májustól szeptemberig a Békéscsabai Sertéshizlalóhoz hívtak be, mert súlyos fertőző gyomor és bél-gyulladás és paratífusz járvány volt, melyek leküzdésében igen nagy szerepem volt. Utána ismét visszatértem az Állami Gazdaságba és mint téglavető egész télen át földet termeltünk ki és most téglát vetek.”⁶⁵

Vagyis a szakemberhiánnyal küzdő sertéshizlaló igénybe vette egy kritikus időszakban az Állatorvostudományi Egyetemen végzés előtt álló fiatalember szak tudását (három hónappal a diplomaszerezés előtt telepítették ki Budapestről), de ez inkább volt időleges rögtönzés, mint valamiféle észszerű, tervszerű megfontolás eredménye. Erről árulkodik, hogy Fenes Pál hosszú távú munkavállalásának biztosítását kérte a megyei rendőrkapitányságtól, s azt, hogy elutazhasson Budapestre az államvizsga letételére, cserébe vállalta, hogy szakállatorvosként a békéscsabai Mesterséges Termékenyítő Állomáson fog dolgozni.⁶⁶ A kitelepítés miatt létrejött kényszerhelyzetet tehát értelmesen, az állam számára is kedvezően lehetett volna megoldani, hiszen Fenes Pál azon nagyon kevés kitelepített közé tartozott, aki helyben tényleg érdemi munkát tudott volna végezni, mint állatorvos. E helyett a sertésvész elmúltával visszatért téglát vetni, amivel nem csupán az egyéni boldogulás lehetőségét vágta el tőle, de még a hatalmat gyakorló állam is önérdéke ellen cselekedett. Már amennyiben az önérdéken a gazdasági észszerűséget értjük, ám ha pusztán

64 == ÁBTL 2.5.6. 04996/1951. Fenes Pál levele a Békés megyei rendőrkapitányságnak, 1952. május 19. Egy másik levelében 40 főre tette az általa vezetett munkacsoport létszámát. Uo. Fenes Pál levele a belügyminiszternek, 1951. szeptember 3.

65 == ÁBTL 2.5.6. 04996/1951. Fenes Pál levele az Elnöki Tanácsnak, 1953. május 1.

66 == ÁBTL 2.5.6. 04996/1951. Fenes Pál levele a Békés megyei rendőrkapitányságnak, 1952. május 3.

a büntetés volt a cél, akkor saját – politikai – nézőpontjából logikusan cselekedett a közigazgatás.

A munkavégzés hektikus természetét és adott esetben szimpla büntető jellegét jól érzékelteti Háger Ritta visszaemlékezése is, melyet Széchenyi Kinga jegyzett le: „Csorváson többféle munkalehetőségük is volt a kitelepítetteknek. Ritta sokféle, igen nehéz fizikai munkát végzett a kitelepítés évei alatt. Kubikolt, talicskázta a földet, amit hat méter mélyről termeltek ki. Téglát vetett, még most is emlékszik arra, hogy ezer tégl elkészítéséhez 200 vödör vizet kellett felhúzni a gémeskútból. Volt, amikor Rittának és a hasonló sorsúaknak dupla normát kellett teljesíteni. Dolgozott a mezőgazdaságban gyapotföldön, kertészetben, gyümölcsösben. A kitelepítés utolsó időszakában engedélyezték, hogy Békéscsabán kertészetben dolgozhasson, de mert egyetlen kitelepítettként nagyon rosszul bántak vele, visszament Csorváásra. Ritta emlékszik olyan esetre, amikor a kitelepítettek szabotálták a munkát, és arra is, amikor gyapotszedésre minden kitelepítettet, a legidősebbeket is kirendelték.”⁶⁷ Ezek a munkalkalmak nem csupán az egyének szempontjából lényegesek, hanem azért is, mert a különböző életutak – a csorvásiaké és a Budapestről érkezetteké – ezeken a ponton találkoztak a legközvetlenebb módon: az alacsony fizetés, a munka csöndes vagy látványos szabotálása, a kötelező jellegű munkavégzés, az irracionális elvárások kijátszása, kikerülése mind-mind olyan együttes tapasztalat volt, amellyel mindenki találkozott, aki ekkor Csorváson élt és dolgozott.

A kényszerű helyzetre sokféleképpen lehetett reagálni: tudomásul venni, átlagos tempóban vagy fiatalos lendülettel, esetleg kényszerűen, idősen, fájdalmakkal tarkítva elvégezni. Vagy megkeresni azokat a módokat, ahogyan ebből a világból szabadulni lehet. Erre az utóbbira szeretnék két, elég extrém példát hozni. Egy testvérpárról van szó, akik azt a stratégiát választották, hogy a korszak politikai nyelvét beszélve próbáltak meg Csorvásról elkerülni – egyébként sikertelenül, ahogyan az összes korábbi példa esetében is történt. (A mentesítési kérelmek elsőprő többségére lila színű, NEM feliratú pecsét került, így őrződött meg a rájuk vonatkozó aktákban.) Az egyik testvér, Dobó Sándor 1951 szeptemberében az alábbiakkal indokolta, hogy miért szolgál rá a bizalomra, s miért engedjék meg Budapestre való visszatérését: „A Földművelésügyi Minisztérium gyapotosztálya pályázatot hirdetett a gyapot beérési idejének megrövidítésére. Cél a hazai nyersanyagból való, gyors és olcsó kivitelezés. Ez permetezés útján történik, úgy hogy a leveleket elhamvasztjuk anélkül, hogy a gubóknak kára esnék. Az állami gazdaságban Marti János segéd-agronómussal kikísérleteztünk egy új eljárást, amely évenként csak az állami gazdaságok gyapotföldjeit véve alapul, amely csak egy részét teszi ki az országos viszonylatnak, 1.920.000 Ft megtakarítást jelent az eddigi legolcsóbb eljárással szemben.”⁶⁸ A gya-

67 == Háger, 2015: 429.

68 == ÁBTL 2.5.6. 04995/1951. Ifj. Dobó Sándor levele a Belügyminisztériumnak, 1951. szeptember 12.

pot, mint az új korszak egyik szimbóluma, nem bizonyult eléggé súlyos érvnek az eltávozás kiharcolásához, talán ebből is okulhatott Dobó Zsuzsanna, a levélíró nővére, aki 1952 januárjában a Rákosi-korszak egyik kulcsberuházásának helyszínére, Sztálinvárosba szeretett volna áttelepülni. Mint írta: „*Vizsgázott üzemgazdász, tervező és statisztikus vagyok, hat éven keresztül állami vállalatnál dolgoztam. [...] Az Építésügyi Minisztérium Sztálinvárosi Épülettervező Vállalat alkalmazna, mint mellékelt levele is tanúsítja.*”⁶⁹

Ám nem mindenki próbálkozott az állami szektorban, mivel ekkor még általánosnak volt mondható a paraszti magángazdaságok hálózata Csorváson, a kuláknak minősített módosabb gazdákat ért mindenféle presszió és hatósági vegzálás ellenére is. Ráadásul a helyi tanács is arra kényszerült, hogy partnerként fogadja el őket, hiszen a cséplőgéppel bíró gazdák saját szervezetet hoztak létre, amellyel egyezkedni kellett, hogy hol és mikor bocsátja adott esetben a termelőszövetkezetek vagy az állami gazdaság részére a tulajdonában lévő munkagépeket.⁷⁰ Ezek után természetes, hogy a tanács napi érintkezésben állott a falu tehetősebb gazdáival is, egyszerűen azért, mert az alapvető élelmiszer-ellátás és a munkaalkalmak biztosítása érdekében nem nélkülözhetette ennek a rétegnek a tudását, szakértelmét, gazdasági felszerelését még akkor sem, ha hivatalosan kulákok elleni politikai és rendőrségi kampányok, illetve koncepciós perek voltak napirenden. Ez teszi érthetővé Guttenberger Antalné egyik utalását: „*Noha 57 éves vagyok, az aratást, mint marokszedő dolgoztam végig, s résztvettem a napraforgó és kendervágásban, kukoricatörésben és krumpliszedésben. Mindezeket a helyi Tanács igazolni tudja.*”⁷¹ A helyi tanács ugyanis közreműködött a magánszerződések megkötésénél is.

Fülöp Kálmán kitelepítési iratanyagában fennmaradt három, kézzel írt igazolás is, amelyet Merza Lajos, Seres Mátyás és Szabados György gazdák állítottak ki (pontosabban ők csak aláírták a szöveget, amelyet nagy valószínűséggel Fülöp Kálmán fogalmazott meg és írt le), melyben a Fülöp család náluk történt munkavégzését tanúsították. Fennmaradt Seres Mátyás (mint munkáltató) és Fülöp Kálmán (mint munkavállaló) közötti hivatalos aratási szerződés is, amelyben pontosan szabályozták az elvégzendő teendőket és az érte járó természetbeni juttatásokat. A szerződést a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetségének Csorvási Helyi Csoportja bélyegzőjével látták el, és a tanács végrehajtó bizottsága részéről Ancsin R. Pál is aláírta.⁷² Ancsin az öt mezőőr egyike volt, aki éppen 1951 augusztusában mondott le állásáról, s hirtelen kellett utódlásáról gondoskod-

69 == ÁBTL 2.5.6. 04995/1951. Dobó Zsuzsanna levele a Belügyminisztériumnak, 1952. január 25.

70 == MNL BéML XXIII. 712. b. 27/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléséről, 1951. július 2.

71 == ÁBTL 2.5.6. 04959/1951. Guttenberger Antalné levele, 1951. szeptember 11.

72 == ÁBTL 2.5.6. 04991/1951. Aratási szerződés, 1951. június 25.

ni.⁷³ Seres Mátyás nem csupán munkát, hanem szállást is adott Fülöp Kálmánék-nak, hiszen ő volt az a gazda, akinek tanyájában az öttagú családot elhelyezték. Annak, hogy valaki hol vállalt munkát, vagy éppen milyen érdemeket szerzett ennek révén az ötéves terv teljesítése során, a jelek szerint nem sok szerepe volt abban, hogy elköltözhetett-e Csorvásról, vagy sem. A Dobó testvérek előbbiekben idézett kérelmét elutasították, míg Fülöpék 1951 novemberében megkapták az engedélyt a Cecére való átköltözésre.

= = Búcsú Csorvástól

Ahhoz képest, hogy a megérkezés és az első hetek milyen élességgel rajzolódnak ki a Csorvástra kitelepítettek emlékezéseiben és a korabeli iratanyagban, a távozás he-
tei-hónapjai sokkal elmosódottabbak. Mint korábban utaltam rá, 1953 tavaszán több mentesítésre vonatkozó kérelem is született, ezek írói a Sztálin halálát követően remélt, hivatalosan még nem érzékelhető politikai változásokra építettek. Ám Nagy Imre 1953. június 4-én tartott miniszterelnöki bemutatkozó beszédét követően már nemcsak elméleti lehetőség, hanem csupán idő kérdése volt a Csorvásról való távozás napja. Az újdonsült miniszterelnök bejelentette az internálótáborok felszámolását, a kitelepítések és a rendőrbíráskodás végét. A Minisztertanács hivatalosan 1953. július 26-án kelt 1034/1953. számú határozatával döntött a kitelepítések feloldásáról, október 31-i hatállyal.⁷⁴ Ez azonban nem jelentette azt, hogy a korábbi lakásukat visszakapták a családok, jelen esetben csak annyi történt, hogy elköltöz-
hettek kényszerlakhelyükről.

Az apparátus működése egy ideig még a régi mederben zajlott. Ezt bizonyítja Pásztor Ferenc kérelmének elbírálása. A feleségével és unokahúgával együtt kitelepített férfi 1953. június 16-án kelt, a Belügyminisztériumnak címzett levelében a kitelepítési végzés hatálytalanítását és „*képesítésüknek megfelelő foglalkozás*” biztosítását kérte. Az ügy elindult a bevett útján: a csorvási rendőrőrs június 20-án elküldte az orosházi járási kapitányságnak, innét június 25-én továbbították Békéscsabára, a megyei kapitányságra, ahonnan június 30-án postázták Budapestre, a Belügyminisztériumba. Itt július 10-én ütötték rá a pecsétet: „*Érdemi intézkedés-re szükség nincs, irattárba.*”⁷⁵ Arról, hogy Pásztor Ferenc kapott-e konkrét választ a levelére, s mikor távozott el Csorvásról, nincs tudomásunk. A politikai események okafogyottá tették a kérelem érdemi elbírálását, de ebből nem következett, hogy kézzelfogható válasza méltatták volna.

73 = MNL BéML XXIII. 712. b. 32/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléséről, 1951. augusztus 6.

74 = Palasik, 2018: 53–54.

75 = ÁBTL 2.5.6 05004/1951. Pásztor Ferenc levele a Belügyminisztériumnak, 1953. június 16.

Az elköltözés megszervezése nyilván nem ment egyik napról a másikra, de ezzel már nem kívánok foglalkozni, mivel túlmutat a jelen tanulmány témáján. Arra keresem inkább a választ, hogy voltak-e, akik gyökeret eresztettek Csorváson, és huzamosabb ideig, esetleg életük végéig a településen maradtak. A helyben maradásra máshonnan is tudunk példát. A Vas megyéből, a nyugati határsávból kitelepítettek közül többen is Kisújszálláson maradtak. A velük együtt élő Klein Vilmos így emlékezett erre: „*De – bár tudom, hogy hihetetlen – volt vagy tíz paraszt, aki ott maradt az állami gazdaságban. Olyan negyven év körüliek voltak. Megkérdezték, hogy amit elvettek tőlük otthon, visszakapják-e. Azt egyértelműen közölték, hogy senkinek semmit nem adnak vissza. Előfordulhat, hogy valamikor rehabilitálják őket, de ebben a pillanatban erről szó sincs. Ezért döntöttek úgy tíz-tizenöten, hogy ott maradnak. Igaz, a fiatal emberek kijártak a városba, ott ismerkedtek, voltak, akik megnősültek, ők is maradtak. Beléptek hivatalosan az állami gazdaságba, és továbbra is ott dolgoztak.*”⁷⁶ Ám Csorvás esetében ilyesmiről nem lehetett szó, az ide kitelepítettek Budapestről érkeztek középosztálybeli, polgári-értelmiségi családokból, így nagyon kevés olyan körülmény adódhatott, hogy a helyben maradás mellett döntsenek.

Három olyan példát ismerünk, amikor valaki 1953-ban nem költözött el a faluból. Fluck Béla több festményén is megörökítette a Csorvás környéki tájat, a tanyákat és az ott élő embereket. Az egy képét, amely a tanácsházat ábrázolja, 1954-re datálta, tehát ekkor még itt tartózkodhatott. Ám ugyanebben az évben már gödöllői lakcímmel, éjjeliőr foglalkozással bukkant fel a politikai rendőrség nyilvántartásában.⁷⁷ Hubay Ilona édesanyjával együtt a 258-as számú tanyára került,⁷⁸ és a róla szóló nekrológ szerint csak 1960-ban „*sikerült elmenekülnie Münchenbe, ahol a nagytudású könyv-szakembert persze örömmel fogadták.*”⁷⁹ A halálhírt közlő nyilas lap, melyet a párt régi motorosa, Fiala Ferenc szerkesztett, nem tekinthető a legmegbízhatóbb forrásnak, hiszen azt írta, hogy Hubay Ilonát „*a román határszélre, Csorvástra*”, telepítették ki. A Borbándi Gyula szerkesztette *Nyugati magyar irodalmi lexikon*ban viszont azt olvashatjuk, hogy mivel régi munkahelyére nem térhetett vissza, 1960-ban Németországba költözött, és a coburgi tartományi könyvtár érintésével került Münchenbe. Ez a megfogalmazás inkább az ország legális körülmények között való elhagyását tükrözi, de maga szócikk szintén megerősíti, hogy Hubay Ilona 9 évig maradt Csorváson.⁸⁰

76 == Dessewffy–Szántó, 1989: 38–39.

77 == Papp, 2016: 78–79.

78 == ÁBTL 2.5.6. 04960/1951. Kitelepítési véghatározat özv. Hubay Jánosné részére, 1951. június 11.

79 == N.N.G.: Hubay Ilona halálára. *Új Hídfő*, 1984. 1. sz. 13.

80 == <http://mek.oszk.hu/04000/04038/html/h.htm#HubayIlona> (letöltés ideje: 2021. augusztus 31.).

Nála is hosszabb ideig, élete végéig élt a faluban Ember József, akinek sírja a helyi köztemetőben található. Őt özvegy édesanyjával együtt telepítették ki. Korábban főhadnagyi rangban „*hadműveleti területen gazdasági hivatali főnök*” volt. Szovjet fogságba esett, hazatérését követően kazánfűtőként dolgozott. Édesanyjával együtt még a kitelepítés előtt írtak egy-egy mentesítési kérelmet, de ezt követően nincs nyoma annak, hogy megpróbált volna elköltözni Csorvásra, a 231-es számú tanyából. 1965-ben segéd munkásként a Békés Megyei Állami Építőipari Vállalat foglalkoztatta.⁸¹ Munkatársai közvetlen, barátságos embernek ismerték, aki megtalálta számítását a helyi közösségben. Tudtak katonatiszti múltjáról és a kitelepítésről is, de elsősorban műveltségét, olvasottságát emelték ki, a falu társadalmán belül külön életet élő, tiszteletre méltó emberként tartották számon. Munkája során bejárta egész Békés megyét, termelőszövetkezetek, állami gazdaságok, iskolák, kórházak, ipari üzemek építkezésein dolgozott.⁸² Az évek múltával a politikai rendőrség is arra a következtetésre jutott, hogy Ember József megtalálta a helyét Csorváson, s mivel semmilyen politikai aktivitást nem mutatott, 1973-ban selejtezték a megyei állambiztonsági szervnél őrzött, rá vonatkozó anyagokat,⁸³ 1978-ban pedig „*egyéni elbírálás alapján*” törölték az operatív nyilvántartásból is.⁸⁴

* * *

A kitelepítés helyi emlékezetének, a múlt feldolgozásának témája egy másik tanulmány tárgya lehet, a mi történetünk ezen a ponton véget ér. Eredendően az volt a célom, hogy ne úgy tekintsünk Csorvásra, mint cél- vagy végállomásra, ahová Budapestről elindultak, ne csupán egy távoli falu legyen valahol Magyarország keleti felében. Egy közösséget láttam magam előtt, ahová 1951 nyarán idegen emberek érkeztek, és ahol olyan emberi kapcsolatok szövődtek, amelyekre sem előtte, sem utána nem nyílt mód. Ezt a történetet, két világ találkozását szerettem volna elmesélni. Bár sok szó esett a konfliktusokról, a nehézségekről, a gyötrelmekről, de hangsúly számomra mégis az életen van, azon a módon, ahogyan ez a két év eltelt. Erre az időszakra nyilvánvalóan sokféleképpen emlékeztek és emlékeznek azok, akik részesei voltak: a rendőrök, a tanácsstagok, a befogadók, a Budapestről érkezők, a munkaadók és munkát vállalók, akkori öregek és fiatalok, nők és férfiak. Emberek találkozása sosem múlhat el következmények nélkül, különösen, ha ennyire nem szokványos módon kerül rá sor. Ha lehet az eseményeket pár szóban

81 = = ÁBTL 2.2.1. I/11. 7/937. Ember József operatív nyilvántartó kartonja; kitelepítési anyaga: ÁBTL 2.5.6. 05010/1951.

82 = = Id. Korcsok Mihály szíves szóbeli közlése.

83 = = ÁBTL 3.1.5. O-14980. 421. Javaslat a nyt. [nyilvántartási] anyag másolatainak selejtezésére, 1973. július 19.

84 = = ÁBTL 2.2.1. I/11. 7/937. Ember József operatív nyilvántartó kartonja.

frappánsan összegezni, akkor azt a Besenyszögre kitelepített, saját élettapasztalatát tudósi pályáján is hasznosító Andorka Rudolfnak sikerült: *„Biztos, hogy volt olyan morális tanulsága, hogy az ember megtanult teljesen másfajta emberekkel fenntartások nélkül élni és jó barátságban lenni.”*⁸⁵

= = = Levéltári források = = =

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.2.1. Operatív nyilvántartások

2.5.6. Kitiltással, kitelepítéssel kapcsolatos iratok I. sorozat

- 04954/1951. Eördögh György
- 04955/1951. özv. Gáspári Rezsőné
- 04956/1951. Jacobi Ágost
- 04959/1951. Guttenberger Antal
- 04960/1951. özv. Hubay Jánosné
- 04961/1951. dr. Déry József
- 04962/1951. dr. Balogh László
- 04963/1951. özv. Gutthard Tódorné
- 04964/1951. özv. dr. Balás Elekné
- 04966/1951. Deák Istvánné
- 04968/1951. Singer Imre
- 04969/1951. Schiffkorn Kornél
- 04970/1951. Soós Géza
- 04989/1951. Gedőváry Frigyes
- 04990/1951. Eperjessy Sándor
- 04991/1951. dr. Fülöp Kálmán
- 04993/1951. Ferkó Ede
- 04994/1951. özv. Chemendi Edéné
- 04995/1951. Dobó Sándor
- 04996/1951. Fenes Pál
- 04997/1951. dr. Pataky Tibor
- 04999/1951. Feördős György
- 05004/1951. Pásztor Ferenc
- 05010/1951. özv. Ember Józsefné
- 05052/1951. Urbanovich G. Zoltán
- 05064/1951. Ember László

2.5.6. Kitiltással, kitelepítéssel kapcsolatos iratok II. sorozat

- 1. t. 183032/1951. Békés megyébe kitelepítettek kérelmeinek elutasítása

85 = = Dessewffy–Szántó, 1989: 205.

3.1.5. Operatív dossziék

0-14980. Orosházi járás

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-291. Budapestről Békés megyébe kitelepítettek listája

ÁBTL Kutatócsoport – Kitelepítési lista

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára kitelepítéssel
foglalkozó kutatócsoportjának összesített listája.

Készítette: Borvendég Zsuzsanna és Köbel Szilvia. Kézirat.

Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára (MNL BÉML)

XXIII. 712. a. Csorvás Nagyközség Tanácsának iratai. Tanácsülési
jegyzőkönyvek.

XXIII. 712. b. Csorvás Nagyközség Tanácsának iratai. Végrehajtó Bizottsági
jegyzőkönyvek.

=== Hivatkozott irodalom ===

Blasszauer, 2006

Blasszauer Róbert: Szabó Lőrinc az ÁVH látókörében. *Magyar Napló*, 1. sz. 14–19.

Cserényi-Zsitnyányi, 2018

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: „Szent Jeromos eltűnt a nagymama alatt.” A Chorin és
a Weiss család két bizalmasa kitelepítésben, majd vádképtelen őrizetben. In:
*Honukban otthontalanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések
történetéből*. Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. ÁBTL–Kronosz,
Budapest–Pécs. 315–336.

Deseő, 2008

Deseő Csaba [emlékezése]. *Napút*, 10. sz. 31–33.

Dessewffy–Szántó, 1989

Dessewffy Tibor – Szántó András: „Kitörő éberséggel.” *A budapesti kitelepítések
hiteles története*. Háttér, Budapest.

Háger, 2015

Háger Ritta: Emlékeim a kitelepítésről. In Széchenyi Kinga: *Megbélyezettek*.
Helikon, Budapest. 428–430.

Hantó, 2010

Hantó Zsuzsa: *Kitiltott családok*. 2., jav., bőv. kiadás. Magyar Ház, Budapest.

Kasuba, 2010

Kasuba István: *Csorvási arcok*. Pro-Urbe Csorvás Egyesület, Csorvás.

Keller, 2016

Keller Márkus: Tiéd a lakás, magadnak építéd! Lakásépítés és az állami erőforrások a hosszú ötvenes években Magyarországon. *Kommentár*, 5. sz. 100–117.

Nádor, 1995

Nádor István: Hetedíziglen? *Kapu*, 10–11. sz. 46–50.

Palasik, 2018

Palasik Mária: „A burzsoázia likvidálásához tartozik a kitelepítés.” A budapesti kitelepítések politikatörténete, 1951–1953. In: *Honukban otthontalanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből*. Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. ÁBTL–Kronosz, Budapest–Pécs. 15–54.

Papp, 2016

Papp István: Gályapadból laboratórium. Fluck Béla festőművész Csorváson. *Kommentár*, 4. sz. 69–79.

Széchenyi, 2015

Széchenyi Kinga: *Megbélyegzettek*. Helikon, Budapest.

===== Sajtó =====

Magyar Demokrata, 2004

Magyar Fórum, 2018

Magyar Nemzet, 2013

Népszabadság, 2001, 2014

Új Híd, 1984

Kulcsszavak

=====

kitelepítés, mezőgazdaság, ötvenes évek, Rákosi-rendszer,
társadalomtörténet

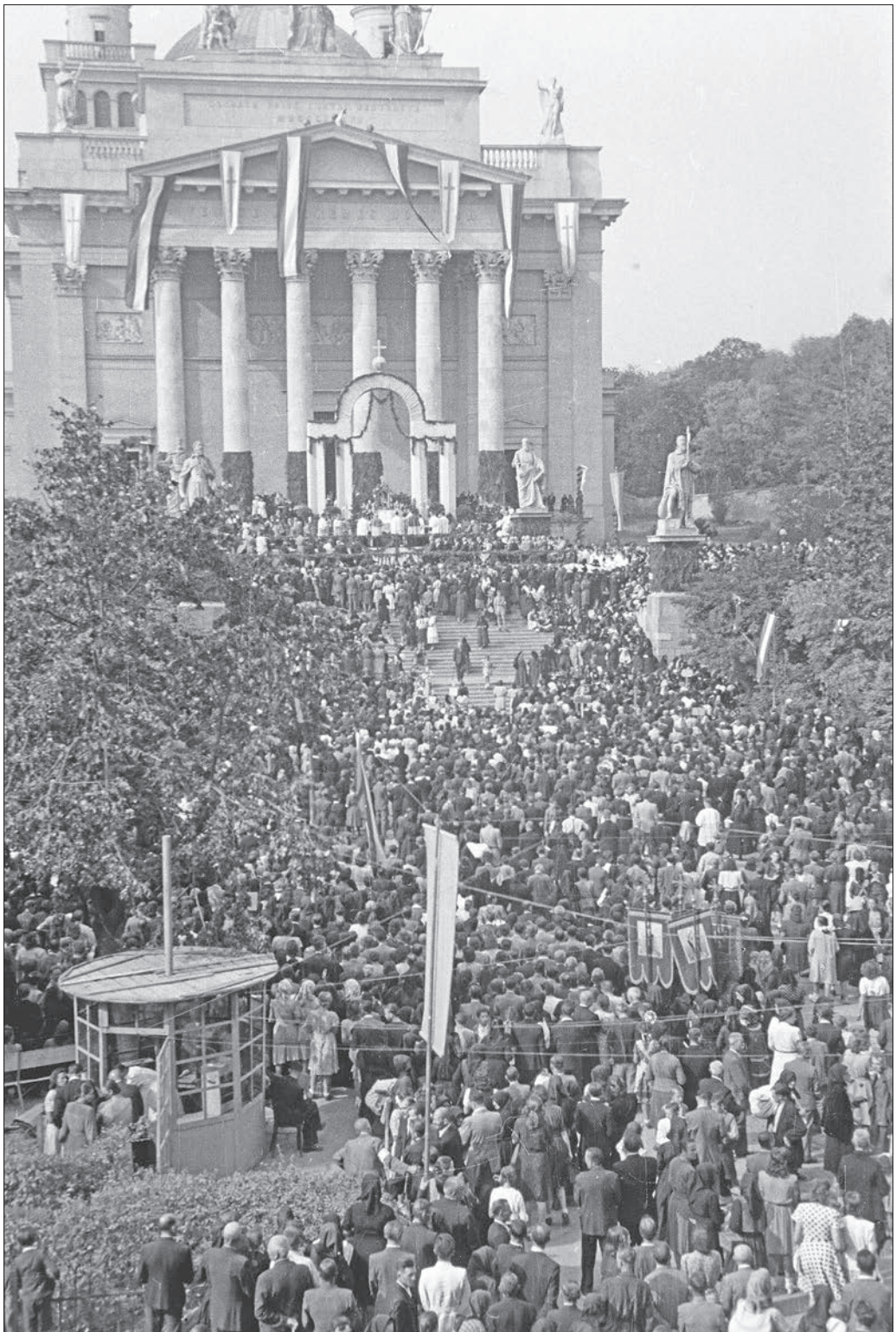
Magyarországi tanya, előtérben itatóvályúval, 1952.

Fortepan 7674

/ Where Two Worlds Meet /

Displaced People from Budapest in Csorvás (Part II)

My original aim was to ensure that Csorvás is not viewed merely as a destination or final stop to which people from Budapest were relocated, nor simply as a remote village somewhere in the eastern part of Hungary. Rather, I wanted to introduce a community where, in the summer of 1951, strangers arrived and such human relationships were formed that would have been impossible both before and after that time. It is this story—the encounter of two worlds—that I wanted to tell. Although much has been said about the conflicts, difficulties, and suffering, for me the emphasis is still on life, on the way these two years were experienced. Those who were part of this period obviously remembered and continue to remember it in many different ways: the police, the local council members, the hosts, those arriving from Budapest, the employers and the workers, old and young, women and men alike. Whenever people are brought together, it never happens without consequences, especially when it happens under such extraordinary circumstances.

Eger, Úrnap körmenet a Bazilika (Főszékesegyház) előtti téren a Líceumból fényképezve, 1947 júniusa.

Fortepan 273343 /
Kern család

===== Gyebnár Kristóf =====

/// Demokratikus államrend elleni izgatás?

**Az Egri Barázda szerkesztői ellen kezdeményezett
eljárás anatómiája**

Nemzetközi megfigyelők szerint 1945. november 4-én a térség legdemokratikusabb választását tartották Magyarországon, amelyen a Független Kisgazdapárt (FKGP) 57%-os eredményt ért el, és 245 képviselővel abszolút többséget szerzett a Nemzetgyűlésben. Az FKGP főlényét a Magyar Kommunista Párt (MKP) politikai taktikaváltással igyekezett kompenzálni, koalíciós partnerként és egyben riválisként különböző eszközökkel akadályozták a győztes pártot abban, hogy a voksok szerinti elsőbbségét kihasználhassa. Az MKP sikerként könyvelhette el, hogy a jaltai megállapodás elvárásai értelmében a kormányalakítási tárgyalások során az FKGP lemondott többsége érvényesítéséről, és a koalíciós kormányzás fenntartását tartotta szem előtt.¹ A kormány 1945. november 15-i megalakulása után az MKP elsődleges célja az volt, hogy megőrizze kormányzati és korábban a közigazgatásban megszerzett pozícióit, ezzel szemben az FKGP a helyhatósági állások újraelosztását vagy ennek alternatívájaként az önkormányzati választások kiírását kezdeményezte. A kommunisták mindkét lehetőséget elutasították, megpróbálták megakadályozni a kisgazdapárt térnyerését a végrehajtó hatalomban, mindemellett igyekeztek belső vitákat generálni a kisgazdák körében, megosztani legnagyobb riválisuk egységét.² 1946 márciusától csak abban esetben voltak hajlandók együttműködni a kisgazdákkal, ha a párt jobbszárnyának képviselőit kizárja közösségéből.³ A kommunisták, maguk mellé állítva a Szociáldemokrata Pártot (SZDP) és a Nemzeti Parasztpártot (NPP), politikai céljaik megvalósítása érdekében 1946. március 5-én létrehozták a Baloldali Blokkot, amelyvel lényegében a nagykoalíción belül létrejött egy kisebb koalíció a legnagyobb part-

1 == Gyarmati, 2011: 65–66.; Palasik, 2000: 138–141.

2 == Gyarmati, 2011: 72–73.

3 == Balogh, 1975: 182–183.; Vida, 1976: 156.

ner, az FKGP ellen. Annak érdekében, hogy nyomatékosítsák követelésüket, a „*Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!*” jelszó jegyében – amely 1946 őszén az MKP III. kongresszusának hivatalos jelmondata lett – március 7-én 3-400 ezer fő részvételével tömegmegmozdulást tartottak Budapesten. A kisgazdapárt vezetése mindezt úgy értékelte, hogy a baloldali pártok – elsősorban az MKP – puccsszerű hatalomátvételre készülnek. A rendelkezésre álló hatalmi eszközök és fegyveres apparátus híján arra nem gondolhattak, hogy az esetleges puccsot erővel megakadályozzák. Egyetlen lehetőségnek a baloldali pártokkal való viszony politikai rendezését és a koalíció fenntartását tekintették, amelynek érdekében jelentős engedményeket tettek.⁴

1945 novemberétől az országoshoz hasonló politikai közhangulat formálódott Heves vármegyében is, ugyanakkor jelentős sajátosságok is megfigyelhetők. Bár közvetlenül csak nehézkesen igazolható, de a feltárt források arra utalnak, hogy az MKP Heves vármegyei vezetősége már az 1945-ben kibontakozó politikai átmenet időszakában együttműködött a rendőrséggel, esetenként pedig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) vármegyei megbízottjával is, hogy akadályozza legfőbb politikai riválisa, az FKGP helyi szervezetének működését. Ez a helyi összjáték nem minden esetben tekinthető országosan koordinált cselekménysorozatnak, ugyanakkor a helyi politikai élet szereplőinek döntéseit sokszor az országos fejlemények alakították, amelyek olykor országos visszhangot is kiváltottak. Erre lehet példa az *Egri Barázda* szerkesztői ellen indított eljárás is, amelynek bemutatása során elsősorban azt a kérdést járrom körül, hogy milyen politikai szándékok húzódtak meg az ügy hátterében.⁵

= = = Politikai konfliktusok és letartóztatások Heves vármegyében 1946 tavaszán

Az MKP Heves vármegyei titkárának jelentései arra utalnak, hogy a nemzetgyűlési választás után a térség „*politikai élete ellanyhult*”.⁶ Sulyán György még az 1946. februári eseményeket összegző beszámolójában is arról írt, hogy a párt képviselői a kisgazdákkal semmilyen kapcsolatot nem ápoltak, Milassin Kornél kisgazdapárti főispánnal⁷ látszólagosan jó, diplomatikus kapcsolatot tartottak fent.⁸ Márciusban viszont az FKGP népgyűlésein a felszólalók folyamatosan támadták a baloldali pártokat,

4 = = Az FKGP vezetése 1946. március 12-én elfogadta a Baloldali Blokk követeléseit. Hozzájárult a bauxitbányák, az olajforrások, valamint az energiatelepek államosításához; egyetértését fejezte ki a nehézipari nagyüzemek állami kezelésbe vételével, és nem emelt kifogást a nagybankok állami ellenőrzése ellen sem. Elfogadta a szakszervezetek képviselőinek jelenlétét a köztisztviselői állomány revíziójának lebonyolításában. Kompromisszum született személyi kérdésekben is, a párt kizárt 20 képviselőt tagjai közül. Palasik, 1998: 115.; 2000: 147–148.; Vida, 1976: 163–164.

5 = = Az MKP helyi szervezete és a rendőrség együttműködésére további példa: Gyebnár, 2025: 261–263.

6 = = MNL-HML-X.1. 1. cs. 12. őe. Jelentés, 1945. december 31.

7 = = Milassin kinevezésének körülményeiről bővebben: Gyebnár, 2025.

8 = = MNL-HML-X.1. 2. cs. 8. őe. Jelentés, 1946. március 5.

mire válaszul a kommunista képviselők is aktívabbá váltak, ellentámadást indítottak, amelynek következtében egyre feszültebbé vált a viszony a két párt között.⁹ A Független Ifjúsági Szövetség (FISZ)¹⁰ Heves vármegyei tagsága is úgy értékelte a kora tavaszi politikai fejleményeket, hogy a Baloldali Blokkba tömörült pártok hatalomátvételre készültek. Aggodalmuknak az 1946. március első napjaiban tartott összejövetelükön hangot is adtak, megbeszélést folytattak Lendvai Csabával, a FISZ országos titkárával. Itt szóba kerültek a helyieket ért atrocitások is, melynek kapcsán Lendvai javasolta, hogy *„amennyiben a fenyegetések erősödnének, és a rendőrség esetleg nem lenne hajlandó az erőszak megfékezésére, úgy a Független Ifjúság vezetői költözzenek ki egy tanyára, s így tartsák fenn a Független Ifjúság szervezetét”*.¹¹ A tanácsot megfogadva a fiatalok úgy határoztak, hogy bármiféle üldöztetés esetén a besenyőtelek-mezőházi tanyavilágba helyezik át székhelyüket, amire végül nem került sor.

1946. május végén fiatalok letartóztatásáról számolt be az *Igazság* című szociáldemokrata lap, melynek szerkesztésében a kommunisták is részt vettek.¹² Az őrizetbe vett személyeket fegyverrejtegetéssel és *„felkelés kirobbantására irányuló”* tevékenységgel vádolták, továbbá felrótták a szervezet tagságának, hogy a sajtó útján támadták *„a demokratikus pártok sorából kikerülő városi és állami vezető[ket]”*.¹³ A cikkek tartalmából megállapítható, hogy a letartóztatásokra a fenti megbeszéléssel összefüggésben került sor. A rendőrség az FKGP ifjúsági szervezetének tagjait és a párt helyi lapjának, az *Egri Barázdának* a szerkesztőit szervezkedésben való közreműködéssel gyanúsította. Az előállított személyek számáról az újságcikkekben és a szakirodalomban eltérő adatok jelentek meg, egyes helyeken 10, máshol 12 letartóztatottól írtak.¹⁴ Ami biztos, hogy őrizetbe vették az *Egri Barázda* szerkesztői közül Komáromy Endrét, Péteri Istvánt, Toronyai Pált és Bányász Pétert, továbbá a FISZ vármegyei vezetőjét, Kovács Lászlót, az ifjúsági szövetség tagjai közül Bölcsényi Lászlót és Bándi Endrét.¹⁵ A letartóztatások hivatkozási alapját az 1946. már-

9 == MNL-HML-X.1. 2. cs. 8. őe. Jelentés, 1946. április 6.

10 == Az FKGP 1945. július 29-én alapította meg önálló ifjúsági szervezetét Független Ifjúsági Szövetség néven, melynek egyik szervezője, később elnöke B. Rácz István volt. Életrajzát lásd bővebben: Vida (főszerk.), 1999: 476–477.

11 == Miskolczy István: Mi az igazság az Egri Barázda szerkesztői körül. *Egri Barázda*, 1946. június 22. 1.

12 == Erre utal Sulyán György egyik jelentése is: „A Szoc. dem. párttal különösen jó viszonyt tartunk fel, az Igazság szerkesztése [...] közösen történik.” MNL-HML-X.1. 1. cs. 11. őe. Jelentés, 1945. május 18. Vö. Pető, 1992: 278, 281.

13 == A letartóztatott egri és hevesmegyei fasiszta összeesküvők névsora. *Igazság*, 1946. május 26. 1. Lásd még: Szenzációs letartóztatások. *Igazság*, 1946. május 19. 1.

14 == Az említett cikkek mellett lásd még: Pető, 1992: 295.; Sugár István: Az egri Kisgazda Párti „összeesküvés” 1946-ban. *Egri Újság*, 1990. november 2. 5.

15 == A letartóztatott egri és hevesmegyei fasiszta összeesküvők névsora. *Igazság*, 1946. május 26. 1.; Sugár István: Az egri Kisgazda Párti „összeesküvés” 1946-ban. *Egri Újság*, 1990. november 2. 5.

cius 23-tól hatályos, a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelmét szabályozó 1946. évi VII. törvénycikk szolgáltatta. Komáry Endre és Bölkény László esetében végül 1946. május 17-én a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel gyanúja miatt internálást rendelt el a Magyar Államrendőrség Eger Városi és Járási Kapitanyságának Politikai Rendészeti Osztálya.¹⁶ Az előállítások ténye mutatja, hogy az egri fiatalok és Lendvai Csaba között zajlott márciusi tárgyalás és az Eger határában megtalált fegyverek felhasználható kiindulópontot jelentettek a rendőrség számára egy szervezkedés koncepciójának megkonstruálásához. Később ennek alapján indítottak eljárást, amelynek vizsgálati szakaszában – a források tanúsága szerint – a kihallgatások a fizikai erőszakot sem nélkülözték.

A sajtóhírek, valamint az MKP Heves vármegyei és Eger városi titkárának jelentései kezdetektől annak látszatát keltették, hogy a letartóztatások egy, a vármegye egészére kiterjedő szervezkedéssel összefüggésben történtek. Az *Egri Barázda* szerkesztőinek őrizetbe vétele idején már folyamatban voltak a gyöngyösi és hatvani szervezkedéssel kapcsolatos letartóztatások és kihallgatások. 1945 szeptembere és 1946 januárja között Gyöngyösön és környékén ismeretlen tettesek több rendőrbiztosságot megtámadtak, és merényletet követtek el szovjet katonák ellen. Az ügyben meggyanúsított fiatalok tagjai voltak a Kiss Szaléz vezette Keresztény Demokratikus Ifjúsági Munkaközösségnek (KEDIM), így a hatóságnak hamar sikerült összefüggésbe hozni ügyüket a ferences szerzetessel, az FKGP helyi alelnökével, őt felbújtóként azonosítva a történetekben. 1946 májusában a cselekmény felgöngyölítése átgyűrűzött Hatvanba is, ahol szintén az FKGP helyi vezetőit, valamint ferences rendi szerzeteseket vettek őrizetbe.¹⁷ Az MKP helyi szervei politikai haszonszerzés céljából a „mátravidéki összeesküvést” minél előbb össze akarták kapcsolni az egri fiatalok ügyével, ebből adódóan az első pillanattól olyan szervezkedésről kommunikáltak, amely az egész vármegyét behálózta, és a résztvevői a „*Független Kisgazdapártot használt[ák] fel fedőszerv gyanánt*”.¹⁸ Jól szemlélteti ezt a törekvést a kommunista párt Eger városi titkárának 1946. június 1-jén kelt jelentése, amelyben arról számolt be, hogy „a gyöngyösi fasiszta szervezkedés átnyúlik Egerbe is”, az őrizetbe vett

16 = = ÁBTL 3.19. V-26986. 10–13. Véghatározatok, 1946. május 17.

17 = = Az eljárás végén a vádlottak többségét hosszú kényszerszolgálatával büntették, de több halálos ítélet is született. A szervezkedési ügyet területi kiterjedtsége miatt a szakirodalom „mátravidéki összeesküvésként” azonosította. Lásd bővebben: Balogh, 1997; Ötvös, 2013; Nagy, 2017; Bank, 2021.

18 = = A letartóztatott egri és hevesmegyei fasiszta összeesküvők névsora. *Igazság*, 1946. május 26. 1. Ezt a narratívát átvéve, a rendszerváltás előtti szakirodalom is őszszemosta a Gyöngyös és Hatvan környéki ügyeket az egrivel. Nagy József a Kiss Szaléz-esetet tárgyalva említést tett arról, hogy a szervezkedés túlnyúlt Gyöngyös határain és az egész vármegyére kiterjedt, azonban az eljárások részletes elemzésével adós maradt. Nagy, 1955: 395.; 1970: 65.

fiatalok „Kiss Szaléz szervezkedési munkáját Egerben kívánták folytatni”.¹⁹ Ezt a narratívát a Baloldali Blokk pártjaihoz köthető helyi lapok, az *Igazság* és a *Heves Népe* cikkei a közvélemény befolyásolása érdekében mindvégig fenntartották.

1946 tavaszán az országos követelésekkel összhangban az MKP vármegyei vezetésének legfőbb törekvése az volt, hogy az FKGP helyi szinten is vizsgálja felül tagságát, és zárja ki soraiból a jobbszárnyat képviselő egyéneket.²⁰ Abból, hogy a kommunisták összefüggésbe hozták az FKGP-t a feltárt szervezkedésekkel, arra lehet következtetni, hogy ezzel is a kisgazdák vármegyei közéletben betöltött erős pozícióját akarták gyengíteni, a párt vezetőit kényszerhelyzet elé állítani. Annak ellenére, hogy a gyöngyösi és hatvani őrizetbe vételek után az MKP számított az egi letartóztatásokra is – annak várható megvalósulásáról a *Heves Népe* május 12-i lapszáma számolt be –, azonnali politikai hasznót nem realizált az ügyekből.²¹ Sulyán György a májusi eseményeket összefoglaló jelentésében mutatott rá, hogy Kiss Szaléz esetét még a Gyöngyösi járásban sem sikerült olyan mértékben kihasználni, ahogyan szerettték volna. A vármegyei titkár értékelése szerint a lakosság nem azonosult az MKP helyi szerveinek álláspontjával, a közhangulat nem módosult olyan mértékben, mint amire a párt számított, több településen a kommunisták követeléseit közvetítő népgyűlést sem tudtak szervezni.²² Az FKGP helyi vezetőivel kialakult negatív viszony nem állt közvetlen összefüggésben a májusi letartóztatások tényével, Sulyán a februári jelentésétől eltérően áprilisi beszámolójában már feszültséggel terhelt kapcsolatról adott számot, amely később csak tovább mérgesedett. Véleménye szerint Milassin Kornél főispán és Miskolczy István, a párt vármegyei elnöke volt a gátja annak, hogy a kommunisták és a kisgazdák jó kapcsolatot ápoljanak egymással.²³ Mindehhez hozzájárulhatott, hogy az FKGP vármegyei párt-szerve nem engedett a nyomásnak, a helyi vezetőségben nem történt változás, a tagrevíziós követelések végrehajtását halogatta, amelynek következtében a párt lokális közéletben elfoglalt pozíciója nem gyengült jelentősen.

19 == MNL-HML-X.8. 1. cs. 9. őe. Jelentés, 1946. június 1.

20 == Sulyán György a *Heves Népe* hasábjain 1946. május 12-én fogalmazta meg az igényt az FKGP helyi vezetőinek leváltására, a párton belül végrehajtandó tagrevízióra. Sulyán György: A tizenkettedik óra. *Heves Népe*, 1946. május 12. 1.

21 == Az MKP vármegyei lapja így írt a tavaszi letartóztatásokról: „Úgy Gyöngyösön, mint Hatvanban újabb letartóztatások voltak. De nekünk az az érzésünk, hogy a terrorszervezet számai más városokig is elnyúlnak, ahol szintén újabb letartóztatások várhatók.” *Heves megye a magyarországi fasiszták főfészke. Heves Népe*, 1946. május 12. 2.

22 == MNL-HML-X.1. 2. cs. 8. őe. Jelentés, 1946. június 12.

23 == MNL-HML-X.1. 2. cs. 8. őe. Jelentés, 1946. május 9.; uo. Jelentés, 1946. június 12.; uo. Jelentés, 1946. július 4. Milassin az FKGP jobbszárnyához tartozott, kapcsolatban állt többek között Pfeiffer Zoltánnal és Sulyok Dezsővel is, csakúgy, mint Miskolczy István, aki Milassin főispáni kinevezése után vette át a párt vármegyei szervezetének vezetését, melyet 1946 decemberéig látott el. Szecskó, 1995: 52.

= = A rendőrségi és ügyészségi eljárás

Az MKP tehát a hivatalos kommunikációjában egy monstre szervezkedésként keregette a gyöngyösi, a hatvani és az egri őrizetbe vételek alapját képező cselekményeket. Az *Egri Barázda* szerkesztőinek és a FISZ tagjainak ügyében felvett jegyzőkönyvek tartalma azonban nem utal arra, hogy az Eger Városi és Járási Kapitányság Politikai Rendészeti Osztálya a hivatalos eljárás keretében is erre törekedett volna. Az összhang hiánya annak fényében meglepő, hogy a párt és a rendvédelmi szerv már 1945-ben együttműködött. Milassin Kornél főispán már 1945. november 14-én panasszal élt a belügyminiszternél, mert megítélése szerint a rendőrség „vezetői és legénységének nagy része egyetlen pártnak a karhatalma és így minduntalan pártpolitikai szempontok szerint történnek ott az intézkedések”.²⁴ Állítása igazolására az 1945. október 19-én lemondását követelő tömegtüntetés példáját hozta fel, amikor a rendőrség annak ellenére nem akadályozta meg magánlakásának feldúlását, hogy tudott az eseményről. Milassin arra is kitért, hogy az állomány tagjai közül többen tevőlegesen is részt vettek az akcióban.²⁵ Ilyen előzmények után az MKP talán számíthatott arra, hogy a rendőrség 1946 tavaszán is támogatni fogja a párt politikai célkitűzésének megvalósítását. Ennek ellenére a vizsgálati szakaszban felvett jegyzőkönyvek tartalma nem erősítette az MKP központi narratíváját.

Az egri politikai rendészeti osztályon 1946. május 13-án kezdték el az őrizetbe vett fiatalok kihallgatását. Közülük csak négy személy – Bándi Endre, Bölkény László, Komáromy Endre és Tóth Imre – vallomása maradt fenn. Ezek alapján a rendőrség elsősorban a FISZ 1946. márciusi egri gyűlésén történetekre, valamint a résztvevők későbbi találkozóira összpontosított. A hatóság a fogva tartott személyek kapcsolati hálójának feltérképezésére, a köztük vélelmezett szoros kapcsolat feltárására összpontosított, a jegyzőkönyvekben nem utal semmi arra, hogy az ügyben eljáró rendőrök összefüggést kerestek volna a „mátravidéki összeesküvéssel”. A gyanúsítottak tagadták, hogy bármilyen szervezkedésről tudomásuk lett volna. Bölkény László mezőtarjányi tanító csak annyit ismert el, hogy 1946 márciusában Bándi Endre közölte vele, „március 15-én ki fog törni a proletárdiktatúra és ez ellen meg kell szervezni az ellenállási mozgalmat”. Azt azonban tagadta, hogy ebben bármilyen szerepet vállalt volna.²⁶

Komáromy Endre már első kihallgatása alkalmával határozottan kijelentette, hogy „Eger és környékén semmiféle fegyveres szervezkedésről nem tud[ott]”. Elmondta, hogy Lendvai Csaba Egerben járt, és többen megbeszélést folytattak vele, azonban ennek nem tulajdonított nagy jelentőséget, információi szerint az egyeztetéseken a FISZ szervezéséről volt szó. Tóth Imre és Toronyai Pál szerették volna neki bemutatni a budapesti küldöttet, akinek érdekes információi voltak főként aktuális politikai

24 = MNL-HML-IV.401.a. 194/1945. A vármegyei rendőrség működése, 1945. november 14.

25 = Az 1945. október 19-i tüntetés részleteit lásd bővebben: Gyebnár, 2025: 261–263.

26 = ÁBTL 3.1.9. V-26986. 6. Bölkény László kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. május 13.

kérdésekről, Komáry azonban azt állította, hogy a találkozó végül meghiúsult. Bándi Endrével kapcsolatban megjegyezte, hogy bár futólag ismerte, beszélgetést soha nem kezdeményezett vele, véletlen találkozásaik alkalmával csupán üdvözölték egymást.²⁷ 1946. május 25-én önvallomásában politikai szerepvállalását így összegezte: „*A demokratikus államrendnek magam is építő munkása vagyok másfél esztendő óta a felszabadulás legelső percétől kezdve. Munkám és egyéniségem nem csak pártomnak, hanem valamennyi demokratikus pártnak rokonszenvével találkozott.*”²⁸ Komáry tehát igyekezett jelentéktelen tényezőként feltüntetni magát, tevékenységét pedig az 1945 utáni hegemon diskurzusnak megfelelően előadni.

Bándi Endre viszont egyértelmű szervezkedésként azonosította az 1946 márciusi cselekményeket. Már első kihallgatása alkalmával határozottan kijelentette, hogy Komáry – akit diákkora óta ismert, de csak köszönőviszonyban álltak egymással – tudott a szervezkedésről. Állítását arra alapozta, hogy a FISZ egri szervezetének 1946. márciusi összejövetelén félrevonulva tárgyalt Lendvai Csabával, Tóth Imrével és Kovács Lászlóval. Ekkor még nem szerzett tudomást arról, hogy miről folyt a diskurzus, a párbeszéd feltételezett tartalma csak később vált gyanússá számára. A gyűlést követően a kisgazdapárt helyiségében fültanúja volt Tóth Imre, Toronyai Pál és Péteri István beszélgetésének, akik azon tanakodtak, hogy Komáryt bevonják-e a szervezkedésbe. Néhány nappal később az *Egri Barázda* szerkesztőségében az érintettek megerősítették, hogy beavatták Komáryt.²⁹ Jegyzőkönyv ugyan nem maradt fenn, de egy összefoglaló jelentés alapján Péteri István is hasonlóan vélekedett az 1946. márciusi eseményekről. Megítélése szerint Komárynak tudnia kellett a szervezkedésről, mert jelen volt azon az egyeztetésen, ahol Lendvai-val egy várható „*proletárdiktatúra esetéről beszéltek*”.³⁰

Bándi Endre további kihallgatási jegyzőkönyveiből egyértelműen kiderül, hogy 1946 tavaszán ő maga is aktív szerepet vállalt a FISZ székhelye várható kiköltöztetésének megszervezésében. Lendvai kérésére ő kereste fel Bölkény Lászlót – akit 1946 januárja óta ismert – annak érdekében, hogy rajta keresztül szerezzen támogatókat a vármegye déli részén található Poroszlón és Tiszafüreden.³¹ Bándi szerint Bölkény készségesen állt rendelkezésére, utóbbi azonban tagadta az együttműködést.³² Már

27 == ÁBTL 3.1.9. V-26986. 9. Komáry Endre kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. május 14.

28 == ÁBTL 3.1.9. V-26986. 20. Komáry Endre önvallomása (másolat), 1946. május 25.

29 == ÁBTL 3.1.9. V-26986. 14. Bándi Endre kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. május 23.

30 == ÁBTL 3.1.9. V-26986. 27. Jelentés Komáry Endre szerepéről, 1946. június 14.

31 == Tiszafüredet 1950-ben Szolnok megyéhez csatolták. A települések politikai arculatát 1945–46-ban jelentős kisgazdapárti és parasztpárti többség jellemezte. RETÖR-KIL-X.3.1-Ő állag 63.d. 149. őe. FKGP Heves megyei helyi vezetőség és helyzete, 1945. [d. n.].

32 == ÁBTL 3.1.9. V-26986. 18. Bándi Endre kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. május 24.; uo. 25. Bándi Endre kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. június 6. Vö. uo. 6. Bölkény László kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. május 13.

cius 15-én szoba került a szervezet székhelyének tanyavilágba költöztetése, Bándi ekkor arról tájékoztatta Bölkényt, hogy „*egyelőre az egész ügy elmarad*”.³³

A fiatalok kihallgatása során alkalmazott módszerekről – amint látható lesz – ellentmondó információk állnak rendelkezésre. A rendőrség ugyanakkor következetesen ügyelt rá, hogy a jegyzőkönyvek végén szerepeljen az a záróformula, amely szerint a gyanúsított vallomását minden külső kényszer hatása nélkül tette meg. A kiemelt figyelem oka, hogy a rendőrség kétes módszerei miatt már 1945 májusában szorult helyzetbe került, Milassin Kornélnak ugyanis ekkor jutott tudomására, hogy a várban fogva tartott internáltakat „*állati módon ütlegetik*”.³⁴ A főispán a vármegyei rendőrkapitánynak írt panaszlevelében kiemelte, hogy a népügyészre átkísért gyanúsítottakról látleletet vettek fel, ezért tagadhatatlan az erőszak alkalmazása.³⁵ Úgy vélekedett, hogy „*egy most épülő demokratikus, szabad, népi Magyarországon nem engedhető meg, hogy a rendőrségnél hasonló eszközökkel kínozzák a le-tartóztatottakat, mint azt a régi rendszerben és a nyilas banditák alatt tették*”. A főispán felszólította a vármegyei rendőrkapitányt a kegyetlenkedések megszüntetésére, és kérte, hogy a bűnösöket mozdítsa el állásából.³⁶ Kriston Endre segédpüspök bántalmazásának híre Rákosi Mátyáshoz is eljutott.³⁷ Az MKP főtitkára szerint az eset csorbát ejtett a párt jó hírnevén, ezért nem maradtak el a leváltások, Bóta Bernátot az internálótábor parancsnoki, Dancza Jánost az egri rendőrkapitányi poszt-ról menesztették.³⁸

Ilyen előzmények után, a politikai botrányok elkerülése érdekében a rendőrség bizonyára törekedett legalább a látszatát kelteni annak, hogy változtatott módszerein, erre utalhatnak az 1946 tavaszán felvett jegyzőkönyvek is. Ezt látszik erősíteni Komáry Endre 1946. május 25-én írt önvallomása, amelyben részletesen kitért arra, hogy őt nem érte atrocitás, a vele „*szemben tanúsított bánásmód teljesen egyenlő*

33 = ÁBTL 3.1.9. V-26986. 18. Bándi Endre kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. május 24.

34 = MNL-HML-IV.401.a. 154/1945. Milassin Kornél levele a vármegyei rendőrfőkapitánynak, 1945. május 22. Az egri várban 1945 januárjában rendeztek be internálótábort. A megszervezése körül kialakult konfliktusról lásd bővebben: Gyebnár, 2025. 255–257.

35 = Kálnoki István, Eger 1939 és 1944 között hivatalban volt polgármestere például a „*bal szeme alatt jól látható 2 cm hosszú, mintegy fél cm széles kékes elszíneződés*[se]” jelent meg az ügyészégi kihallgatásán. A sérülés okaként a fogva tartása alatt vele szemben tanúsított agresszív bánásmódot jelölte meg, elmondása alapján gumibottal és puskatussal is ütötték. MNL-HML-XXV.1. 302/1945. Népügyészégi jegyzőkönyv, 1945. május 23.

36 = MNL-HML-IV.401.a. 154/1945. Milassin Kornél levele a vármegyei rendőrfőkapitánynak, 1945. május 22.

37 = A Kriston Endre elleni eljárásról lásd bővebben: Gál, 2022: 98–100.; 2023: 75–79.

38 = Dancza János (1899–1985) 1944. december 30-ától töltötte be Eger rendőrkapitányi posztját, Bóta Bernát (1900–1980) a várban berendezett internálótábort megszervezésétől, 1945 januárjától vezette. Mindketten az MKP tagjai voltak.

volt minden más őrizetes, illetve internálttal szemben alkalmazott bánásmóddal, ami hiánytalanul emberséges” volt. Igaz, később – némiképpen ellentmondva saját magának – azt is megjegyezte, hogy Bányász Péter szerkesztőtársát súlyosan megverték az *Egri Barázdában* közölt cikksorozata miatt.³⁹

Bántalmazásról számol be egy Miskolczy Istvánnak címzett levél is, amelyet az internált fiatalok, feltehetően egy karbantartó segítségével, juttatták ki a várból.⁴⁰ Ebből kiderül, hogy a fogvatartottakból kínzással igyekeztek vallomást kikényszeríteni arra vonatkozóan, hogy a kisgazdapárt helyi vezető politikusai, Miskolczy István és Kiss István⁴¹ szovjetellenes összeesküvést szerveztek.⁴² A rendőrség ez irányú törekvéseit alátámasztó információt a kihallgatási jegyzőkönyvek nem tartalmaznak, azonban a feltárt források közül – Sulyán György április havi jelentése mellett – ez a levél is a letartóztatások általam feltételezett motivációjára utal. Az egri őrizetbe vételekkel az elsődleges terv egy egész vármegyére kiterjedő összeesküvés megkonstruálása volt, az eljárás a párt helyi vezetőinek ellehetetlenítését célozta. Komáry Endre 1990-ben megerősítette, hogy a segélykérő levelet valóban ő és társai írták.⁴³ Ennek fényében viszont felmerül a kérdés, hogy az 1946. május 25-ei önvallomásában miért emelte ki az emberséges bánásmódot. Felismerve kiszolgáltatott helyzetét, a további sérelmek elkerülése érdekében vélhetően arra az elhatározásra jutott, hogy nem emel kifogást az őt ért fizikai atrocitások miatt, hanem elhallgatja és pozitív színben tünteti fel a rendőrség vele szemben tanúsított viselkedését. Ennek ellenére önvallomása mégis bátor hangvételű volt. Az ügy politikai jelentősége mellett kiemelte Bányász Péter bántalmazását is, kérte a rendőrséget, hogy „*más párthoz tartozók ügyében a saját józan ítélőképességükre s ne rivális pártok vezetőire hallgassanak*”.⁴⁴

Az egymásnak ellentmondó vallomások alapján a politikai rendőrség végül arra a megállapításra jutott, hogy Lendvai Csaba és Bándi Endre voltak az irányítói

39 == ÁBTL 3.1.9. V-26986. 20. Komáry Endre önvallomása (másolat), 1946. május 25.

40 == Mészáros György: A véres, alélt testre ráfagyott a víz. Internálótábor 1945-ben az egri várban. *Egri Újság*, 1990. október 5. 5.

41 == Kiss István (1906–1981) katolikus pap, 1936-tól az egri Érseki Hittudományi Főiskola és Papnevelő Intézet tanára, 1943 szeptemberétől rektorhelyettese volt. 1945 elején Czapik Gyula egri érsek engedélyével belépett a Független Kisgazdapártba, és részt vett a párt vármegyei szervezeteinek kiépítésében. 1945. november 4-én az országos listáról került a Nemzetgyűlésbe. Életrajzát lásd bővebben: Vida (főszerk.), 1999: 291–292.

42 == DIV TD 80.156.1. Az internált fiatalok Miskolczy Istvánnak címzett levele, 1946. [d. n.]. Megtalálható még: MNL-OL-XIX-A-1-e (2. doboz, Rendőrségi és bírósági ügyek). A levél mindkét helyen közjegyző által hitelesített fényképmásolaton maradt fenn. Az eredeti a tanulmány lezárásáig nem került elő.

43 == Mészáros György: Internáló tábor az egri várban II. Megszólalnak a szemtanúk. *Egri Újság*, 1990. október 19. 6.

44 == ÁBTL 3.1.9. V-26986. 20. Komáry Endre önvallomása (másolat), 1946. május 25.

a szervezkedésnek, Komáry Endre és Bölkény László bármennyire igyekeztek tagadni szerepüket, őket is aktív résztvevőként azonosították. Komáry esetében ezt azzal igazolták, „*hogymint beszélték, látni lehetett zavart magatartását*”, valamint az őrizetben lévő személyekkel suttogva egyeztetett a vallomások tartalmáról.⁴⁵ Bölkényről Bándi vallomása alapján jelentették ki, hogy tudott a szervezkedésről, vállalkozott a részvételre és további személyek bevonására, ugyanakkor a nyomozók elismerték, hogy „*nem támasztható alá az, hogy kiket szervezett be*”.⁴⁶

A feltárt jegyzőkönyvekben Komáry, Bölkény és Bándi igyekezett annak látszatát kelteni, hogy 1946 tavaszán laza ismertségi viszony és csupán a kisgazdapárti szimpátia kötötte őket egymáshoz. A rendőrség viszont a szoros kapcsolat tényét igyekezett bizonyítani annak érdekében, hogy biztos alapot teremtsen a vádemelésnek, e törekvésüket azonban kevés siker koronázta. A Budapesti Népjogi Szolgálat nem találta kellőképpen megalapozottnak a nyomozati megállapításokat, és bizonyíték hiányában 1946 őszén végül megszüntette a fiatalok ellen indított eljárást, és szabadlábra helyezte őket.⁴⁷ Bölkény és Komáry szabadon bocsátásuk reményében már ezt megelőzően, 1946 májusában fellebbeztek az internálási határozatuk ellen.⁴⁸ Ekkor azonban nem jártak eredménnyel, az egri várból a Markó utcai börtönbe szállították őket, majd Komáromban és a Buda-déli Központi Internálótáborban raboskodtak mindaddig, amíg az eljárást meg nem szüntették velük szemben.⁴⁹

= = A politikai színtér

Annak eshetőségét, hogy a szerkesztők őrizetbe vételével kizárólag az *Egri Barázda* megjelenésének ellehetetlenítése lett volna a cél, el lehet vetni, a lap terjesztését más eszközökkel gátolták. A kisgazdapárti sajtótermék kiadását a belügyminiszter meghatározott időre 1946 augusztusában, majd októberében is betiltotta.⁵⁰ Az eljárást, a „mátravidéki összeesküvés” egri kiterjesztése mellett, elsődlegesen az FKGP vármegyei vezetőinek diszkreditálása és ellehetetlenítése motiválta. Mindez már a leartóztatott fiatalok személyének kiválasztásánál megfigyelhető. Kisgazdapárti be-

45 = = ÁBTL 3.1.9. V-26986. 27. Jelentés Komáry Endre szerepéről, 1946. június 14.

46 = = ÁBTL 3.1.9. V-26986. 28. Jelentés Bölkény László szerepéről, 1946. június 14.

47 = = Sugár István: Az egri Kisgazda Párti „összeesküvés” 1946-ban. *Egri Újság*, 1990. november 2. 5. Budapest Főváros Levéltárának tájékoztatása szerint a Budapesti Népjogi Szolgálat anyagában nem maradtak fenn az *Egri Barázda* szerkesztőinek ügyében keletkezett iratok. Komáry Endre rendőrhatalósági őrizetét (internálását) a Belügyminisztérium véghatározata 1946. szeptember 17-én szüntette meg. ÁBTL 3.1.9. V-27322. 35. Véghatározat, 1946. szeptember 17.

48 = = Komáry Endre fellebbezését lásd: ÁBTL 3.1.9. V-27322. 41. Komáry Endre fellebbezése, 1946. május 28.

49 = = ÁBTL 3.1.9. V-26986. 81–82. Komáry Endre és Bölkény László fellebbezésének elutasítása, 1946. augusztus. 28.; Sugár István: Az egri Kisgazda Párti „összeesküvés” 1946-ban. *Egri Újság*, 1990. november 2. 5.

50 = = Pető, 1992: 295–297.

ágyazottságuk miatt az MKP képviselői vélhetően azzal a feltételezéssel éltek, hogy az *Egri Barázda* szerkesztőin keresztül lesz a legegyszerűbb elérni a párt vármegyei vezetőségét, a rendőrség közbenjárásával kompromittáló információkat gyűjteni róluk, valamint összekötni az ügyet a gyöngyösi és hatvani eljárásokkal. A koncepciót Komáry Endre személyére alapozhatták, aki amellett, hogy szerkesztője volt a lapnak, jó viszonyban állt Miskolczy Istvánnal, akihez a munkakapcsolat mellett – Miskolczy az FKGP vármegyei elnökeként az *Egri Barázda* felelős szerkesztője volt – később rokoni szálak is fűzték.⁵¹ Komáry Milassin Kornéllal is kapcsolatban volt, 1945 szeptemberétől vármegyei aljegyzőként dolgozott a főispán alatt.⁵² A fiatalok már említett, az internálótáborból kijuttatott levele alapján a kommunista párt fenti törekvése nem járt sikerrel, a pártvezetőség tagjaira vonatkozó terhelő vallomást nem tettek.⁵³

A felvetést erősíti Milassin Kornél főispán Nagy Ferenc miniszterelnökhöz és Gyöngyösi János külügyminiszterhez 1946. május 20-án intézett levele, amelyben beszámolt az őt ért rágalmakról, az egi őrizetbe vételekről és a fiatalok fogva tartásának körülményeiről. Ebből kiderül, hogy a SZEB vármegyei megbízottja, Szerafin Grigorjevics Anyiszimov alezredes⁵⁴ május 18-án – Bartha István alispán,⁵⁵ a pártok és szakszervezetek vezetői, a vármegyei nemzeti bizottság elnöke, valamint a lapszerkesztők társaságában – magához rendelte, és közölte álláspontját a feltárt vélelmezett összeesküvésről. A vizsgálati szakasz ugyan még folyamatban volt, az alezredes már levonta következtetését: úgy ítélte meg, hogy annak élén a Független Kisgazdapárt tagjai, vármegyei vezetői álltak. Állítását – amely összhangban állt az MKP álláspontjával – arra alapozta, hogy a letartóztatottak többségének valamilyen kapcsolata volt a párttal. Később egy szűkebb körben folytatott megbeszélés alkalmával ki is jelentette, hogy Milassin főispánt tartja az összeesküvés szellemi irányítójának. Ennek köszönhetően lépéseket tett a kisgazdapárti népgyűlések korlátozása érdekében, elrendelte, hogy minden nyilvános eseményt csak az ő előzetes engedélyével lehet megtartani. A jóváhagyása nélkül megtartott gyűlések szervezőit pedig megfenyegette, hogy szovjet hadbíróság elé állíttatja őket. A főispán kikérte magának Anyiszimov alezredes rágalmaival és beavatkozását a helyi belügyekbe. Kijelentette: „...az egész állítólagos összeesküvéshez természetesen semmi közöm nincsen”. Tekintettel arra, hogy a rendőrség nem adott teljes körű tájékoztatást számára, az ügy körülményeit részletesen nem ismerte, de azt valószínűsítette, „hogy a letar-

51 == Komáry 1950-ben vette feleségül Miskolczy lányát. ÁBTL 3.1.g. V-26986. 87/1. Komáry Endre személyi törzslapja.

52 == *Heves Vármegye Hivatalos Lapja*, 1945. szeptember 20. 26.

53 == DIV TD 80.156.1. Az internált fiatalok Miskolczy Istvánnak címzett levele, 1946. [d. n.].

54 == A pozíciót 1945 márciusától töltötte be. Földesi, 1995: 191.

55 == Bartha István (1890–1948) 1919 októberétől dolgozott a vármegyei közigazgatásban, 1944. december 30-ától 1948. április 4-én bekövetkezett haláláig volt alispán. Életrajzát lásd bővebben: Bán (szerk.), 2011: 242–243.

tóztatottak állandó verése arra irányul, hogy ellenem adatokat szolgáltatass[anak] úgy a magyar államrendőrségnek, mint az orosz [sic!] ellenőrző bizottságnak”. Levele végén nyomatékosan kérte a miniszterelnököt és a külügyminisztert, hogy kérjenek tájékoztatást a SZEB-től arra vonatkozóan, hogy a vármegyei megbízott jogosult-e ilyen mértékben beavatkozni a belügyekbe.⁵⁶ A címzettek esetleges viszontválasza nem ismert.

A szovjetek részt vettek a Független Kisgazdapárt vármegyei elnökét érintő információgyűjtésben is. Miskolczi István levélben tájékoztatta a Nemzetgyűlés elnökét, hogy 1946. május 21-én egy orosz katona kíséretével házkutatást végeztek lakásán. Miskolczi az eset idején Budapesten tartózkodott, a részletekről felesége tájékoztatta, aki elmondása szerint figyelmeztette a kiérkezőket, hogy ott nemzetgyűlési képviselő él. A lakásnál megjelent személyek ezzel mit sem törődve, a szovjet katonai parancsnok utasítására hivatkozva, elvégezték feladatukat, amelynek során „fásiszta termékek [sic!] után kutattak, természetes eredménytelenül”.⁵⁷ A házelnök a május 23-ai ülésnapon jelentette be, hogy a képviselő mentelmi jogát sérelem érte.⁵⁸

A fentiek rámutatnak arra, hogy a SZEB nemcsak országos, hanem lokális szinten is beavatkozott a belpolitikai ügyekbe a szovjet érdekek mentén, sokszor az MKP törekvéseit támogatva. Erőfeszítésük ebben az esetben azonban sikertelenül zárult, Milassin főispán megfenyegetése és a Miskolczi nemzetgyűlési képviselő lakásán tartott házkutatás sem hozott olyan eredményt, amely alapján közvetlenül összefüggésbe lehetett volna őket hozni a folyamatban lévő eljárással. Ennek ellenére, az internáltak kisgazdapárti érintettsége miatt, az *Egri Barázda* szerkesztőinek ügye befolyást gyakorolt a párt helyi politikájára.

A vármegyében indított eljárásorozat Eger Város Nemzeti Bizottságának ülésein is napirendre került. A testület ekkor már kizárólag a baloldali pártok befolyása alatt állt, elnöke az 1945-ben még a szocdemek képviselőjében megválasztott, de vélhetően kettős párttagsággal rendelkező, 1946-ban már nyíltan kommunistapárti Karaszek Mihály volt.⁵⁹ Az előzőekben vázoltak nyilvánvalóan nagyban meghatározták a nemzeti bizottság tevékenységének irányát is. 1946. május 13-án „az egri Nemzeti Bizottság, a két munkáspárt, valamint Eger város és Heves vármegye lakossága

56 == MNL-HML-IV.401.b. 302/1946 Milassin Kornél levele Nagy Ferencnek és Gyöngyösi Jánosnak, 1946. május 20. Vö. Nagy, 2017: 16–17.

57 == DIV TD 80.151.1-4. Miskolczi István mentelmi panasza, 1946. [d. n.].

58 == Nemzetgyűlési napló, 1948: 319.

59 == Megválasztása: MNL-HML-XVII.1. Jegyzőkönyv, 1945. május 17. Karaszek Mihály (1894–1967) szakszervezeti múltja az első világháború előtti időkre nyúlt vissza, lakása a két világháború között egy ideig illegális baloldali összejövetelnek adott otthont. 1944 végétől aktívan kivette a részét az MKP helyi megszervezésében. Bővebben: Gál, 2025.

nevében” az Országos Nemzeti Bizottságnak és a Független Kisgazdapárt országos központjának címzett tiltakozó határozatot fogadtak el. Ebben kijelentették, hogy nem tűrik tovább azt, hogy a vármegye területén különböző erőszakos cselekményeket elkövető személyek a kisgazdapártot használják fel arra, hogy „*magukat demokratának álcázzák*”. A Baloldali Blokk országos követelésével összhangban elvárták a párttól, hogy vizsgálja felül helyi tagságát, tisztítsa meg sorait „*a reakciós egyénektől és a régi rend híveitől*”.⁶⁰

A határozatot a munkáspártok közösen kezdeményezték, és arról az 1946. május 8-ai ülésén tárgyalt a bizottság, amelyen jelen volt a kisgazda kiküldött is, aki védelmébe vette a pártot. Tájékoztatása szerint az FKGP vármegyei szervezeteiben az átalakulás folyamata elkezdődött, azonban a tagrevízió végrehajtása időt igényelt. Kifejtette továbbá véleményét arról, hogy a „*rendbontó elemek nemcsak a Kisgazdapártba húzódtak be, a többi pártokba[n] is*” jelen vannak. Hangsúlyozta, hogy a vármegyében kialakult közhangulatért tulajdonképpen minden párt felelősnek tekinthető. Az ülés jegyzőkönyvéből nem derül ki, hogy a határozatot a kisgazdapárti kiküldött is megszavazta-e, annyi biztos, hogy azt többek között Eger Város Nemzeti Bizottsága nevében küldték ki.⁶¹

A Baloldali Blokk pártjai által megszövegezett tiltakozó beadványra a Független Kisgazda Párt Országos Központja részéről 1946. május 23-án érkezett reakció. Ebben tájékoztatták a nemzeti bizottságot, hogy a sérelmezett ügyek kivizsgálását a párt elrendelte; amennyiben ennek során bizonyosságot nyer, hogy antidemokratikus személyek vannak a tagok között, akkor megteszik a megfelelő lépéseket kizárásuk érdekében. Az *Egri Barázda* őrizetbe vett szerkesztőivel kapcsolatban a pártközpont felhívta a bizottság figyelmét, hogy a rendőrségen a fiatalokat kivétel nélkül súlyosan bántalmazták egy olyan ügyben, amelyben bizonyos, hogy ártatlannak. Pártay Tivadar, az FKGP Országos Szervezés Főosztályának vezetője felszólította a nemzeti bizottságot, hogy haladéktalanul indítsanak vizsgálatot a politikai rendőrség túlkapásai ügyében.⁶²

Eger Város Nemzeti Bizottsága 1946. június 3-ai ülésén határozott arról, hogy a pártok egy-egy képviselőjéből vizsgálóbizottságot állít fel, amely a fogvatartottakkal közvetlen kapcsolatba lépve kivizsgálja a hatóság túlkapásairól megfogalmazott vádakát. A határozat megszületésének háttéréhez hozzátartozik, hogy a vizsgálóbizottság felállítása idején a kisgazdapártnak már nem volt képviselője a város nemzeti bizottságban. Az FKGP 1946. júniusában három közalkalmazott B-listázása miatti

60 == MNL-HML-XVII.1. E1846/1946. Az Eger Város Nemzeti Bizottságának tiltakozó határozata, 1946. május 13.

61 == MNL-HML-XVII.1. Jegyzőkönyv, 1946. május 8.

62 == MNL-HML-XVII.1. E1890/1946. Levelezés a Független Kisgazdapárt Országos Központja és Eger Város Nemzeti Bizottsága között, 1946. május 23. – 1946. június 4.

tiltakozásul hívta vissza képviselőit.⁶³ A testület tehát a kisgazdák nélkül határozott az egri fogvatartottak bántalmazási ügyének kivizsgálásáról és az FKGP Országos Központjának küldendő válaszlevél tartalmáról. Ebben tájékoztatták a párt vezetését, hogy felállítottak egy bizottságot az eset részleteinek feltárására, mindemellett csodálkozásukat is kifejezték, hogy a nyomozás teljes befejezése előtt az FKGP magabiztosan állítja az őrizet alatt állók teljes ártatlanságát. A nemzeti bizottság szerint a tisztánlátás érdekében meg kell várni a vizsgálat eredményét.⁶⁴ A kiküldött vizsgálóbizottság tevékenységéről nem került elő irat.

A nemzeti bizottság ülésein történtek jól érzékeltetik, hogy 1946 nyarára helyi szinten is tovább mélyült a feszültség a Baloldali Blokk pártjai és a Független Kisgazdapárt között, amelyhez elsősorban a B-listázás gyakorlati végrehajtása és a vármegyében feltárt állítólagos szervezkedések körül kialakult véleménykülönbségek járultak hozzá. Utóbbiak azonban nemcsak a helyi közéletre voltak hatással, országos politikai vonatkozásuk is lett.

Szviridov altábornagy, a SZEB elnökhelyettese 1946. június 28-án levelet írt Nagy Ferenc miniszterelnöknek a Budapesten, az Oktogonnál elkövetett gyilkosságokkal összefüggésben.⁶⁵ Ebben azt a megállapítást tette, *„hogy a Vörös Hadsereg tagjai ellen elkövetett terrorcselekményeket a katolikus papság soraiba tartozó volt vezető fasiszta [...] egyének készítették elő”*. Példaként a Kis Szaléz nevével fémjelzett gyöngyösi esetet emelte ki, amelynek irányításában – információi szerint – közreműködtek kisgazda nemzetgyűlési képviselők is. Hozzátette, hogy *„a nevezett személyek álltak az élén az egri, hatvani és egyéb városokban működő terrorista csoportoknak is”*. Álláspontja szerint a kormány nem tett meg minden szükséges intézkedést az erőszakos cselekmények megelőzése érdekében, ezért a további hasonló jellegű események megakadályozása céljából hét pontban foglalta össze követeléseit. Elsősorban a megítélése szerint fasisztabarát ifjúsági egyesületek és szervezetek felosztatását szorgalmazta, de javaslatot tett többek között a FISZ tagrevíziójára, a fenti képviselők felelősségre vonására, valamint vezető tisztségviselők – jellemzően főispánok – leváltására is.⁶⁶ A SZEB-nek jogában állt véleményt nyilvánítani és közvetlen

63 == MNL-HML-XVII.1. Jegyzőkönyv, 1946. június 3. Uo. E1893/1946. Az Országos Nemzeti Bizottságnak küldött tájékoztató az FKGP kiküldöttek visszahívásáról, 1946. június 4. Uo. E1886/1946. Miskolczy István Eger Város Nemzeti Bizottságnak címzett levele, 1946. június 4.

64 == MNL-HML-XVII.1. E1890/1946. Levelezés a Független Kisgazdapárt Országos Központja és Eger Város Nemzeti Bizottsága között, 1946. május 23. – 1946. június 4.

65 == Az Oktogonnál 1946. június 17-én elkövetett gyilkosságokról lásd bővebben többek között: Földesi, 1995: 120–121.

66 == RETÖRKIL-X.3.1-Ó állag 16.d. 160. őe. Szviridov levele Nagy Ferenc miniszterelnökhöz, 1946. június 28. Közli: Horváth–Szabó–Szűcs–Zalai (szerk.), 2003: 258–260. A Szviridov által felosztatni kívánt ifjúsági egyesületek és szervezetek a következők voltak: Magyar Cserkészszövetség, Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete (KALOT), Katolikus Diákok Szövetsége (KDSZ), Keresztény Ifjak Országos Egyesülete (KIOE) és a Szent Imre Kör.

utasítást adni bizonyos belpolitikai kérdésekben. E felhatalmazás azonban kizárólag a fegyverszüneti egyezmény pontjainak végrehajtásával kapcsolatos kérdésekre terjedt ki, így nem érintette a politikai és közigazgatási vezetők személyi ügyeinek rendezését. A szovjet fél követeléseinek jogszerűsége ezért erősen megkérdőjelezhető.⁶⁷ Nagy Ferenc a végrehajtás során ezért nem szorgalmazta a közeleti és közigazgatási szereplők leváltását és felelősségre vonását, azt a nemzetgyűlési képviselők esetében teljesen elutasította, a főispánok vonatkozásában a végsőkéig odázta. Amennyiben nem így járt volna el, a jegyzék közvetlenül is befolyást gyakorolt volna a Heves vármegyei közelet alakulására.

Nagy Ferenc emlékiratában a szovjetek által eltávolítani kívánt közigazgatási szereplők között megemlíttette Milassin Kornélt is, amit rá hivatkozva mások is átvettek, sőt akad olyan is, aki közvetlenül a SZEB elnökhelyettesének levélére vezetve vissza a főispán lemondásának tényét.⁶⁸ A Szviridov által közvetített kívánalmak között azonban nem szerepelt olyan követelés, amely kifejezetten Milassin menesztését szorgalmazta volna, csak Andrássy Dániel szabolcsi, Vidovics Ferenc somogyi és Zeőke Pál komárom-esztergomi főispánt nevesítette a jegyzék.⁶⁹ Milassin megnevezésének hiánya annak fényében mindenképp meglepő, hogy személyét vármegyei szinten szovjet segítséggel igyekeztek bevonni az *Egri Barázda* szerkesztői ellen kezdeményezett eljárásba. Amennyiben szerepelt volna az eltávolítani kívánt tisztviselők között, akkor sem ez lett volna a kiváltó oka a főispáni posztról való távozásának. 1946 nyarán már folyamatban volt a nemzetgyűlési képviselők összeférhetetlenségét szabályozó törvény előkészítése, amely értelmében a parlament tagjai 1946. november 15-től közzszolgálati állást nem vállalhattak.⁷⁰ A Szviridov által megnevezett főispánoknak tehát egyik állásuktól novemberben mindenképpen meg kellett volna válniuk, ezért Nagy Ferenc a törvény tárgyalása idején erre hivatkozva kérte lemondásukat.⁷¹ Így még a törvény hatályba lépése előtt, 1946. augusztus 12-én a miniszterelnök felterjesztésére Tildy Zoltán köztársasági elnök a nevezett főispánokat felmentette állásukból, Milassin Kornéllal egyetemben, aki szintén nemzetgyűlési képviselő is volt. A hevesi főispán kényszerű távozásához minden bizonnyal a személyét és tevékenységét ért, 1945-től folyamatos támadások,

67 = = Földesi, 1995: 132. Nem csak a követelések megszövegezése súrolta a jogszerűség határát, a szovjet fél a SZEB alapszabályát sem tartotta be, amikor előzetesen nem ismertette a Nagy Ferencknek címzett levél tartalmát az angolszász hatalmak képviselőivel, ami feszültséget is okozott a bizottságon belül. Erről bővebben: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1946. július 24-i ülésének jegyzőkönyve. Közli: Feitl (szerk.), 2003: 196–204.

68 = = Nagy, 1990: 319.; Palasik, 2000: 167.; Szecskó, 1995: 54–55.

69 = = RETÖRKIL-X.3.1-Ó állag 16.d. 16o. őe. Szviridov levele Nagy Ferenc miniszterelnökhöz, 1946. június 28. Közli: Horváth–Szabó–Szűcs–Zalai (szerk.), 2003: 258–260.

70 = = 1946. évi XXVI. törvénycikk a nemzetgyűlési képviselők összeférhetetlenségéről.

71 = = Nagy, 1990: 321.

valamint az összeférhetetlenségi törvény folyamatban lévő elfogadása is hozzájárult, véglegessé azonban a B-listázások során tapasztalt visszaélések miatt vált.⁷² Milassin nem értett egyet azzal, hogy 1946 nyarán a vármegyei közigazgatás tisztviselői karának szinte egészét menesztették, ezzel ellehetetlenítették a tevékenységét, szétzilálták a törvényhatóság működését, ezért ehhez a folyamathoz a továbbiakban nem kívánt asszisztálni.⁷³ A kommunista párt helyi szervezetének célkitűzése így részben teljesült, Milassin Kornélt sikerült a vármegye éléről távozásra kényszeríteni, lemondása után a törvényhatósági bizottság 1946. október 26-ai ünnepi közgyűlésén Balassa Tibor személyében azonban ismét kisgazdapárti főispánt iktattak hivatalba.⁷⁴

Az egri fiatalok ügye a Nemzetgyűlés előtt is napirendre került. Miskolczy István 1946. augusztus 28-án interpellációt nyújtott be, amelyben Rajk László belügyminisztertől kért tájékoztatást arra vonatkozóan, hogy van-e tudomása az őrizetbe vételekről, az internált személyek fogva tartási helyszínének folyamatos változtatásáról. Feltette a kérdést Rajknak, hogy hajlandó-e azonnal szabadon bocsátani a fiatalokat, és felelősségre vonni azokat, akik elkövették ellenük a törvényteleniségeket. A várból kijutatott levélre hivatkozva határozottan állította, hogy a fogvatartottakat veréssel próbálták rávenni arra, hogy ismerjék el a fegyveres összeesküvésben való közreműködésüket, és szolgáltatassanak terhelő információt róla és Kiss István képviselőtársáról. Miskolczy – részben megválaszolva az interpellációjában feltett kérdését – tájékoztatta a Nemzetgyűlést, hogy a belügyminiszter tisztában volt az üggyel, értesülve az erőszakos módszerek alkalmazásáról, személyesen állíttatta le a kihallgatásokat, és kijelölte megbízottját a visszaélések kivizsgálására. Rajk a vizsgálat eredményéről viszont nem tájékoztatta a képviselőt, aki a fogvatartottak ügyének tisztázása és a rendőrségnél tapasztalt kegyetlen bánásmód megszüntetése érdekében végül három kéréssel fordult a miniszterhez. Előszörban a rendőrség kihallgatási módszereinek újbóli alapos kivizsgálását, másrészt a verésben közreműködő rendőrök azonnali leváltását és megbüntetését, harmadrészt a fiatalok azonnali szabadlábra helyezését kérte.⁷⁵

Rajk László írásbeli válaszát, amelyben védelmébe vette az *Egri Barázda* ügyében eljáró hatóságot, a Nemzetgyűlés 1946. szeptember 27-i ülésén ismertették. A belügyminiszter röviden kifejtette, hogy a Magyar Államrendőrség Eger Városi és Járási Kapitánysága azért vette őrizetbe a fiatalokat, mert a gyanú szerint demokratikus államrend elleni összeesküvést készítettek elő. Ennek megfelelően nem talált kivetnivalót a letartóztatások tényében, a rendőrség eljárásában; úgy ítélte meg, hogy az a törvényben előírtak szerint zajlott. Válaszában nem tért ki arra,

72 == A Milassin Kornélt 1945-ben ért támadásokról lásd bővebben: Gyebnár, 2025.

73 == Gyarmati, 1996: 526–527.

74 == MNL-HML-IV.402.a. Jegyzőkönyv, 1946. október 26.

75 == Nemzetgyűlési napló, 1951: 370–374.

hogy a Miskolczi által kifogásoltakkal kapcsolatban újbóli vizsgálatot indítana, de arra sem, hogy a rendőrségi állomány felülvizsgálatát és az őrizeteseik szabadon bocsátását elrendelné. A képviselő viszontválaszában felhívta a belügyminiszter figyelmét, hogy véleménye szerint rendőrségi ügyekben sokszor félrevezették, nem a valóságnak megfelelően informálták, amit a feltett kérdésekre adott reakciója is alátámaszt. Miskolczi tájékoztatta Rajkot, hogy a rendőrségi és népügyészégi vizsgálat sem tárt fel olyan terhelő adatot, amely alapja lehetett volna a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedéssel kapcsolatos vádemelésnek. Ennek következtében az 1946 májusában letartóztatott személyek egy részét már elengedték, a többiek várták szabadon bocsátásukat.⁷⁶

Miskolczi István nem csak a Nemzetgyűlés előtt kelt a fiatalok védelmére. A parlamenti akcióját megelőzően, 1946. június 22-én *Mi az igazság az Egri Barázda szerkesztői körül* címen közölt cikket a lap hasábjain, amelyben az őket ért vádakra reagálva igyekezett feltárni a szervezkedésként azonosított események hátterét. Az FKGP helyi szervezetének elnöke mindenekelőtt megmagyarázta, miért csak az őrizetbe vételek után bő egy hónappal állt nyilvánosság elé. Noha a Baloldali Blokk pártjaihoz köthető helyi sajtótermékek kezdettől fogva napirenden tartották a fiatalok ügyét, Miskolczi bizalommal várta a nyomozás befejezését, nem akarta sajtópolemiával befolyásolni a hatóság munkáját, azonban a rendőrség tisztességtelen módszerei reagálásra késztették. A cikk lényege az események ismertetése mellett a helyi rendőrség eljárásának a bírálata. A nemzetgyűlési képviselő felhívta a figyelmet a rendvédelmi szerv politikai részrehajlására, s írásával nyilvánvalóan el-
lensúlyozni kívánta a baloldali sajtóban megjelent híreszteléseket. Miskolczi nem hallgatott a kihallgatások kegyetlenségéről sem, bízott az erőszakot alkalmazó rendőrök megbüntetésében, amelynek elérése érdekében később ő maga is lépéseket tett, a fent részletezett módon.⁷⁷

A Baloldali Blokk pártjainak részéről nem maradhatott el a válaszreakció. A kommunista *Heves Népe* hasábjain 1946. június 27-én Megint fasisztákat ment az Egri Barázda! címen jelent meg egy írás, amelynek szerzője azzal támadta az internált fiatalok védelmére kelt nemzetgyűlési képviselőket, hogy már a vizsgálat lezárulta előtt fellépnek érdekükben, „*mártírokká igyekezzenek átfesteni azokat, kiket a demokrácia ellenségeinek tekint*”. A szerző szerint ezzel a kisgazdák leleplezték magukat, ugyanis a szerkesztőség és a párt helyi képviselői az 1946 februárjára kialakult államrend ellenségeit és nem annak vívmányait védték.⁷⁸ Az SZDP vármegyei titkára, Okos Miklós 1946. június 30-án reagált Miskolczi István írására az *Igazság* hasábjain. Ő elsősorban Miskolczi személyét és közéleti tevékenységét támadta, és

76 == Uo.: 88o.

77 == Miskolczi István: *Mi az igazság az Egri Barázda szerkesztői körül. Egri Barázda*, 1946. június 22. 1.

78 == Kiss J.: *Megint fasisztákat ment az Egri Barázda! Heves Népe*, 1946. június 27. 1.

csak kisebb részben vállalkozott a kispártos politikai állításainak cáfolatára. Okos így egyáltalán nem foglalkozott a fogvatartottakkal szemben tanúsított bánásmóddal, a rendőrség eljárására vonatkozó bírálatokkal. A szociáldemokrata politikus az alábbi harcias hangvételű, az erőszakot relativizáló mondatokkal zárta mondanóját: „Ökölled szemben öklöt, fegyverrel szemben fegyvert! Vagyis mindaddig, amíg a magyar élet minden pórását át nem járja az egészséges és tiszta demokrácia szelleme, amíg a nemzeti vérkeringésből nem tisztul ki a fasiszta reakció mérgese, addig a magyar demokráciának fegyverben kell állnia, hogy megvédelmezhesse magát, s hogy lesújthasson azokra, akik a demokrácia intézményeit el akarnák veszejteni.”⁷⁹ A válaszcikkek tartalma is megerősíti tehát, hogy az *Egri Barázdá* szerkesztői ellen indított eljárás célja elsősorban a vármegye kispártos vezetéseinek ellehetetlenítését célozta, és ennek érdekében a baloldali pártok képviselői a hatóságok által alkalmazott erőszakot sem tekintették elítélendőnek.

Miskolczi István parlamenti felszólalása és az *Egri Barázdák*ban megjelent cikke alapján világos, hogy az eljárás indítékáról hozzá eljutott információk összhangban álltak a baloldali helyi sajtóban megjelent hírekkel. Tudomása szerint az *Egri Barázdá* szerkesztőit azzal vádolták, hogy részük volt a Gyöngyös környéki merényletekben.⁸⁰ Ennek alapján ő maga sem feltételezhetett mást, mint azt, hogy az őrizetbe vételek célja az FKGP helyi szervezeteinek ellehetetlenítése, a párt képviselőinek diszkreditálása volt. Ennek fényében nem tehetett egyebet, mint lehetőségeihez mérten a fiatalok védelmére kelt azzal, hogy felhívta a figyelmet a velük szemben tanúsított törvénytelen bánásmódra, az eljárás koncepciójára.

A kormány képviselőit nem csak Miskolczi tájékoztatta az egri rendőrség kihallgatási gyakorlatáról, Milassin Kornél is kitért a Nagy Ferencnek és Gyöngyösi Jánosnak címzett levelében a fiatalok bántalmazására. Informálta a miniszterelnököt és a külügyminisztert, hogy a fogvatartottakat gumibottal verték, „és bizonyos irányba iparkodtak vallomást tőlük kicsikarni”. Elpanaszolta továbbá, hogy az eljárás részeredményeiről nincs bővebb információja, ugyanis a rendőrség a kérése ellenére sem nyújtott betekintést annak részleteibe. Figyelembe véve, hogy a SZEB vármegyei megbízottja őt tekintette a szervezkedés szellemi irányítójának, arra gyanakodott, hogy a fiatalok bántalmazását elsősorban a róla történő kompromitáló adatok gyűjtése motiválta.⁸¹ A források tanúsága szerint gyanúja alaptalannak tekinthető, az internáltak által írt, a várból kijutatott levél nem nevesítette a főispánt, név szerint csak Miskolczi István és Kiss István nemzetgyűlési képviselőket említette.⁸²

79 == Okos Miklós: Válasz Miskolczi István képviselő úrnak. *Igazság*, 1946. június 30. 1.

80 == Nemzetgyűlési napló, 1951: 370–374.

81 == MNL-HML-IV.401.b. 302/1946. Milassin Kornél levele Nagy Ferencnek és Gyöngyösi Jánosnak, 1946. május 20.

82 == Vö. DIV TD 80.156.1. Az internált fiatalok Miskolczi Istvánnak címzett levele, 1946. [d. n.].

A vármegyei közéletben betöltött szerepük és kisgazdapárti beágyazottságuk miatt 1946 első felében Miskolczy Istvánt és Milassin Kornélt sem kerülték el a politikai jellegű támadások, ennek ellenére a kapcsolati hálójuk és hivatalos pozíciójuk adta kereteket felhasználva az őrizetbe vett fiatalok védelmére keltek. Arra vonatkozóan nem áll rendelkezésre információ, hogy Milassin és Miskolczy fent részletezett kiállításának mekkora szerepe volt az internáltak szabadon bocsátásában, az ügy végeredményét figyelembe véve azonban a kitűzött célt elérték, a népügyészség bizonyítékok hiányában megszüntette a nyomozást, az őrizetben lévő egyéneket szabadon engedte.

= = = Összegzés

A Baloldali Blokk pártjai – élükön a Magyar Kommunista Párttal – kezdettől fogva arra törekedtek, hogy hivatalos kommunikációjukban összemosák az *Egri Barázda* szerkesztői ellen indított eljárást a Gyöngyös és Hatvan környékén feltárt szervezkedésekkel. Az eljárás vizsgálati szakaszában felvett vallomások azonban nem támasztották alá sem a sajtóban megjelent híreket, sem a SZEB elnökhelyettesének jegyzékében megfogalmazott állításokat. Ezért a Budapesti Népügyészség bizonyítékok hiányában 1946 őszén megszüntette az egri fiatalokkal szemben kezdeményezett eljárást. Ennek fényében, a címben megfogalmazott kérdésre válaszolva kijelenthető, hogy a vádhatóság meggyőződése szerint a meggyanúsított személyek nem követtek el az 1946. évi VII. törvénycikkbe ütköző vétséget, nem vettek részt demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben.

A feltárt források arra utalnak, hogy az őrizetbe vett fiatalok a helyi politikai játszmák eszközévé váltak. A rendőrséggel és a szovjetek vármegyei megbízottjával közreműködve az MKP többek között őket felhasználva igyekezett megvalósítani célkitűzését, amely elsősorban az FKGP helyi tagságának felülvizsgálatára, a vármegyei vezetők diszkreditálására irányult. Jóllehet Szviridov 1946. június 28-án kelt követelése arra utalnak, hogy az MKP a hatalomért folyó harcban a SZEB-et is felhasználta, a Heves vármegyében megfigyelhető összjáték nem tekinthető kizárólag a pártközpont által irányított cselekménysorozatnak.⁸³ Az MKP helyi vezetésének a kisgazdák felé megfogalmazott alapkövetelései ugyan összhangban álltak az országos kívánalmakkal, érvényesítésük során azonban a helyi lehetőségeket is kihasználták, miközben saját érdekeiket is szem előtt tartották.

Az *Egri Barázda* ügyében is megfigyelhető az MKP 1946 májusától alkalmazott központi kommunikációs taktikája, amelynek lényege az volt, hogy a feltárt vélelmezett szervezkedéseket közvetlenül vagy közvetve a kisgazdákkal kapcsolták össze.⁸⁴ Az eljárás többek között arra irányult, hogy a fogva tartott személyektől az FKGP vármegyei vezetőire vonatkozó kompromittáló információkat kényszerít-

83 = = Palasik, 1998: 119.

84 = = Uo. 117.

senek ki, ezzel elősegítve politikai ellehetetlenítésüket. A gyöngyösi esettel ellentétben – ahol az 1946-ban rögzített adatokat 1947-ben felhasználták a Magyar Testvéri Közösség pereiben – Egerben az információgyűjtés eredménytelen maradt, mivel a fiatalok nem tettek terhelő vallomást a párt helyi vezetőire.⁸⁵ Ennek ellenére az MKP részleges sikert azért elkönnyelhetett. A B-listázás során tapasztalt visszaélések mellett a Milassin Kornélt ért politikai támadások is hozzájárulhattak a főispán lemondásához, emellett az *Egri Barázda* megjelenését a belügyminiszter 1946. augusztusban és októberben két alkalommal ideiglenesen betiltotta. Ekkor azonban a Független Kisgazdapárt vármegyei erős pozícióját még nem sikerült gyengíteni, a kommunisták törekvése csak 1947-ben kezdett megvalósulni. Miskolczi István vármegyei díszelnök ellen a Független Kisgazdapárt 1947 februárjában fegyelmi eljárást rendelt el, amelynek idejére felfüggesztették tagságát, korlátozták politikai szerepvállalását.⁸⁶ Ezzel párhuzamosan, az országos eseményekkel összhangban, főként az 1947. évi választás eredményéből eredően, a párt helyi befolyása is csökkenni kezdett.

= = = Levéltári források = = =

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dossziék

v-26986 Dr. Komáromy Endre

v-27322 Agócs József

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL-OL)

XIX-A-1-e Miniszterelnökség. Nagy Ferenc miniszterelnök, 1945–1947.

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Vármegyei Levéltára (MNL-HML)

IV.401.a. Heves vármegye főispánjának iratai. Elnöki iratok, 1945.

IV.401.b. Heves vármegye főispánjának iratai. Általános iratok, 1877–1949.

IV.402.a. Heves Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai.

Közyűlési jegyzőkönyvek, 1876–1949.

X.1. Magyar Kommunista Párt Heves Vármegyei Titkársága, Bizottsága és alapszervezetei iratai.

1. cs. 11. őe. A megyei titkár havi jelentései felső szervek részére, 1945. február 24. – 1945. október 4.

1. cs. 12. őe. A megyei titkár havi jelentései felső szervek részére, 1945. október 3. – 1946. január 10.

85 == Ötvös, 2013: 473.

86 == RETÖRKIL-X.3.1.-Ó állag 84.d. 10. őe. Szecskó Károly levele Virágh Ferencnek, amelyben összegzi Miskolczi István pályafutását, 1994. augusztus 19.

2. cs. 8. őe. A megyei titkár jelentései és levelei a Központi Vezetőség részére, 1946–1948.
- x.8. Magyar Kommunista Párt Eger Városi Titkársága, Bizottsága és alapszervezetei iratai.
1. cs. 9. őe. A városi titkár havi és egyéb jelentési felsőbb szervek részére, 1946–1948.
- xvii.1. Eger városi és Heves megyei közös nemzeti bizottság iratai, 1944–1949.
- xxv.1. Eger Népbíróóság iratai, 1945–1949.
- 302/1945. dr. Kálnoki István népbíróósági ügye.

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKIL)
x.3.1. Kisgazda levéltár. Ó állag, 1930–1950.

Dobó István Vármúzeum Történeti Dokumentum Gyűjtemény (DIV TD)

= = = Hivatkozott irodalom = = =

Balogh, 1975

Balogh Sándor: *Parlamenti és pártharcok Magyarországon, 1945–1947.*
Kossuth, Budapest

Balogh, 1997

Balogh Margit: P. Kiss Szaléz szovjetellenes „összeesküvése”.
História, 3. sz. 20–24.

Bank, 2021

Bank Barbara: Az ellenségkép új szintre emelése, avagy a Kiss Szaléz ügy – gondolatok. In: *Gupvi, gulag. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban, 1944/45–2019/20.* Szerkesztette: Bognár Zalán – Muskovics Andrea Anna. Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága, Miskolc. 189–204.

Bán (szerk.), 2011

Heves megye történeti archontológiája (1681–)1687–2000. Szerkesztette: Bán Péter.
Heves Megyei Levéltár, Eger.

Feitl (szerk.), 2003

A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1947.
Szerkesztette: Feitl István. Napvilág, Budapest.

Földesi, 1995

Földesi Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon, 1945–1947.*
IKVA, Budapest.

Gál, 2022

Gál Máté: A katolikus egyház ellenőrzése és korlátozása Heves vármegyében az 1940-es évek második felében. In: *Régióink története III. A közigazgatás történeti változásai Észak(kelet)-Magyarországon a modern korban.* Szerkesztette: Gál Máté – Gyebnár Kristóf – Stefán Antal Krisztián.
Líceum, Eger. 93–116.

Gál, 2023

Gál Máté: *A katolikus egyház és a hitgyakorlás korlátozása Heves megyében, 1945–1962.* Kronosz, Pécs

Gál, 2025

Gál Máté: *Mozgalmárból tanácselnök. Dokumentumok Karaszek Mihályról.* https://mnl.gov.hu/mnl/hml/hirek/mozgalmarbol_tanacselnok_dokumentumok_karaszek_mihalyrol (utolsó letöltés: 2026. március 5.).

Gyarmati, 1996

Gyarmati György: Harc a közigazgatás birtoklásáért. A koalíción belüli pártküzdelmek az 1946. évi hatalmi dualizmus időszakában. *Századok*, 3. sz. 497–570.

Gyarmati, 2011

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Rubicon, Budapest.

Gyebnár, 2025

Gyebnár Kristóf: „Milassin Kornél ellen a támadást akkor fogjuk megindítani, amikor a vármegyében a választott tisztviselőket megválasztottuk.” Heves vármegye közigazgatásának újjászervezése és a főispánt ért támadások, 1944–1945. In: *Agria LV. Annales Musei Agriensis. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve.* Szerkesztette: H. Szilasi Ágota. Dobó István Vármúzeum, Eger. 250–267.

Horváth–Szabó–Szűcs–Zalai (szerk.), 2003

Párközi értekezletek, 1944–1948. Szerkesztette: Horváth Julianna – Szabó Éva – Szűcs László – Zalai Katalin. Napvilág, Budapest.

Nagy, 1955

Nagy József: Heves megye története a felszabadulástól a két munkáspárt egyesüléséig.

In: *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve*. 1.

Szerkesztette: Bakos József. Eger. 376–411.

Nagy, 1970

Nagy József: *A szocializmus építése Heves megyében, 1945–1969.*

Heves Megyei Tanács v. B. Művelődési Osztálya, Eger.

Nagy, 1990

Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. I. köt. Európa–História, Budapest.

Nagy, 2017

Nagy Nándor: *Keresztút a szovjet munkatáborig. A hatvani „összeesküvés” története.*

Hatvani Lajos Múzeum, Hatvan.

Nemzetgyűlési napló, 1948

Az 1945. november 29-ére összehívott Nemzetgyűlés naplója. Hiteles kiadás.

II. kötet. 31–50. ülés (1946. v. 10–1946. VIII. 9). Athenaeum, Budapest.

Nemzetgyűlési napló, 1951

Az 1945. november 29-ére összehívott Nemzetgyűlés naplója. Hiteles kiadás.

III. kötet. 51–66. ülés (1946. aug. 13–1946. okt. 4). Athenaeum, Budapest.

Ötvös, 2013

Ötvös István: Előjáték vagy főhang. Értelmezési kísérlet Páter Kiss Szaléz ügyéhez.

In: *Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Tanulmányok a rend lelkiségéről,*

történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről. Szerkesztette: Medgyesy

S. Norbert – Ötvös István – Őze Sándor.

Magyar Napló, Budapest. 456–475.

Palasik, 1998

Palasik Mária: A Kisgazdapárt felbomlasztására irányuló kommunista

taktika lépései. In: *A fordulat évei, 1947–1949. Politika, képzőművészet,*

építészet. Szerkesztette: Ständeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor –

Rainer M. János. 1956-os Intézet, Budapest. 113–128.

Palasik, 2000

Palasik Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca*

Magyarországon, 1944–1949. Napvilág, Budapest.

Pető, 1992

Pető Ernő: Az egri sajtó újraindulása, 1944. dec. – 1946. dec. In: *Agria* 27–28.
Az Egeri Múzeum Évkönyve, 1991–1992. Szerkesztette: Petercsák Tivadar –
Löffler Erzsébet. Dobó István Vármúzeum, Eger. 275–302.

Szecskó, 1995

Szecskó Károly: *A Kisgazdapárt története Heves (vár)megyében, 1908–1990.*
FKGP Országos Elnöksége Tudománypolitikai Intézete, Budapest.

Szűcs (szerk.), 2003

Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei,
1946. február 5. – 1946. július 19. A. kötet. Szerkesztette: Szűcs László.
Magyar Országos Levéltár, Budapest.

Vida, 1976

Vida István: *A Független Kisgazdapárt politikája, 1944–1947.*
Akadémiai Kiadó, Budapest.

Vida (főszerk.), 1999

Az 1945. évi november 29-re Budapestre összehívott Nemzetgyűlés almanachja, 1945.
november 29. – 1947. július 25. Főszerkesztő: Vida Ferenc. Magyar Országgyűlés
– Jelenkutató Alapítvány, Budapest.

==== Sajtó =====

Egri Barázda, 1946

Egri Újság, 1990

Heves Népe, 1946

Heves Vármegye Hivatalos Lapja, 1945

Igazság, 1946

Kulcsszavak

=====

internálás, Kisgazdapárt, Magyar Kommunista Párt, politikai perek

Budapest VIII. kerület, Köztársaság tér (korábban Tisza Kálmán tér, ma II. János Pál pápa tér), a Magyar Kommunista Párt székháza, 1946.

Fortepan 79069 / Berkó Pál

Eger, Kossuth Lajos utca 22. számú ház, előtérben egy
kézikocsit húzó, illetve egy ballonkabátos férfi, 1945.

Fortepan 186903 / Albumo38

/ Incitement Against the Democratic State Order? /

**The anatomy of the proceeding initiated against the editors
of the *Egri Barázda*, 1946**

In the spring of 1946, the authorities in Heves County carried out several arrests on suspicion of involvement in conspiracies allegedly aimed at overthrowing the democratic state order. The case that attracted the greatest public attention was the incident in Gyöngyös involving the Franciscan friar Szaléz P. Kiss. In their public communication, local representatives of the Hungarian Communist Party sought to connect the alleged conspiratorial activities uncovered across the county to this particular case, thereby constructing a narrative of a coordinated series of conspiracies extending across the entire county. The proceedings initiated against the editors of *Egri Barázda*, the newspaper of the Independent Smallholders' Party, formed part of this campaign. Drawing on the available sources, this study seeks to reconstruct the details of the proceedings against the editors of *Egri Barázda* and examine their political motivations. It also explores the local and national conflicts generated by the case as well as the consequences of these conflicts on political life at both local and national levels.

Budapest V. kerület, Kossuth Lajos tér 18., fényképező amerikai katona az Amerikai Egyesült Államok katonai missziójának székháza előtt, az amerikai magyarok gyógyszerajándékának átadásakor, 1945.

Fortepan 142682 /
Chuckyeager tumblr

==== Ungváry Krisztián =====

/// Egy külképviselet „elhárítása”

**Adalékok az Egyesült Államok budapesti nagykövetségének
1945–1950 közötti történetéhez**

A magyarországi kémügyekről mind a mai napig nem készült összefoglaló monográfia, sőt a legtöbb kémkedési ügy is feltáratlan. A belsőreakció-elhárítás (azaz a Belügyminisztérium [BM] III/III. Csoportfőnökség és jogelődjei) viszonylag feldolgozott területével¹ szemben a kémelhárítási feladatokat ellátó III/II. Csoportfőnökség és jogelődjei működéséről, érteve ez alatt elsősorban az operatív ügyeket, nem készült még monografikus igényű feldolgozás² – noha a kémelhárító tevékenység a III. Főcsoportfőnökség létszámán belül a belsőreakció-elhárításénál is nagyobb apparátust mozgatott. Az operatív ügyek feltáratlanságának több oka is van. Bár minden jel arra mutat, hogy ezen a területen jóval kevesebb iratot semmisítettek meg, mint a III/III. Csoportfőnökségnél, a fennmaradt iratoknak csak egy része került levéltárba, más részét ma is az utódszerv, az Alkotmányvédelmi Hivatal, továbbá a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat őrzi.³

A kémkedés gyanújába került magyar és külföldi állampolgárok az esetek jelentős részében nem értesültek arról, hogy ellenőrzik őket, vagy nyomozás folyik ellenük. A külföldiek ráadásul gyakran ma sincsenek abban a helyzetben, hogy a rájuk

¹ == Az állambiztonsági kutatásokra lásd az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) honlapján található bibliográfiát. Az állambiztonság működésének vázlatos összefoglalóját saját kötetünkben is közzétettem: Ungváry–Tabajdi, 2008.

² == Egyedüli összefoglaló jellegű publikációként a zárt körben terjesztett *Államellenes bűncselekmények* című kötet (ÁBTL 4.1. A-663) említhető meg, az ebben szereplő esetleírások azonban rendkívül tendenciózusak, és a munka évköre pedig csak 1966-ig terjed. Mezei, 2025 sajnos csak tíz év eseményeit tárgyalja, és abban is elsősorban szervezettörténeti szempontok dominálnak, az operatív ügyekről alig esik szó. Az ipari elhárításról Germuska Pál készített tudományos jellegű feldolgozást (Germuska, 2000), áttekintésnek szánt tanulmánnyal pedig magunk is jelentkeztünk, lásd Ungváry, 2009.

³ == Az állambiztonsági iratok megsemmisítésére lásd a Kenedi-bizottság jelentését. <https://mek.oszk.hu/08400/08450/08450.pdf>

vonatkozó anyagokat a levéltárból kikérjék.⁴ Nem sokkal jobb a helyzet a témába vágó emlékiratok terén sem. Csupán néhány érintett írta meg visszaemlékezéseit, köztük kémek⁵ és elhárítók⁶ egyaránt megtalálhatóak. A Jugoszláviával kapcsolatos 1956 előtti kémkedési ügyek Jakus János és Ritter László kutatásainak köszönhetően viszonylag jól feltártak.⁷

A kommunista diktatúrában az állam az élet jelentős részét kriminalizálta. A hatalommal szembeni kritika hamar összeesküvésnek, a nyugati kapcsolattartás kémkedésnek minősülhetett. A híresebb koncepciók perek nagy része egyúttal „kémper” is volt. Könnyen kémkedésként volt interpretálható a Vatikánnal való kapcsolat vagy a szerzetesi életforma is. A belső elhárítás és a hírszerzés párthatározatokra felfűzhető ügyeivel szemben a kémelhárítás „története” azonban nem csak ilyen események láncolatából áll – mivel szerephez jutnak benne az ellenséges titkosszolgálatok is. A szervezet különböző részei *vonalas* módon, azaz ellenségesnek tekintett országokkal szemben szervezve, más egységei *belföldi területi elven* (elhárítási objektumokra osztva) működtek. Ebből is adódik, hogy egységes történet csak nagyon nehezen rekonstruálható.

Egy kémelhárítással foglalkozó írás alapvetően a fennmaradt és kutatható állambiztonsági iratokra építhet. Ebből adódóan elsősorban az elhárítók és nem a vélt vagy valós kémkedők (illetve megbízók) fókuszából mutatja be a történeteket. Utóbbiak iratanyaga ugyan rendkívül fontos volna, azonban a dolog jellegéből adódóan csak a legritkább esetben kutatható. Ebből a szempontból a megismerés lehetőségei sokkal rosszabbak a nyugati titkosszolgálatok forrásai esetében – ami elsősorban abból következik, hogy ezek jogállami kereteken belül működtek 1990 előtt is, és ezért iratanyaguk nem esik információs kárpótlás hatálya alá,⁸ mint a megbukott diktatúrák dossziéi. Nehezen dönthető el, hogy a nyugati szerzők előtt tornyosuló anyagi-nyelvi akadályok vagy a magyar ügyek szinte teljes feldolgozatlansága az oka annak, hogy a Magyarország elleni hírszerzés témájában megjelenő művekben nem sok értékelhető történeti adatot találni.

A nyugati hírszerző szervek közül a nyugatnémet Bundesnachrichtendienst (BND, Szövetségi Hírszerző Szolgálat), az amerikai Central Intelligence Agency (CIA,

4 == Az érvényben lévő jogszabályok alapján az ÁBTL-ben csak olyan külföldiek kutathatnak korlátozás nélkül, akikre ugyanazok az adatvédelmi törvények vonatkoznak, mint a magyar, illetve az uniós állampolgárookra. Az Egyesült Államok állampolgárai például történészként nem kutathatnak.

5 == Belovai, 1998; Tóth, 1995; Fehérváry, 1989.

6 == Losonczy, 1990; V. Nagy, 2005; Bálint, 2013.

7 == Jakus, 2007; 2012; Ritter, 2012.

8 == Bizonyos kivételek azonban itt is léteznek: a Freedom of Information Act az USA és Nagy-Britannia esetében, illetve Svájcban az ún. „Fichenskandal” nyomán a megfigyelt személyek megtekinthetik a róluk készített dokumentumokat. A nyugati titkosszolgálatok operatív iratai azonban mindenütt csak rendkívül korlátozott mértékben vagy egyáltalán nem kutathatóak.

Központi Hírszerző Ügynökség) és a brit Military Intelligence, Section 6 (MI6, Katonai Hírszerzés, 6-os Részleg) esetében születtek a szervezetek történetét feldolgozó monográfiák. A BND történetét 2012 óta elvileg egy független történészbizottság dolgozza fel. Eddig tíz kötetet jelentettek meg, azonban ezek közül egyik sem foglalkozik a külföldi hírszerzés konkrét operatív ügyeivel.⁹ Utóbbiakat illetően hasonlóan semmitmondók a CIA és az MI6 működéséről született munkák is.¹⁰ Friedrich-Wilhelm Schlomann *Mit tudott a Nyugat?* címmel tett kísérletet arra, hogy kiértékelje a 2009-ig megjelent nemzetközi hidegháborús kémkedésre vonatkozó irodalmat.¹¹ Könyvében Magyarországot csak néhány helyen említi. Ezt a hiányosságot a CIA hatalmas mennyiségű nyilvánossá tett iratanyaga sem pótolja, abból ugyanis gyakorlatilag minden olyan iratot leválogattak, amelyből az ügynökség hálózata azonosítható lenne.¹²

A kémelhárítás folyamata, jellegéből adódóan, egy demokratikus rendszerben is a minél totálisabb ellenőrzés felé törekszik. Egy pártállami diktatúrában az effajta rendőrállami vágyak egybevágtak a politikai vezetés igényével. Ebből adódóan az országban totális elhárítás folyt abban az értelemben, hogy mindenütt ellenséget feltételeztek. A kémkedésre, illetve hűtlenségre vonatkozó jogszabályok 1946 és 1989 között többször változtak. Ezt a büntetési tételt 1946-tól 1961-ig az 1930. évi III. törvénycikk III. szakasza, ettől kezdve a rendszerváltásig az 1961. évi V. törvénnyel kiadott Büntető Törvénykönyv 131. §-a szabályozta. Utóbbi megfogalmazása teljesen parttalan volt, mivel úgy fogalmazott, hogy kémkedés az is, ha valaki a Magyar Népköztársaság hátrányára felhasználható adatot megszerez, gyűjt vagy külföldi kormánynak, illetve szervezetnek kiszolgált. Mivel elvileg minden adat felhasználható más hátrányára is, ezzel a kémkedés büntethetősége gyakorlatilag az összes adatközlésre kiterjedt.

Titkosszolgálati körökben közismert egy ezzel kapcsolatos anekdota a híres orvosprofesszor, a Rákosi Mátyást is kezelő Babics Antal kapcsán. Babics 1953 januárjában egy holland orvoscsoporthoz vezetett körbe a Kútvolgyi Kórházban, majd az ott elmondott tájékoztató szövege miatt kémkedéssel vádolták meg, és a vizsgálat során felolvasták neki az 131. § (2) bekezdését. A mit sem sejtő Babics az ebben foglaltakat felfogva rémülten a fejéhez kapott, és azt mondta, hogy: „Úristen, én tényleg kém vagyok.”¹³ Szerencséjére összeköttetései megóvták a súlyosabb következményektől, azonban már ez az eset is mutatja, hogy gyakorlatilag bárkiből kémet lehetett kreálni, aki külföldi személlyel kapcsolatba került.

9 = = Lásd https://web.archive.org/web/20240520055807/http://www.uhk-bnd.de/?page_id=17.

10 = = Jeffery, 2010; Corera, 2014.

11 = = Schlomann, 2009.

12 = = Lásd <https://www.cia.gov/library/readingroom/home>.

13 = = Finszter Géza (1968–1990 között a BM III/1. [Vizsgálati] Osztály beosztottja, 1974-től helyettes vezetője) közlése a szerzővel.

Fontos leszögezni, hogy köztudomású adattal is el lehetett követni a kémkedés büntetettét. Az ezzel kapcsolatos szigor természetesen az évek során enyhült, az elv azonban bizonyos mértékig a Kádár-korszak végéig megmaradt. Példa erre az 1980. január 1-jén életbe lépő komoly áremelések bejelentésének ügye. Az erre vonatkozó közleményt 1979. december 31-én este 7 órakor mondták be a televízióban. Egy újságíró azonban aznap délután 4-kor átadta az ezzel kapcsolatos híreket egy idegen állam követségének. A kémelhárítás mindezt felderítette, és az érintettet felelősségre vonták.¹⁴

A kémelhárító feladatából adódóan kémtevékenységet keres, és amennyiben nem rendelkezik szigorú belső és külső kontrollal, akkor szubjektív okokból is hajlani fog arra, hogy olyan tevékenységeket is kémkedési kísérleteknek értékeljen, amelyek nem azok. Emellett abban érdekelt, hogy az általa felderített ügyeket minél inkább veszélyesnek és súlyosnak állítsa be, mivel ezzel egyúttal saját szerepét is fel tudja értékelni. Egy diktatúrában, ahol az egyén lehetőségei az állampolgári jogainak gyakorlásában csekélyek, míg az állambiztonság lehetőségei nagyok, ez az attitűd rendre „felfúj” kémügyeket eredményez. Az effajta erőltetett ügyek 1956 előtt általában átjutottak a ВМ, illetve az Államvédelmi Hatóság (АВН) vizsgálati osztályának szűrőjén. Az 1960-as évektől azonban megfigyelhető az állambiztonsági és ezen belül a kémelhárítási munka professzionalizálódása. Ez a nem túl súlyosnak ítélt ügyek esetében azt jelentette, hogy jogi aprópénzre váltásuk, azaz a *realizálás* módja változott. A konkrét intézkedés természetesen attól függött, hogy hogyan és mire lehetett az összegyűjtött anyagot felhasználni. Volt, amikor kémügy helyett csak vesztegetést vagy sikkasztást, illetve más gazdasági bűncselekményt lehetett bizonyítani. Ezek esetében is előfordult, hogy preconcepciót erőltettek át a vizsgálat során, azonban a valóság és az állambiztonság „tényei” közötti szakadék még ilyenkor is csökkent ahhoz képest, mintha kémpert csináltak volna. Máskor viszont az összegyűjtött adatok annyira szegényesnek bizonyultak, hogy a jogi útra terelés helyett meg kellett elégedni a munkahelyi *szignalizálással*, azaz a felelősnek tekintett személyek munkahelyen belüli adminisztratív megbüntetésével, esetleg elbocsátásával vagy beszerzésével. 1956 előtt erre azonban ilyen esetekben szinte alig volt példa. Aki ebben az időszakban bármilyen áttételes módon egy kémügy közelébe keveredett, az szinte mindig preconcepció eljárás áldozatává is vált. Másrészt viszont az is igaz, hogy a kémelhárítási és a preconcepció belső elhárítási ügyek még ebben a korszakban is elválaszthatóak egymástól, mivel előbbiekben mégiscsak az volt a fő cél, hogy megtalálják és semlegesítsék a külföldi tényleges megbízót és ezért a nyomozások nem teljesen fiktív tényállások konstruálásából álltak.

¹⁴ = Pajcsics József (1967-től a ВМ III/1. Osztály beosztottja, 1989-ben vezetője) és Finszter Géza közlése a szerzővel.

Ugyan a berendezkedő diktatúra már 1945-től törekedett politikai ellenfelei, sőt a teljes magyar társadalom ellenőrzésére, ezt az igyekezetét azonban csak több év szívos munkájával tudta megvalósítani. A totális ellenőrzés igénye talán sehol másutt nem jelent meg annyira korán, mint a nyugati nagyhatalmak hírszerző szervei elleni harcban. Ez nyilvánvalóan szovjet sugallatra is történt, 1947-től informálisan, 1949-től pedig formálisan is szovjet összekötők gondoskodtak ennek a munkának a koordinálásáról.¹⁵ Szovjet kézi vezérlésre azonban nem volt szükség, mivel az állambiztonság kémelhárításának vezetői kezdettől fogva kivétel nélkül a szovjet viszonyok által szocializált tisztak voltak.¹⁶

A külföldi diplomáciai képviselők elhárítása 1946-tól az Államvédelmi Osztály (ÁVO) II. alosztályához tartozott. Ezt a szervezeti egységet Dékán István vezette. 1948 októberében az ÁVH B ügyosztály IV. alosztálya vette át ezt a feladatot, továbbra is Dékán vezetése alatt. A követségek elleni munkát 1950 januárjában az átszervezett és kizárólag ezzel a feladattal megbízott ÁVH I/3. osztály e. alosztálya vette át. Ennek vezetője Kovács Rezső államvédelmi százados volt.¹⁷ A követségek ellen mozgatott állomány pontos létszáma, a szervezeti egység felépítése azonban jelenleg még nem ismert.¹⁸

Ez az elhárító munka kezdettől fogva egészen a rendszerváltásig azt jelentette, hogy kivétel nélkül minden nyugati diplomatát teljes feldolgozás alá vontak, személyüket hálózattal és operatív technikával ellenőrizték, megvizsgálták beszerzésük vagy kompromittálásuk lehetőségeit. Másrészt pedig szinte minden magyar alkalmazottat beszerveztek. Az elhárítás totális hírszerző igénye talán sehol sem jelent meg annyira korán, mint ezen a területen.

Indokolt ezért az az állítás, hogy a kémelhárítás története alapvetően annak operatív ügyeiről szól, amelyek döntő többsége mind a mai napig feltáratlan. Az alábbi esettanulmány a budapesti viszonylatban talán legfontosabb diplomáciai objektum, az USA nagykövetsége elleni kémelhárítási munka kezdeteit mutatja be alapvetően egy 1949 nyarán kelt összefoglaló alapján. Az ebben szereplő akciók, amelyeket aztán két konkrét eljárás részletesebb elemzésével is bemutatunk, jól példázzák azt, ahogyan egy totális diktatúra gyakorlatilag minden tevékenységet kriminalizálhatott. Annál is inkább, mert minden bizonnyal pontosan ugyanilyen logika alapján kezelték a többi kapitalista nagyhatalom diplomáciai képviselőjét is. Tanulmá-

15 == A szovjet összekötőkre lásd Baráth, 2004.

16 == Lásd Müller, 2013.

17 == <https://letoltes.neb.hu/storage/assets/phpNqPWEn.pdf>.

18 == Ahhoz képest, hogy az alábbiakban tárgyalt „kémelhárító” tevékenység az ÁVO/ÁVH szempontjából mennyire fontos és saját jelentései szerint sikeres is volt, a politikai rendőrség működéséről publikált dokumentumokban (Dokumentumok 1.; 2.; 3.) ez a téma szinte egyáltalán nem köszön vissza, és az olvasónak olyan benyomása lehet, mintha a magyar állambiztonság tevékenysége ezen a területen csupán kezdetleges stádiumot ért volna el. Valójában ennek ellenkezője igaz.

nyom egyúttal ahhoz is adalékokkal szolgál, hogy hogyan konstruált az állambiztonság halálos ítélethez is elegendő „kémtevékenységet”, és milyen feltételek mellett kényszerítette együttműködésre áldozatait. Végül írásom ahhoz is nyújt némi adalékot, hogy az USA nagykövetségén dolgozó diplomaták mennyire professzionális módon látták el feladataikat.

= = Az USA budapesti követsége elleni munka 1945–1949 között

Egy 1949. augusztus 27-i, 19 oldalas, szerző nélküli összefoglaló jelentésnek köszönhetően viszonylag részletes adataink vannak azokról az akciókról, amiket az ÁVH és elődszervei, illetve 1949-ig a Honvédelmi Minisztérium (HM) Katonapolitikai Csoportfőnöksége (Katpol) a budapesti amerikai követség ellen szerveztek.¹⁹ Ezt a jelentést a továbbiakban részletesen is ismertetni fogom, mivel sajátos stílusa legalább annyit árul el készítőiről, mint a kémkedés célpontjairól. Az Egyesült Államok követségével kapcsolatos feldolgozó munka 1946 elején indult, ezt eleinte csak három, az időszak végére már hat állambiztonsági tiszt végezte, és politikai okokból (a Szövetséges Ellenőrző Bizottság budapesti jelenléte és jogállása miatt) a tevékenységet a szokásosnál is szigorúbban kellett konspirálni. Az első hónapokban alig születtek eredmények, mivel a misszió katonai felügyelet alatt állt. A békeszerződés megkötését követően azonban a követség fegyelmi helyzete jelentősen lazult, ráadásul a beosztottak fluktuációja is nagyfokú volt. Az említett 1949. augusztusi jelentés szerint az amerikai követségen 1949-ben 170 fő dolgozott, közülük 110 magyar és 60 amerikai állampolgár, a katonai osztályon pedig az Egyesült Államok hadseregének 28 tagja teljesített szolgálatot. Ellenőrzésükre 1950-ig legalább negyven hálózati személyt szerveztek be! Azokról a hivatásos tisztekről, akik az első időszakban ezzel a munkával foglalkoztak, viszonylag keveset tudni, ugyanis legtöbbjüket 1950 végére leszerelték. Közülük többen börtönbe is kerültek; Dékán épp hogy megúsza bírósági eljárás nélkül (1953-ban belügyminiszter-helyettesként térhetett vissza).²⁰ Az 1950 előtt leszerelt tiszteknek a személyi anyaga sem maradt fenn.

Ismeretlen időpontban, de feltehetően 1946 folyamán sikerült az első követési alkalmazottat beszervezni. Az illető valós neve nem ismert. Az említett állambiztonsági jelentés vele kapcsolatban azt írta, hogy

„X.35-öt²¹ provokációs jelleggel közelítettük meg. Kiismervén X.35 gyenge oldalait, ezeken keresztül olyan tervet építettünk fel, melynek sikeres végrehajtásával X.35-

19 = = ÁBTL 1.5. II/4/A. tétel, 3.d. Összefoglaló az amerikai követségi hírszerzésről, 1949. augusztus 27.; lásd még ÁBTL 1.11.1. 45-148/21/1981. 91.d. III. k. 544–597. Az imperialista titkos szolgálatok és ügynökségük aknamunkája a magyar állam ellen 1945–1949, 1981 [d. n.].

20 = = Dékánra lásd Gyarmati–Palasik (szerk.), 2013: 180–182.

21 = = Feltételezhetően Nagy Istvánról, a követség irodaaltisztjéről van szó. 1949 után tértek csak át a fedőszámok helyett a fedőnevek használatára.

öt presszió alapján szolgálatunkba kényszeríthettük. Előzetes lekörnyezetelés [sic!] alkalmával megállapítottuk, hogy X.35 olyan mozgási és betekintési lehetőségekkel rendelkezik, amelyek biztosíthatnák részünkre a komolyabb jellegű tájékozódást a követség belső szervezetéről, valamint az első dokumentációs anyagok beszerzését. Nevezett beszerzése sikerrel járt és azóta is az egyik legértékesebb emberünk. Idők folyamán jómozgású, kész ügynökké képezheti magát, aki már túljutott a presszió kényszerítő hatásán és kellő anyagi dotációk mellett jól látja el feladatát. Egyetlen emberünk, aki jelenleg is hoz dokumentációs anyagot a követségről. Rendkívül ravasz észjárású, minden helyzetben feltalálja magát és feladatát a legnagyobb konspirációval végzi.”²²

Csak sejthetjük, hogy az említett beszerzés valamilyen erkölcsi kompromittálást jelentett. Ezt az is valószínűsíti, hogy a katonai irodával szembeni összes eredmény abból származott, hogy a katonai alkalmazottakra mézcsapdaként nőket küldtek,²³ illetve már meglévő szeretőiket szervezték be. Ezt a módszert rendkívül megkönnyítette, hogy a Katpol a volt középosztály, illetve felső középosztály tagjai közül az érintettek társadalmi státusából adódóan gyakorlatilag bárkit megzsarolhatott (az érintett vagy rokona elbocsátása állami állásából, nyugdíj jogosultság megvonása, internálással fenyegetés, provokációs ügyekkel történő zsarolás stb.), így tömegesen álltak rendelkezésre nyelveket beszélő, kulturált nők, akik apjukért vagy férjükért szinte minden megpróbáltatás elszenvedésére hajlandók voltak. A beszerzési ügyek kulcsfigurája „Kálmán”, azaz Kaiser János volt.²⁴ Az állambiztonságnak már 1945-ben felajánlkozó Kaiser gyakorlatilag főállású rezidensként külön követségi megfigyelő és feldolgozó csoportot irányított.

Peter Kopcsak²⁵ amerikai alezredest hosszú időn keresztül figyelték meg, ennek köszönhetően nem kevesebb, mint 63 kapcsolatot buktatták le. 1949. március 22-én Kopcsakot végül kiutasították Magyarországról, miután a rendőrség tetten érte Szeged környékén a magyar-jugoszláv határszakasz fotózásán. Kopcsak szerető-

22 == ÁBTL 1.5. II/4/A. tétel, 3.d. 54. Összefoglaló az amerikai követségi hírszerzésről, 1949. augusztus 27. Egy másik irat szerint X.35 először az amerikai katonai miszsiónál, majd a követségen dolgozott, és „hosszú ideig az egyetlen embere volt az elhárításnak, aki az amerikai követségről dokumentumokat szerzett”. ÁBTL 1.11.1. 45-148/21/1981. 91.d. III. k. 525. Az imperialista titkos szolgálatok és ügynökségük aknamunkája a magyar állam ellen 1945–1949, 1981 [d. n.].

23 == A téma elvi vonatkozásaira lásd Pető, 2014.

24 == Kaiserre lásd: Unger, 2015.

25 == Peter Kopcsak 1912-ben magyar bevándorlók gyermekeként született az Egyesült Államokban. Kiváló focista volt, 1934-ben végezte el a West Point-i katonai akadémiát, a második világháborúban a 602. páncéltörő zászlóalj tisztjeként szolgált, legfontosabb harci bevetése Bastogne környékén volt. Ő dolgozta ki az Egyesült Államok hadseregének páncéltörő taktikai szabályzatát. 1964-ben ezredesként szerelt le, ezt követően Németországban élt, 2002-ben hunyt el. <https://tankdestroyer.net/honorees/k/1316-kopcsak-peter-j-602nd>.

jét („értelmes nő volt, akit irányítani lehetett”²⁶) X.a.7. fedőszámon szervezték be: azzal zsarolták, hogy kiutasítják Romániába. A nőt Kopcsak utódja is megörökölte, annak távozása után azonban X.a.7. kapcsolata az amerikai követséggel megszakadt. Mellette Kopcsak szobalányát is beszervezték (ő az X.a.2. számot kapta, rajta keresztül X.a.7.-et is ellenőrizték), csakúgy, mint Kopcsak házvezetőnőjét, aki nek a segítségével lehallgatóberendezéseket tudtak elhelyezni a katonai attasé budai, Hermann Ottó utca 29. szám alatti villájában.²⁷

Donald E. Griffin őrnagyra²⁸ két nőt is ráállítottak. Az említett állambiztonság tanulmány a „Röpcsi”²⁹ fedőnevű hálózati személyről megállapította, hogy *„mint nő nem tudott hatással lenni Griffinre. A másik, Kormos Ica”³⁰ színésznő ügyes és jómozgású, aki feltétlenül bírja Griffin ragaszkodását, azonban Kormos nem úgy viszonylik a munkához, ahogy kellene, különösen attól az időtől kezdve, hogy Griffin eljegyezte. Azóta Kormos minden alkalmat megragad arra, hogy velünk való kapcsolatát megszakítsa.”*³¹

Szükséges itt árnyalni az állambiztonság „tényeit”. Kormost egy szintén beszerezett személy, Szokolai Erzsébet mutatta be Griffinnek 1949 nyarán.³² Az első találkozás után az államvédelem zsidó vagyon eltulajdonításával vádolta, és kiállításba helyezte letartóztatását is (az, hogy a zsarolásnak mi volt a pontos tárgya, nem ismert, és könnyen lehet, hogy az egész ügy légből kapott volt). Kormos nem nagyon tudott angolul, ezért Griffinnel sem tudott túlságosan kommunikálni, egyébként sem érdekelte a dolog, így szakítottak. Később tagadta, hogy Griffin előtt dekonspirált volna; Kormost ezt követően mégis három évre internálták, majd újból beszervezték. Ez a kálváriája az állambiztonság értelmetlen bosszújaként értékelhető.

A jelentés egy másik amerikai személyről, Reymond Williams hadnagyról is informál:

26 == ÁBTL 1.5. II/4/A. tétel, 3.d. 56. Összefoglaló az amerikai követségi hírszerzésről, 1949. augusztus 27.

27 == Unger, 2015.

28 == Griffin magántitkárát, Isaák Istvánt hűtlenség vádjával 1951-ben 15 év börtönre ítélték. ÁBTL 3.1.9. V-7219. 14-15. A Budapesti Katonai Törvényszék ítélete, 1951. február 8.

29 == Róla lásd e tanulmány következő alfejezetét.

30 == Kormos Ilona (1921–?) 16 éves korától a Pórfy család nevelte, egy ideig Pórfy György barátnője is volt (Pórfyt, aki 1950-ben a tűzértség parancsnoka lett, a Solyom-per egyik elítélteként kivégezték). Személyére lásd ÁBTL 3.1.9. V-55295.; ÁBTL 3.1.1. B-89181.

31 == ÁBTL 1.5. II/4/A. tétel, 3.d. Összefoglaló az amerikai követségi hírszerzésről, 1949. augusztus 27.

32 == Uo.

„Megállapítottuk, hogy komoly érzellemmel viseltetik Németh Marica³³ nevű dizőz iránt. Németh Maricát beszerveztük, ezen keresztül megállapítottuk azokat az előzményeket Williams Reymond magánéletében, amelyek elősegítették egy olyan szituáció létrehozását, amelyen keresztül presszió gyakorlása által Williamsot szolgálatunkba állíthatjuk. Itt meg kell említenünk azt, hogy az ügygel már régóta foglalkozunk, azonban még konkrét eredményre nem jutottunk. Ugyanis az az észrevételünk, hogy Németh Marica nem úgy viszonyul hozzánk, mint ahogyan kellene, sőt egyenesen visszaél azzal a biztonsággal, amit a mi kapcsolatunk jelent (színészvilág, mulatók). A közeljövőben konkrétan fel fogjuk őt szólítani arra, hogy munkáját tökéletesebben lássa el, mert ellenkező esetben megvonjuk tőle fellelési engedélyét és ezen keresztül eszik megélhetési lehetőségétől. Ismerve Németh Marica mentalitását, ez a felszólítás feltehetően eredményes lesz.”³⁴

A második ügy folytatása nem ismeretes, de Williamst nem sokkal később hazahívták. Griffin kapcsán pedig komolyabb, később részletezett állambiztonsági akciók indultak, amelynek következtében kiutasították.³⁵

A konzuli osztályon X.6. fedőnéven szerveztek be egy személyt, aki korábban a katonai misszionál dolgozott pincérként. Őt korábbi nyilas párttagságával zsarolták meg. Egy másik beszervezett, az arisztokrata származású X.9.³⁶ beosztása nem ismert, de azt elárulják az iratok, hogy férjével zsarolták meg, aki ellen népi-ügyészégi eljárás indult gazdasági vétség miatt. A férjjel közölték, hogy feleségét kell rávennie az együttműködésre, amit az teljesített is.³⁷

A konzulátusi osztály vezetőjét, a kárpátaljai származású, már 1940 előtt is Budapesten szolgálatot teljesítő Dutkó Pált először szobalányán keresztül akarták megkönyékeztetni. Erről és a követség többi tagjának feldolgozásáról a kémelhárítás említett tanulmánya így számol be:

„Szobalányát, Najkó Helént beidéztük a KEOKH-hoz³⁸, miután lengyel állampolgár és itt tartózkodási engedélye nincs. Ideiglenesen rendőri felügyelet alá helyez-

33 == Németh Mária (1925. június 26. – 1996. február 26.) operettprimadonna, egyik legismertebb szerepe a Marica grófnő volt. Beszervezése nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ezért internálták. 1965–1969 között egy görög hajómágnás feleségeként az NSZK-ban élt, ezután azonban elvált tőle. Az állambiztonsági működésével kapcsolatos dokumentáció rendkívül hiányos. Életrajzára lásd: Meghalt Német Marika. *Múlt-kor*, 2004. szeptember 13. <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=12644>.

34 == ÁBTL 1.5. II/4/A. tétel, 3.d. 59. Összefoglaló az amerikai követségi hírszerzésről, 1949. augusztus 27.

35 == Griffin életrajzára lásd <https://www.legacy.com/us/obituaries/legacyremembers/donald-griffin-obituary?id=23986740>.

36 == Pontosabban jelen ismereteink szerint nem azonosítható.

37 == ÁBTL 1.5. II/4/A. tétel, 3.d. 61. Összefoglaló az amerikai követségi hírszerzésről, 1949. augusztus 27.

38 == Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság.

tük, azzal a céllal, hogy jelentkezései alkalmával provokátorunk, aki a KEOKH-nál »tolmács«-ként működött, olyan lehetőséget hozzon létre, amelyen keresztül a nőhöz személyileg hozzáférhet. Ez sikerrel járt, olyannyira, hogy a szobalány már több ízben meghívta őt lakásukra. Egy ilyen alkalommal megismerkedett provokátorunk Dutkó feleségével is. Egyénisége Dutkónéban láthatóan jó benyomást keltett. Jelenleg az a helyzet, hogy Dutkóné igyekszik a maga részére biztosítani provokátorunkat és ezért minden alkalmat megragad, hogy szobalányát – akivel korábbiakban barátnői viszonyban volt – üldözze és kilátásba helyezte, hogy rövidesen visszaküldi Csehszlovákiába. A helyzetet mérlegelve arra az álláspontra jutottunk, hogy provokátorunk diplomatikusan menjen át Dutkó feleségéhez, akiről már tudjuk, hogy nem veti meg a kalandokat.

Esslinger Ernest konzul 1949 februárjában érkezett az országba. Esslinger német származású és ez az első konzuli beosztása. Diplomáciai iskolát végzett. Komoly egyéniségnek látszik, azonban munkatársai nem szeretik, és nem becsülik. Az utóbbi főképpen arra vezethető vissza, hogy családja és időse kora ellenére nem veti meg a csinos nőket. Minden alkalommal más magyar nőt visz fel lakására. [...] Esslinger szobalányát, X.a.10-et³⁹ beszerveztük, aki rendszeresen jelentéseket is ad részünkre. Ugyancsak beszerveztük egy stabilnak mondható nőt »Mongolt«⁴⁰.

[...] Godsey Fred⁴¹ alkonzul Texasban született. 1945 óta teljesít szolgálatot a követségen. A korábbiakban magyar nőt vett feleségül, akitől időközben elvált. Ellenséges a magyar beosztottaknak, ezzel igyekszik jóvátenni azt, hogy magyar nőt vett feleségül. Egyetemi végzettsége van, azonban nem fejezte be a diplomáciai tanfolyamot és így nem került diplomata státuszba. Rendkívül nagy nőbarát, azonban botrányos nőügyeit elnézi, mivel munkakörét jól és pontosan végzi el. Egyik nőjét, »Kócost« beszerveztük, azonban komoly eredményeket nem érhattünk el, miután Godsey elhidegült a nőtől és így kapcsolatuk átmenetileg megszűnt. Kóccsal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy viszonya hozzánk nem a legkifogástalanabb. Feltételezhető az is, hogy nem tartja be utasításainkat és ennek következtében nem lehet munkája produktív.

[...] A gazdasági osztály hírszerző munkáját komoly mértékben megnehezítette átmenetileg az, hogy hogy két komoly szakemberük, Harry Le Bowitt és Barcsay József tevékenysége megszűnt. [...] A próbálkozások után Rontó Jack követségi beosztottat bízták meg a hírszerző munka folytatásával. Rontó magyar származású, tanulmányait Magyarországon végezte. Apja a korábbiakban ugyancsak az amerikai kö-

39 == Feltehetően Ghyczy Liviuszné Láng Veronika (1924–1964).

40 == Keresztneve Piroska, az Emke Grill mulatóban volt elárúsítónő. Lásd ÁBTL 2.1. VII/6. 55-60. Jelentés Szabó Mihály elítélt kihallgatásáról, 1954. február 22.

41 == Fred Godsey (1916–2013) eredetileg újságíró volt, diplomataként Budapest után Brazíliában, Belém-ben szolgált, utolsó posztja ENSZ-nagykövet volt Paraguayban. Emlékiratot is írt: Godsey, 1989.

vetségen dolgozott. Jack Rontó hírszerzési tevékenységét hosszú idő óta figyelemmel kísérik, annál is inkább, mivel az illető nagy kiterjedésű hálózattal rendelkezik. Ezzel párhuzamosan foglalkozik illegális valutaüzletekkel és gyógyszercsempészéssel is. Hálózati úton egy alkalommal sikerült megszerezniünk Rontó bizalmas jelentését, melyben hírszerzői tevékenységéről számol be. [...] A jelentés alapján a hálózatot felderítettük, amelyben komoly pártfunkcionáriusok is szerepeltek. A hálózat felgöngyölítését politikai okok meggátolták.

[...] A gazdasági osztályra X.7-en⁴² keresztül épültünk be. X.7. a felszabadulás óta dolgozik a követségen. X.7-et Kaposi István nevű barátja lévén szerveztük be. Kaposi német származású és csak pár éve tartózkodik Magyarországon. Mint német állampolgárt idéztük be a КЕОКН-hoz mikor tudomásunkra jutott, hogy nevezettnek egy bátyja él Jugoszláviában. Ezt a tényt kihasználva úgy állítottuk be a kérdést, hogy bátyja a Tito-klika aktív támogatója és ennek ellenére és tudatában Kaposi jelenleg is fenntartja vele a levelezési kapcsolatot. Ezek után Kaposi ráállt arra, hogy barátnőjét, akivel komoly érzelmi viszonyt folytatott, szolgálatunkba állítja. Ennek megtörténte után foglalkoztunk barátnőjével. Igen rendszeres és szívos munkát kellett végezni addig, amíg X.7. elfogadhatóan dolgozni kezdett. Erősen polgári beállítottságú, gyenge idegzetű apolitikus egyéniség. Jelenleg úgy látszik, hogy sikerül levetkőznie gátlásait és elfogadható információs anyagot juttat részünkre.

[...] A sajtó osztályra X.40-en⁴³ keresztül épültünk be. X.40. munkájának jelentősége nem csupán abban merül ki, hogy tájékoztat a sajtó osztály működéséről, belső eseményeiről, hanem mint nagytudású, 13 nyelvet beszélő egyén, részt vesz azokon a megbeszéléseken, amiket a követség politikai osztályának vezetői tartanak. Igen értékes és rendszeres jelentéseket ad ezekről a megbeszélésekről.

X.40. doktorátussal rendelkező nagyműveltségű absztrakt tudományokkal foglalkozó egyéniség. Megbízását megtiszteltetésnek veszi a magyar demokrácia részéről és magát szellemi partizánnak nevezve minden lehetőséget megragad, hogy megbízását kielégítően teljesítse. Munkáját minden presszió nélkül, baloldali meggyőződéseképpen végzi [sic!]. Igen gyerekes és ennek következtében meggondolatlan és ezért erős irányítás mellett kell tartanunk, nehogy dekonspirációt kövessen el. Hamar bevületbe jön és ilyenkor képes volna arra is, hogy saját kezével megfojtsa az amerikai követet. Bátor szókimondását a követségen ismerik és ennek nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget abból a szempontból, hogy esetleg velünk összeköttetésben áll. [...] Figyelembe véve X.40. gyerekes természetét, ezen keresztül lebukási lehetőségét, következő beszervezésre Mécs Alajos személyét jelöltük ki. Mécs Alajos X.40-nel ha-

42 == Dr. Barcsay József.

43 == Dr. Balogh Barna, az amerikai követség fordítója, 1946-ban Dékán István és egy Gesztesi nevű, nem azonosítható államvédelmi őrnagy állította munkába, Péter Gábort személyesen is ismerte.

*sonló zsánerű és nála is megvannak azok a lehetőségek, hogy a politikai osztály beosztottjaival megbeszéléseket folytasson. Beszervezésének előkészítése folyamatban van.”*⁴⁴

A fentiekben ismertetett irat kapcsán meg kell jegyezni, hogy a nők szexuális csálétekként történő használata a beszerzőket is érintette. A tartótisztek jelentős része ugyanis maga is kihasználta ügynökei kiszolgáltatottságát. A titkos lakások rendszeres légyottok helyszínei voltak. A felesleges odajárás dekonspirációval járt, és nem mellesleg jelentős mértékben elterelte a tartótisztek figyelmét az ügynökökkel kapcsolatos feladatokról, illetve olyan személyi összefonódásokhoz vezetett, amelyek az akciókat is veszélyeztették. Ezek az ügyek a Katpol 1949-es átszervezése és vezetőinek letartóztatása során derültek ki, és ezt követően az effajta női beszerzések száma jelentősen csökkent.

= = Két eset: Arató Éva és Barcza Gyuláné Gergely Ilona történetei

Arató Éva 1931-ben született középosztálybeli családban. Szülei elváltak, anyjával együtt 1945-ben több hónapot Ausztriában töltöttek a szovjet csapatok elől menekülve, ennek során anyja amerikai tisztekkel került kapcsolatba, és ő is megtanult valamennyire angolul. 1948-ig a Baár-Madas gimnáziumba járt, ezt követően gyors- és gépíró tanfolyamot végzett. Szenvedélye volt a vitorlázórepülés: a Tudományegyletemi Vitorlázó Egyesület egyik táncestélyén 1948 nyarán ismerkedett meg Hilbert Münther ezredessel, az amerikai követség légügyi attaséjával. Mindez angoltudásával függött össze, ugyanis a rendezvényen ő tolmácsolt. Münther Aratót golfozni is vitte és a budapesti Széchenyi-hegyi golfpályán Kopcsak alezredessel is összehozta. A későbbiekben Kopcsakkal többször is találkozott, egy alkalommal elkísérte egy zalaegerszegi, illetve az osztrák határig tartó útjára is. Ezeket a találkozókat mindig Kopcsak kezdeményezte, arra hivatkozva, hogy Münther megbízásából jár el. Kopcsakot az is érdekelte, hogy a határsávban ki foglalkozik csempézettel, illetve hogy ki az, akinek nem tetszik a rendszer – megkérte partnerét, hogy szerezzen ezekről információt, mivel „*ügyis unatkozik, így legalább lesz egy kis munkája*”.⁴⁵ Nem sokkal később Münther is találkozott Arató Évával, és meglehetősen felháborodott, amikor megtudta, hogy Kopcsak rá hivatkozott, mivel ő semmilyen megbízást nem adott neki.⁴⁶

Arató vizsgálati dossziéja⁴⁷ viszonylag sok helyen tartalmaz a 2003. évi III. törvény alapján anonimizált részeket – minden bizonnyal azért, mert szexuális

44 = = ÁBTL 1.5. II/4/A. tétel, 3.d. 66-69. Összefoglaló az amerikai követségi hírszerzésről, 1949. augusztus 27.

45 = = ÁBTL 3.1.1. Bt-414/2. 7. Jelentés Arató Éva beszerzéséről, 1949. június 25.

46 = = Uo.

47 = = Lásd ÁBTL 3.1.9., V-36035.

kapcsolatokról esik ott szó. Szerencsére Arató vizsgálati dossziéjának egy példánya a Hadtörténeti Levéltárban (HL) a levéltári törvény alapján kutatható,⁴⁸ erre a 2003. évi III. törvény nem vonatkozik, ennek köszönhetően az anonimizálások elvileg feloldhatóak, és amikor ezt a történelmi múlt megismerése miatt szükségesnek láttam, akkor fel is oldottam őket. Annak érdekében, hogy egyértelmű legyen az, ami ebben az ügyben egyáltalán nem egyértelmű, ezekre az anonimizálásokra több helyen utalni is fogok.

Az ÁVH hamar felfigyelt Aratóra, mivel mindenkit, aki az USA diplomataival kapcsolatot tartott, ellenőrzés alá vontak. Nevét először ebben a kontextusban 1948. november 17-én rögzítették egy igazoltatás során.⁴⁹ A gépezet ettől kezdve beindult, november 22-én egy jelentés, másnap pedig egy bővebb környezettanulmány készült róla. 1949. június 24-én mondvacsínált indokkal kihallgatásra rendelték, majd a kihallgatást vezető Balázs Béla százados megzsarolta azzal, hogy amennyiben nem hajlandó együttműködni, akkor a Kopcsakkal fenntartott kapcsolatát kémtevékenységnek minősítik, és felelősségre vonják, amiért legalább 15 év börtönbüntetést kaphat. Arató Éva a beszervezéséről szóló jelentés szerint a kihallgatás alatt teljesen megtört és szinte végig sírt.⁵⁰ Együttműködési nyilatkozatot íratnak vele, és ettől kezdve szinte heti rendszerességgel beszámoltatták. Kiképzését Szikla Péter⁵¹ hadnagy végezte. Első tartótisztje Glausius Imre⁵² főhadnagy volt, aki azt a feladatot adta neki, hogy a Braun nevű tiszthelyettes helyett Griffinre álljon rá. Ezt megkönnyítette, hogy 1949 tavaszán Arató egyébként is megismerkedett vele. Első fedőneve „Röpcsi” volt, feltehetően azért, mert ebben az időszakban legjobban a repülés érdekelte. Nem sokkal később Szabó Mihály százados vette át, aki találkozási alkalmával rendszeresen kihasználta szexuálisan.⁵³ Ez a kapcsolat 1950 tavaszáig tartott.

48 == HM HIM HL XI. 22. BKB 023/1951.; HM HIM HL XI. 1. Katf. 121/1951.

49 == ÁBTL 3.1.1. Bt-434/2. 41-41/1. Távmondat Dékán István őrnagy részére, d. n.

50 == ÁBTL 3.1.1. Bt-414/2. 7. Jelentés Arató Éva beszervezéséről, 1949. június 25.

51 == Szikla (később Szolnok) Péter (1928–2000) életrajzára lásd Ungváry, 2014; Unger, 2015; Székér 2020.

52 == Személyi iratait lásd ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyték 1666. Érdekes módon Glausius neve nem szerepel Arató Bt-dossziéjában a tartótisztek között, holott következő tartótisztje, Szabó vallomásában egyértelművé teszi, hogy Glausius volt az első tartótiszt – mindez azért is furcsa, mert a konspirációs előírások miatt kötelező volt ezeket az adatokat pontosan feltüntetni. ÁBTL 2.1. VII/6. 5. Szabó Mihály elítélt kérelme, ügyének felülvizsgálata tárgyában, d. n.

53 == Ennek ténye nem csak az anonimizálásokból sejthető, hanem a HL-ben fellelhető dossziékból, illetve Szabó felelősségre vonásának dokumentumaiból is egyértelműen megállapítható.

A tartótisztai találkozók heti egy-két alkalommal történtek, Arató jelentéseit mindig szóban adta. 1950. június 15-i, Vértess János⁵⁴ százados által írt jellemzése szerint „*van benne egy jó adag érdeklődési vágy a titkos munka iránt, azon kívül sportnak tekinti, ahol mások eszén túljárhat*”.⁵⁵ Ez az értékelés furcsának tűnhet annak fényében, hogy ugyanaz a jellemzés teljesen apolitikusnak írta le, ráadásul nehezen magyarázható, hogy miért is azonosul valaki egy olyan feladattal, amire zsarolással kényszerítik. Figyelembe kell azonban venni azt is, hogy Arató ebben az időben egy 19 éves, életvidám és attraktív lány volt (bár az ÁVH egyik jellemzésében az „*alakja gyenge, lábai rosszak*”⁵⁶ megjegyzés olvasható róla), aki a jelek szerint nem teljesen fogta fel, hogy miben is vesz részt. Annak érdekében, hogy a Griffinre történő „rárepülés” könnyebben menjen, Szabó internáltatta Griffin akkori barátnőjét, Kormos Ilonát, és ezt meg is említette Arató előtt, arra hivatkozva, hogy ez azért történt, mert Kormos nem jól dolgozott – és ezzel is zsarolni akarta Aratót, akinek jelentéseivel nem volt elégedett.⁵⁷

54 == Vértess János (1920–2007) cipészsegéd, 1945-től a politikai rendőrség tagja, 1950-től hírszerző. 1962-ben a sztálinista káderek elbocsátási hulláma őt is érintette, ezt követően az Országos Tervhivatal főosztályvezetője, később diplomata. Életrajzára lásd https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:::13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:1026473,ELETRAJZ.

55 == ÁBTL 3.1.1. Bt-414/2. 9. A[rató] Éva jellemzése, 1950 június 15.

56 == ÁBTL 3.2.1. Bt-414/2. 23. Jelentés, 1950. március 17.

57 == Kormos dossziéi: ÁBTL 3.1.9. V-55295.; ÁBTL 3.1.1. B-89181. A zsarolásra lásd ÁBTL 2.1. VII/6a. 2. Vizsgálati terv, 1954. február 11. Kormos azzal is kihívta maga ellen a sorsot, hogy egy alkalommal Griffinnel hozatta el magát a tartótisztai találkozóra. Később Griffinnel szemben régi szerelmét, Benjámin Olivér rendőr vezérőrnagyot választotta inkább, azonban pechjére Benjámin nem sokkal később letartóztatta az ÁVH, így tőle sem remélhetett védelmet. (Benjámin Olivér [1903–1991] a Szociáldemokrata Párt [SZDP] által delegált budapesti rendőrfőkapitány-helyettes. 1950 nyarán a szociáldemokrata rendőrök perében fővádltként életfogytiglani börtönre ítélték. 1956-ban emigrált, 1962-ben a korábbi vádak alól felmentették.) Kormos eltávolítását egyúttal arra is fel próbálták használni, hogy ellopták a Griffin lakásán tartott készpénzt, és ezt Kormosra fogták – ennek azonban Griffin nem dőlt be. Az, hogy Kormos Kistarcsára került, hamar köztudomásúvá vált, Griffin próbálta is itt meglátogatni, de csak csomagot tudott küldeni neki. 1952-ben rabsága alatt a szabadulás ígéretével, de formálisan „önkéntes” alapon újra besorozták. Ahhoz képest, hogy a róla készült jellemzések a politikai iránt egyáltalán nem érdeklődő, rendkívül rossz szellemi képességű, ámde készséges embernek jellemezték, Kormos vette a lapot: a besorozási beszélgetésben előadta, hogy szánja, hogy korábban elszakadt a munkásosztálytól, és „*egy szűk arisztokrata körben érezte jól magát*”, de amióta szovjet írókat olvas, tudja, hogy hol van a helye a társadalomban. ÁBTL 3.1.1. B-89181. 22. Jelentés Kormos Ilona besorozásáról, 1952. december 22. Ezt némileg árnyalja az a körülmény, hogy az internálás alatt fogai egy része is kihullott, és szabadulása után elhúzódó egészségügyi problémái voltak. Uo. 42–43. Kézírt jelentés (Kormos kézírásával), d. n. Kormos Ilona végül 1953-ban szabadult az internálásból. 1956-ig teljesen semmitmondó jelentéseket adott, a forradalom után ezért foglalkoztatását abbahagyták, anélkül hogy ennek okát közölték volna vele. Uo. 57. Jelentés, 1959. október 21. Az 1960-as évektől vissza tudott kerülni a színpadra, de csak mellékszerepeket kapott, rehabilitációs kérelmét a BM Titkárság 1960-ban elutasította. ÁBTL 3.1.9. V-36035. 218. Jegyzőkönyv, 1960. február 26.

Griffin és Arató viszonyrendszerében egy komplex magánéleti- és kémjátszma alakult ki. A későbbi vádirat és ítélet szerint Griffin állítólag megpróbálta Aratón keresztül tartóját rávenni arra, hogy szökjön külföldre, egyúttal igyekezett megtudni többet is arról, hogy milyen tartótisztek foglalkoznak az amerikai követtség elhárításával. Arról, hogy mi történt ezt követően, két verzió létezik: az első szerint, amit a későbbi per „tényként” rögzített, Arató Szabónak egy városmajori találkozón elmondta ezt az ajánlatot. Arató vallomása szerint Szabó nem zárkózott el az ötlet elől, de közölte Aratóval, hogy amennyiben erről bárkinek is szólna, megöli annak anyját (maga Szabó ezt tagadta). A második verzió szerint semmi ilyen sem hangzott el, hanem ezt csak a vádhatóság adta Arató szájába azért, hogy Szabót is el lehessen ítélni – utóbbi perének 1954-es felülvizsgálata során mindkettőjük egybehangzó vallomása alapján legalábbis ezt tekintették valósnak, és Arató az első vallomását – arra hivatkozva, hogy azt kényszer hatására tette – visszavonta.⁵⁸

Szabó ügynökével, Aratóval egyébként többször biliárdozott, és elvitte nagynénjéhez kocsiával, és sofőrjével, illetve annak feleségével együtt négyesben vacsoráztak is vendéglőben. Az, hogy Szabó Aratónak csokoládét vett, névnapjára pedig virágcsokorral lepte meg, még érthető, azonban a hálózattartás kereteit mindenképp szétfeszítő hozzáállására utalnak azok a becenevek, amelyeket partnerének adott: „Mókus”, „Kislány”, „Bonzó” és „Angyalka”.⁵⁹

Aratót ezek a gesztusok érezhetően nem hatották meg, mert összegyűjtötte Griffinnel az Egyesült Államok követségével kapcsolatba hozható ÁVH-tisztek autóinak rendszámát, személyleírásokat adott róluk, elmondta találkozóinak helyét és idejét. Bár az információkat nem Szabótól kapta, de Griffin felé a perben tett vallomása szerint úgy állította be, mintha az adatok egy részét ő adta volna. Griffin egy csoportképet is szeretett volna kérni az USA követségével foglalkozó ÁVH tisztekről, de Arató erre azt válaszolta, hogy nincs módja ilyen szerezni. Érdekes egyébként, hogy Hoyne, a katonai attasé helyettese kifigyelte azt is, hogy Arató az ÁVH egyik gépkocsijában utazott egyszer.⁶⁰ Ez arra utal, hogy valamilyen szinten a követtség is foglalkozott elhárítási kérdésekkel, csak éppen teljesen elégtelen módon végezte ezt a munkát.

Griffint azonban 1950 elején a Vogeler-ügy miatt⁶¹ kiutasították. Első lépésben Bécsbe távozott, de még elmenetele előtt kérte Aratót, hogy szökjön ki utána,

58 == ÁBTL 3.1.9. VIII/6a. 49-50. Jelentés Szabó Mihály ügyének felülvizsgálatáról, 1954. április 13.

59 == ÁBTL 3.1.9. V-36035. 40. Jegyzőkönyv kihallgatásról, 1950. november 6.

60 == ÁBTL 3.1.9. V-36035. 30. Jegyzőkönyv kihallgatásról, 1950. október 30.

61 == Robert Vogeler a Standard Electric budapesti képviselője volt, akit az ÁVH 1949 novemberében koholt kémvádakkal letartóztatott. Ezt további letartóztatások követték, 1950 februárjában pedig egy kirakatpert (az ún. Standard-pert) rendeztek annak bizonyítására, hogy az USA Magyarországon kiterjedt kémhálózatot működtet. Az ügyre lásd Szörényi, 2013.

és azt javasolta neki, hogy hazudja azt az ÁVH-nak, hogy ő szerelmes belé, és ebben az esetben az ÁVH is feladattal fogja ellátni, és utánaküldi. Abban állapodtak meg, hogy a kémjátszmát addig fogják folytatni, amíg Arató anyját is Nyugatra tudják hozni, utána pedig Arató letelepedhet majd az Egyesült Államokban, ahol egyébként egyik nagynénje is élt. Arató ezt a történetet tartói felé természetesen úgy adta elő, hogy ő valójában nem is szerelmes Griffinbe, de érdekli a kémkedés, és ezért szívesen menne Bécsbe.

Szabó számára nyilvánvalóvá vált, hogy Arató kettős játékot űz, Griffinnek mindent elmondott, sőt beszervezését utóbbi előtt kicsit ki is színezte: háromnapos letartóztatásról beszélt neki és arról, hogy megütötték, miközben fél napig volt csak letartóztatva. Szabó ugyan állítólag ezt jelentette, és nem is javasolta bécsi kihelyezését, de ennek Arató Bt-dossziájában nincsen nyoma. Annyi biztos, hogy ezzel az információval az ÁVH nem kezdett semmit sem, ami elképesztő szakmai hanyagság, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a bécsi telepítés előkészítése egészen 1950 őszéig zavartalanul folytatódott.⁶²

Tartói javaslatára a kémelhárítás vezetője, Dékán István, mit sem sejtve a kettős játékról, elfogadta Arató Nyugatra telepítésének ötletét, elkezdtek felkészítést a külföldi útra, és elhelyeztették a Phylaxia Oltóanyagtermelő Intézetnél.⁶³ „Rév Erzsébet” néven új fedőnevet is kapott. Nyolc hónappal beszerzése után Szikla Péter tizenegy oldalas, meglehetősen fantáziadús jellemzést írt róla: *„Munkáját bizonyos mértékig »romanticizálja« [sic!] annak igen nagy jelentőséget tulajdonít. Minden vágya, hogy ebben a »szakmájában« még nagyobb feladatot tudjon elvégezni. [...] Okvetlen eredményeket akar felmutatni, produkálni akar és ezért előfordul, hogy hajlamos durva, meggondolatlan munkára is. Pl. megfontolás és a körülmények előkészítése nélkül ellopni valamilyen értékebb anyagot.”*⁶⁴ Jellemzésében azonban egy súlyos belső logikai ellentmondás is feszült. Egyrészt ugyanis kifejezetten intelligens embernek írta le, aki műveltségben fiatal kora ellenére jóval az USA diplomaták felett áll, másrészt viszont tipikus kispolgári attitűdnek értékelték azt, hogy örömet okoz neki a hírszerző munka, és azt hitték, azért teszi ezt, hogy kiemelkedjen kortársai közül.⁶⁵ Erős a gyanúm, hogy az operatív pszichológia területén a tartók sem álltak a helyzet magaslatán. Azt mindenesetre biztos pontosan rögzítették, hogy Aratót a politika egyáltalán nem érdekelte, és érdekes módon tartói sem foglalkoztak politikai nevelésével. Ez annál is inkább furcsa, mert a politikai érdeklődés teljes hiánya súlyos akadályt jelentett foglalkoztatása során, ugyanis alapvető kérdésekben sem tudott eligazodni, és ezért nem tudott sikeresen információt szerezni ezen a területen. Szikla javaslatait azzal zárta, hogy feltétlen érdemes Arató

62 == ÁBTL 2.1. VII/6. 69. Arató Éva vallomása, 1954. február 17.

63 == ÁBTL 3.1.9. V-36035. 34. Feljegyzés Arató Éva kihallgatásáról, 1950. október 30.

64 == ÁBTL 3.1.1. Bt-414/2. 21. Jelentés „Röpcsi” ügyében, 1950. március 17.

65 == Uo.

telepítése Bécsbe, mert megbízható, kompromittált, és nem melleleg Budapesten maradó anyjával is zsarolható az ügynök. 1950. április 7-én Szikla még egy pótlólagos jellemzést is csatolt, amiben részletesen elemezte Arató magyarországi kapcsolatainak helyzetét.⁶⁶ Emellett elkezdte Arató apja beszerzésének előkészítését is „Business” fedőnéven. Április 11-én pedig maga Dékán István folytatott vele másfél órás beszélgetést bécsi kiküldetése kapcsán és úgy tűnt, minden megy a maga útján. Jellemző viszont, hogy Dékán hiába volt ezredes és osztályvezető, ő is csak javaslatot tehetett erre, a döntés feltehetően Péter Gábor vagy helyettese kezében volt. Május 12-én Dékán át is adta az ügynök összes anyagát a hírszerzésnek.

Tartótisztje, Szabó Mihály ekkoriban havi 4-600 forintot fizetett neki több részletben, letartóztatása előtt ez az összeg már 800 forintra emelkedett, ami ebben az időben nem volt kevés. 1950 márciusától részesült díjazásban, összesen 4960 forintot kapott. Emellett 1950. május 25-én kiképzőjétől, Szikla Péter hadnagytól is kapott 200 forintot, ugyanis arra hivatkozott, hogy semmi pénze sincsen – ami nem meglepő, mivel nem volt munkahelye sem. Tartói is változtak, Szabótól Balázs Béla csoportvezető, majd Várkonyi László százados, végül Szikla Péter vette át. Rövidebb ideig a francia követség felé foglalkoztatták, azonban ennek részleteit munkadossziája nem tartalmazza. A hírszerzésnél pedig 1950 nyarától Tihamy János őrnagy, a 1/3. osztály vezetője és Vértess János százados foglalkozott vele.⁶⁷

Arató végül lebukott, amelyben két fontos körülmény is közrejátszott. Először is az, hogy Znamenák György,⁶⁸ az ÁVH századosa közeledni kezdett Aratóhoz, akihez egyébként semmilyen szolgálati kapcsolat nem fűzte. Először a Margitszigeten éjjel egy elegáns autóból (ez nem volt nehéz számára, mivel az ÁVH közlekedési osztályának helyettes vezetője volt) kiszólva tett neki és barátnőjének „*az éjszakai órákban szokásos ajánlatot*”.⁶⁹ Arató Éva, aki anyja és barátnője társaságában volt, az irat szerint tartózkodóan, de nem teljesen elutasítóan reagált. Znamenák nem sokkal később Balatonkenesén futott vele „véletlenül” össze, majd (hivatali egyenruháját viselve) a lakásán is kereste (miközben a házban ismert dolog volt, hogy Arató USA-diplomatákkal van kapcsolatban), végül pedig szintén ÁVH századosi egyenruhában, lógó kitüntetésekkel a Déli Vasút Eszpresszóban randevúzott vele. Mivel az eszpresszó közönsége ismerte Aratót és USA-diplomata barátait is, érthe-

66 == Uo. 38.

67 == ÁBTL 3.1.1. Bt-414/2. 164. Feljegyzés azokról, akik Arató foglalkoztatásáról tudomással bírtak, d. n.

68 == Az iratokban tévesen Znamenák Károlyként szerepel. Znamenák György 1945–47-ig a politikai rendőrség nyomozója volt, 1947-ben leszerelt, majd 1951-től (testvére, Znamenák István személyi iratai szerint) a párt javaslatára visszakерült az ÁVH-hoz. ÁBTL 2.8.1. I. s. I/I.t 8075. 3-7. Znamenák István önéletrajza, d. n. Znamenák György 1953-tól az ÁVH Budapesti Főosztály operatív helyettese volt. ÁBTL 2.8.1. 43/1953.10.07. BM. pcs. 49. k. BM állományparancsok – 153/1953.

69 == ÁBTL 3.1.1. Bt-414/2. 82. Jelentés, 1950. május 27.

Egy a 41 darab konspiratív úton készült fényképfelvételből, amely Znamenák György és Arató Éva Déli Vasút Eszpresszó-ban lezajlott találkozásáról készült.

ÁBTL 3.1.5. Bt-434/2.
085_015_1949

tő módon magyarázatot vártak tőle erről a randevúról, amire az érintett elmondta, hogy egy neki szimpatikus fiatalemberről van szó. Arató beszervezési dossziéjában erről a találkozóról nem kevesebb mint 41 fényképfelvétel található, ami arra utal, hogy az eszpresszót egyébként „betechnikázták”.

Znamenák ezt követően is többször kereste partnerét, akinek Szikla megtiltotta, hogy kapcsolatot tartson Znamenákkal, mivel ez súlyos dekonspirációs felületet jelentett a nyilvánosság, illetve az USA diplomaták előtt.⁷⁰ Arató ezt rosszul élte meg, 1950. június 1-én egy rendkívüli találkozót kért, amelyen arra hivatkozott, hogy mivel már egyetlen USA-kapcsolata sincsen, és unja magát, legalább engedjék meg, hogy Znamenákkal kapcsolatban maradhasson. Szikla azonban hajthatatlan maradt. Mivel Znamenák nem állt le, vezetői beavatkozásra volt szükség. Erről az egyik irat hátoldalán a következő sorok tudósítanak: „Balog ezr. bajtárs! Kérek intézkedést olyan

70 = = Uo. 84. Jelentés, 1950. május 27.

*formában, hogy Röpcsit ne dekonspiráljuk még jobban és Znamenák százados bajtárs – aki Szabolcsi őrnagy helyettese – válogassa meg kalandjait!*⁷¹ Elgondolkodtató, hogy a teljesen más területen dolgozó Znamenák honnan szerezhetette meg Arató adatait, mire alapozva mondhatta neki azt, hogy „mindent tud róla”, és még elgondolkodtatóbb, hogy a vizsgálati anyagban nyoma sincsen annak, hogy ebben a kérdésben is nyomoztak volna – holott úgy tűnik, hogy ezen a területen is súlyos dekonspiráció történt, csak épp az ÁVH szervezetén belül.

A bukás másik oka egy sokáig ki nem értékelt információ volt: Griffin ugyanis elkotyogta magántitkára, az ÁVH által szintén szervezett Isaák István⁷² előtt, hogy Arató dekonspirált előtte – Isaák ezt jelentette is az ÁVH felé. A tartótisztek azonban Arató ártatlannak tűnő megjegyzéseiből azt is ki tudták következtetni, hogy Isaák is dekonspirálta saját érintettségét munkaadója előtt.⁷³ Az ÁVH professzionalizmusának hiányára vall, hogy ezt a két információt több hónapon át nem használták fel. Isaákot más okból végül 1950 október elején letartóztatták, és ezt követően bevallotta azt is, hogy tud Arató dekonspirálásáról.⁷⁴ Arató és Isaák személyes viszonyáról – azon túl, hogy volt köztük kapcsolat – sajnos nem tudni részleteket, mivel ezzel kapcsolatban több sor anonimizált, mint ahogyan Isaák életkörülményeinek leírásában is igen sok az anonimizált szövegrész, miközben nem krónikus betegségről van szó, ez a HL-ben lévő anyag alapján egyértelmű. Egy utalásból azonban tudható az, hogy egy idő után Arató állandóan veszekedett vele. 1950 októberére, bizonyára nem függetlenül az Isaákkal szembeni vizsgálatról, Arató körül is elfogyott a levegő, és október 5-én elrendelték a letartóztatását.

Itt érdemes néhány szót ejteni Szabó életéről, származása és életkörülményei ugyanis bizonyos ÁVH-s karrierek szempontjából tipikusak. Szabó 1920-ban született, szülei gyári munkások voltak, állásukat azonban elvesztették, apja 1945-ben, anyja 1947-ben meghalt.⁷⁵ Hat testvéréből csak kettő élte meg a felnőttkort. A polgári iskolát jeles eredménnyel végezte el, ezt követően kereskedelmi iskolába járt – ami igen figyelemreméltó körülmény annak tükrében, hogy teljesen vagyontalan volt, és egész családja nyomorgott. Tanulmányaiban egy evangélikus pap támogatta, és aktív tagja volt egy cserkészcsapatnak is. Fiatalként szájharmonikázott, egy osztálytársával 1942-ben nyilas indulót is komponált, de politikai aktivitásával kapcsolatban nem keletkezett semmilyen adat. 1942-ben megnősült (felesége egy üzemből

71 == Uo. 83/1. Dékán alezredes, d. n. – az irat, amelynek utolsó lapja hátoldalán van a kézzel írott feljegyzés: uo. 81–83. Jelentés, 1950. május 26.

72 == Isaák István apja rendőr főfelügyelő volt, őt 1943-ban hivatásos hadnagyként avatták. 1947-ig embercsempészésből élt, az osztrák hatóságok fél évig internálták, majd a magyar hatóságok 12 hónapra internálták, szabadulása előtt szervezték. 1949 augusztusától került kapcsolatba Griffin őrnaggyal. Lásd ÁBTL 3.1.9. V-7219.

73 == ÁBTL 3.1.9. V-36035. 131–132. Jelentés Isaák István ügyében, 1950. október 6.

74 == Uo. 135–136. Jelentés Isaák István ügyében, 1950. október 7.

75 == Uo. 111. Szabó Mihály kihallgatása, 1950. december 1.

volt varrómunkás), ezt követően behívták katonának. A keleti hadszíntéren a meg szálló erőknél teljesített szolgálatot, mint írnok. Katonaideje alatt feljelentették, ugyanis egy képeslapon azt írta haza, hogy rengeteg partizánt „küldünk a másvilágra”, ennek azonban nem lett következménye. Ezt követően a Magyar Általános Hítelbanknál helyezkedett el. 1945 elején belépett a kommunista pártba, a politikai rendőrséghez Kabdebó László volt osztálytársa hívta el – akit aztán azért szereltek le, mert Szabó később feljelentette pártszerűtlen magatartás miatt. Nem sokkal később felesége is a politikai rendőrségen kapott állást. Szabó és társai stílusát jól jellemzi az a felsorolás, amelyben az általa beszervezett ügynököket sorolja fel, akiknek néha csak az általa adott gúnynevét tudta megmondani. Például egyik ügynököt csak úgy emlegette, mint „Dög [anonimizált sor] *Pressziós alapon állítottuk munkába. Feladatához nem jól viszonylott, ezért leépítettük.*”⁷⁶

1950 augusztusában erkölcstelen magatartása miatt szerelték le az ÁVH-tól (mivel kiderült, hogy kilenc ügynökével, illetve beosztottjával is folytatott szexuális kapcsolatot), egyúttal az MDP-ből is kizárták, és 30 nap fogdával büntették (felesége azonban az ÁVH munkatársa maradt).⁷⁷ A vizsgálati anyagból az is kiderül, hogy a megengedhetetlen intim viszonyairól már korábban gyakorlatilag mindenki tudott, akivel egy osztályon dolgozott, beleértve előljáróit – sőt ennek kapcsán először szóban figyelmeztették, majd egy értekezleten is tárgyalták az ügyet. Ezt követően a Csepel Autógyár műszaki tisztviselőjeként dolgozott, de nem sokáig. Jelen ismereteink szerint nem állapítható meg, hogy mi okozta Szabó bukását, mint ahogyan azt sem tudjuk, hogy mi miatt tartóztatták le 1950. október 5-én⁷⁸ Aratót, illetve október 27-én Szabót is (utóbbi vizsgálati anyagában csak az a megjegyzés szerepel ezzel kapcsolatban, hogy a Szűcs-ügy⁷⁹ vizsgálata során vették őrizetbe, azonban erre vonatkozó más utalás az iratokban nincs).⁸⁰ A széles körű vizsgálat megállapította, hogy Arató Bt-dossziéjának első kötetét korábban megsemmisítették, csak kevés vele kapcsolatos iktatott irat maradt.

A Budapesti Katonai Törvényszék dr. Gadó Béla vezette tanácsa 1951. március 12-én Aratót nyolc, az ÁVH-tól már leszerelt Szabó Mihályt tízévi börtönbüntetésre ítélte. Utóbbit elsősorban nem az ügynökével folytatott megengedhetetlen viszony miatt ítélték el, hanem azért, mert azzal vádolták, hogy bár tudott Arató árulásáról, azt nem jelentette. (Szabó egyébként az eljárás során azt állította, hogy ő ezt nem tudta, csak gyanakodott rá.) Az ítélet indoklása elismerte, hogy a „kém-

76 == Uo.

77 == ÁBTL 2.1. VII/6. 52–54. Jelentés Szabó Mihály elítélt kihallgatásáról, 1954. február 18.

78 == A bírósági iratokban az őrizetbe vételt október 20-i dátummal adják meg, míg a Bt-dossziében október 5. szerepel.

79 == Szűcs Ernő ÁVH-ezredes és testvére letartóztatása és agyonverésük. Lásd Huszár, 2009.

80 == ÁBTL 2.1. VII/6-a. 8. Jelentés Szabó Mihály ügyének felülvizsgálatáról, 1954. február 12.

adatok” jelentéktelenek voltak. Nehéz nem cinizmusként értékelni az ítélet azon megállapítását, hogy súlyosbító tényezőnek minősül, hogy a cselekményt „*demokratikus berendezkedésünk egyik legfontosabb alapintézményének, az ÁVH-nak működésével kapcsolatba követték el*”.⁸¹ Másodfokon az ítéletet helybenhagyták. Az ügy főszerelőinek sorsa eltérően alakult. Szabó Mihály a börtönben is feltalálta magát: már fogsága elején besúgta azokat az őrköt, akik szerint az őrizeteseikkel nem megfelelően viselkedtek, így nem meglepő, hogy később a börtönben az 1953-ban letartóztatott Péter Gábor és mások mellett fogdaügynökként hasznosították. Ezzel is függött össze, hogy miután ő maga is felülvizsgálatot kért, 1954-ben kegyelemből szabadlábra helyezték és mentesítették. Emellett segített rajta az is, hogy Arató is visszavonta korábbi terhelő vallomását arról, hogy együtt Nyugatra akartak szökni. Azt azonban fenntartotta, hogy Szabónak megmondta, hogy Griffin előtt dekonspirált.⁸² Vallomásai megváltoztatását azzal indokolta, hogy terhelő vallomására kényszerítették. A felülvizsgálat azzal a kérdéssel, hogy Szabó alkalmazott-e, és ha igen, akkor hogyan indirekt erőszakot szexuális viszonyai létrehozásában, nem vizsgálta, csak megállapította a hivatali hatalommal való visszaélés tényét. Maga Szabó azt állította, hogy erőszakra soha nem került sor, Arató a vizsgálatok során egyértelművé tette, hogy folyamatosan félt tőle. Arató a kalocsai női börtönbe került, 1955. május 4-én kegyelemmel szabadult, majd megházasodott. 1960-ban mentesítették a hátrányos jogkövetkezmények alól, 2012-ben elhunyt. Szabó Mihály további sorsáról az ÁBTL nem őriz adatokat, leszámítva azt, hogy 1987. január 18-án meghalt.⁸³

* * *

Az 1919-ben született özvegy Barcza Gyuláné Gergely Ilonát, azaz „X.a.5.” fedőnevű hálózati személyt 1951 nyarán tartóztatta le az ÁVH. 1951. szeptember 6-án Sárközy Endre hadbíró százados első fokon halálra ítélte, ezt másodfokon is helybenhagyták; az ítéletet 1951. december 30-án végre is hajtották. Ugyanabban az eljárásban apja hat, nővére négy, nővérének férje öt év börtönbüntetést kapott.⁸⁴

Gergely Ilona apja csendőr ezredes volt, férje pedig hivatásos tüzér főhadnagyként esett el 1944. szeptember 19-én a Kárpátokban.⁸⁵ A fiatal, két gyermeket egyedül nevelő özvegy a háború végén Ausztriába menekült, ahol az amerikai megszálló erőknél vállalt munkát, és egy amerikai tiszt el is jegyezte. 1947 júliusában visz-

81 = = ÁBTL 3.1.1. Bt-434/2. 101–102/1. Elsőfokú ítélet, 1951. március 12.

82 = = ÁBTL 2.1. VII/6-a. 8. Jelentés Szabó Mihály ügyének felülvizsgálatáról, 1954. február 12.; uo. 43–44. Jelentés Szabó Mihály ügyének felülvizsgálatáról, 1954. március 20.

83 = = ÁBTL 2.2.1. II/1. 1.d. Szabó Mihály operatív kartonja, 891–892.

84 = = ÁBTL 3.1.9. V-73193. 172–177. Elsőfokú ítélet, 1951. szeptember 6.

85 = = Uo.

szaszökött Magyarországra, hogy itthon maradt gyermekeit kihozza. A vizsgálati iratokból nem derül ki, hogy házassági szándékától végül miért állt el és maradt Magyarországon, csak annyi tudható, hogy segítséget kért az ausztriai út kapcsán az amerikai követségtől – korábbi tiszti kapcsolataira hivatkozva. A követség felvette szobalánynak, először Kopcsak, majd Hilbert Münther légügyi attasénál, illetve utódjánál, De Russey ezredesnél dolgozott. Kopcsak csakugyan „beszervezte” abban az értelemben, hogy katonai adatok gyűjtésére kérte fel, ami alapvetően különböző repterek és laktanyák külső, vizuális megfigyelését és szovjet rendszám táblák adatainak gyűjtéséből állt.⁸⁶ Münther szintén „hírszerző” feladatokat adott neki, és arra biztatta, hogy amennyiben az ÁVH elfogja, akkor vállalja el velük az együttműködést és ő majd ad megfelelő adatokat neki ehhez. Arról, hogy ez a tevékenység milyen kockázattal jár majd számára, Gergely Ilona semmilyen tájékoztatást nem kapott.

A vizsgálat nem tárt fel arra vonatkozó adatot, hogy Kopcsak, illetve Münther különösebben kiképezte volna Gergely Ilonát, aki ezért a munkájáért egyébként csupán 300 forintot és különböző élvezeti cikkeket (kávé, csokoládé stb.) kapott.⁸⁷ Amikor Münther megtudta, hogy Barczáné rokonainak balatoni nyaralója mellett szovjet tiszték üdülnek, megbízta azzal is, hogy barátkozzon össze velük. Ez eleinte sikerült is, azonban amikor a szovjet tiszték megtudták, hogy Gergely Ilona hol dolgozik, rémülten szakították meg vele a kapcsolatot. Ők ugyanis pontosan tudták, hogy ez egy életveszélyes szituáció. Utólag értékelve, elég elképesztő, hogy fel sem merült Müntherben, hogy legalább arról világosítsa fel Gergely Ilonát, hogy fedőtörténetet kell kidolgoznia magának, mielőtt szovjet tiszteket közelít meg. Ugyanakkor kiszolgáltatottságára és igen fiatal életkorára tekintettel egyáltalán nem meglepő, hogy ezeket a feladatokat Gergely Ilona mind elvállalta.

1948 decemberében a Katpol egy ügynökén keresztül provokálta a nőt, majd presszióval beszervezték. Gergely Ilona azonban dekonspirált Münther légügyi attasé előtt, aki rajta keresztül dezinformálta egy ideig a Katpolt. A kettős játék azonban gyorsan lelepleződött. 1949. szeptember 23-án letartóztatták. Ekkori kihallgatója és újbóli beszervezője a később hírhedtté vált Vajda Tibor⁸⁸ őrnagy volt.

86 == ÁBTL 3.1.9. V-73/193. 30. Feljegyzés kihallgatásról, 1951. február 9.

87 == Uo.

88 == Vajda Tibor (1924–?) fogtechnikus, 1946-tól 1952-ig a politikai rendőrség tisztje, 1950-től a VI/1. (vizsgálati) Osztály vezetője, 1953 elején a Péter Gábor elleni eljárás kapcsán őt is letartóztatták, 1953 decemberében jogerősen hat év börtönbüntetésre ítélték halált okozó súlyos testi sértés és más cselekmények miatt. 1956. október 15-én kegyelemmel szabadult, a forradalom alatt emigrált Ausztráliába, ahol múltját eltitkolta, és szakirányú végzettség nélkül fogorvosként praktizált. A rendszerváltás után egyik áldozata felismerte, Vajda az érintett ellen rágalmazás vádjával eljárást indított, amihez a Belügyminisztérium olyan állásfoglalást adott ki, amely szerint az ÁVH-n belül tiltott volt a letartóztatottak bántalmazása és Vajda különösen ügyelt ennek betartására. Vajdáról bővebben lásd Argejő, 2021.

Gergely Ilona azonban erről az újabb beszervezéséről is beszámolt Münther attasénak. Nem tudjuk, hogy újabb lebukását mi okozta, de feltételezhető, hogy a ráállított ügynökök vagy a Münther lakásán történt esetleges technikai beépülés feltárta kettős játékát. Első fokon a budapesti katonai bíróság Sárközi Endre hadbíró vezette tanácsa 1951. szeptember 6-án kötél általi halálra ítélte, apja hat év, nővére öt év, sógora pedig négy év börtönbüntetést kapott, az ítélet indoklása szerint azért, mert tudtak a kémtevékenységről, sőt különböző adatokat is adtak ehhez. Elgondolkodtató az ítélet azon kitétele, amely szerint a vádlottak a bírói szakaszban korábbi vallomásaik megváltoztatását elfogadhatóan indokolni nem tudták. Az elsőfokú ítélet szerint Barczáné a tárgyalás alatt „*kibívó magatartást tanúsított*”, és a vádlottak motivációja kapcsán „*elsősorban fasiszta gondolkodásukra és beállítottságukra kell utalni*”.⁸⁹ Mindez egyértelművé teszi, hogy az ÁVH az ügyet a „volt uralkodó osztály” elleni fizikai leszámolásra használta fel, és a kémkedés ürügy volt csupán. Hiszen a negyedrendű vádlott, Kulcsár János csak annyit tett, hogy Barczánét tájékoztatta a sárkeresztúri lakosság hangulatáról, de egyébként „horthysta tiszt” volt. Barczáné tetteinek minősítésénél a bíróság úgy ítélte meg, hogy azokat közhivatalnoki állás felhasználásával szerezte meg. Azt a tényt, hogy nem viselt közhivatalt, a bíróság azzal hidalta át, hogy azok viszont, akik nekik az adatokat adták, „vélelmezhetően” és „nagyrészt” közhivatali állásukat használták erre – miközben az adatok alapvetően a nyílt utcai forgalom vizuális megfigyeléseiből származtak. Így az sem meglepő, hogy Barcza volt csendőr ezredes apja, akit a jobb büntethetőség érdekében építőipari segédmunkásból közhivatalnoknak minősített át, a börtönben ismeretlen időpontban elhunyt.⁹⁰

= = Összefoglalás

Az előbb említett eljárások kicsiben is mutatják azokat az abszurdításokat, amelyek a kémelhárítás munkáját jellemezték. Aki magyar állampolgárként nyugati diplomatákkal érintkezett, egészen biztosan a kommunista titkosszolgálatok áldozatává is vált – erről dossziék százai tanúskodnak, és az itt ismertetett ügyek csak a jéghegy csúcsát képezik. A „kémek” messze túlnyomó többsége érdemi kémtevékenységet nem végzett, miközben a kémelhárítás szervező módszerei nem csak szakmaiatlank, hanem durván jogsértőek is voltak. Külön kategóriát jelentenek ezen belül azok az ügyek, amelyek során áldozataikat először kommunistaellenes együttműködéssel provokálták, majd miután az óvatlan célszemély ettől nem zárkózott el, a provokációt ellene fordították, és megzsarolták. Ezek az eljárások szemléletes bizonyítékai a sztálinizmus korát jellemző totális és embertelen elhárítási szemléletnek. Arra is példák azonban, hogy milyen színvonalon „kémkedtek” az Egyesült Államok Budapesten dolgozó diplomatái. Az idézőjelet az indokolja, hogy a kémte-

89 = = ÁBTL 3.1.9. V-73193. 175–177. Másodfokú ítélet, 1951. szeptember 6.

90 = = ÁBTL 3.1.9. V-73193. 189. Kézzel írt feljegyzés Gergely Sándor priorálól lapjára, d. n.

vékenység az esetek jelentős részében valójában csupán olyan információgyűjtést jelentett, aminek egy jogállamban semmi akadálya sem lett volna. Más kérdés, hogy az említett amerikai diplomaták egy részét egyáltalán nem foglalkoztatta az információszerzés és a kémkedés közötti határvonal, holott tudniuk kellett volna, hogy ez a határvonal igencsak cseppfolyós, és kapcsolataikat már azzal is életveszélynek teszik ki, ha nem gondoskodnak az érintettek személyi biztonságáról. Viselkedésük elképesztően felelőtlen volt, és ezzel maguk is szerepet játszottak mások halálában. Minden jel arra mutat, hogy többségükben csapnivalóan felkészített, hírszerzési és elhárítási ismeretekkel alig rendelkező személyekről van szó. Életrajzaikban nyoma sincsen annak, hogy Magyarországra érkezésük előtt kaptak volna komolyabb titkosszolgálati felkészítést: a világháborút Kopcsak például páncéltörő tűzérként, Griffin bombázópilótaként szolgálta végig, egyik sem a katonai hírszerzéstől került diplomáciai státusba. Ez a felkészületlenség annyiból nem meglepő, hogy az Egyesült Államok történetében az állami kémszervezetek csak rövid múltra tekinthettek vissza: a kémelhárítási feladatokat is ellátó FBI-t 1908-ban hozták létre (a Monarchiában hasonló szervezet a katonai elhárításba integrálva legkésőbb 1867-től működött már), polgári hírszerzés egészen 1941-ig nem is létezett, maga a CIA is csak 1947-ben alakult meg. Az a titkosszolgálati kultúra, ami pl. Nagy-Britanniában hosszas múltra tekintett vissza, az USA diplomatáinak ismeretlen volt. Összehasonlítva az európai nagyhatalmakkal, az USA katonai hírszerzése és elhárítása sem volt túlságosan fejlett. Nem véletlen, hogy míg 1950 előtt az USA diplomatái köré hálózati és technikai úton is be tudtak épülni, addig a brit nagykövetség hasonló feldolgozása már ekkor is kudarcot vallott.⁹¹

Megtévesztő volna azonban, ha az Egyesült Államok és más országok elleni elhárító tevékenység egészével azonosítanánk azt, amiről ez a tanulmány szól. Más területeken lényegesebben lassabban tudott kiépülni az ÁVH megfigyelő rendszere, mint a követségek esetében. A sorozatos kémpercek hatására a nyugati diplomáciai képviselők is átalakították működésüket. Fel kellett ismerniük, hogy mindenkit életveszélynek tesznek ki, akitől információt szereznek, és ezért lemondtak az ilyen társadalmi kapcsolatokról. Emellett hírszerzőiket is nagyrészt kivonták a szocialista országokban fenntartott külképviseletekről (1956-ban csak egyetlen személy, Katona Géza volt ilyen státusban Budapesten⁹²), és ehelyett a menekülttáborokban szisztematikusan kérdezték ki az összes emigránst. 1951 után a követségekkel kapcsolatos kémügyek száma ezért is meredeken csökkenni kezdett, arra pedig, hogy a diplomáciai képviselőkre technikailag be tudtak volna épülni, csak néhány adat van. Az USA budapesti követsége az 1960-as évektől a magyar állambiztonság számára már feltörhetetlen diónak számított.

91 == ÁBTL 1.11.1. 45-148/21/1981. 91.d. III. k. 597-622. Az imperialista titkos szolgálatok és ügynökségük aknamunkája a magyar állam ellen 1945-1949, 1981 [d. n.].

92 == <https://1956.archivum.org/items/browse?collection=5>.

= = = Levéltári források = = =

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.5. Egyesített Belügyminisztérium (BM) államvédelmi szerveinek iratai
 - II. tétel: BM I. (Kémelhárító) Osztály iratai
 - 1.11.1. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai
 - 45-148-21/1981. 91. doboz: *Az állam biztonsága ellen kifejtett ellenséges tevékenység és az ellene folytatott harc*, 1981.
 - 2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga
 - VII/6. és VII/6-a. Szabó Mihály
 - 2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú tagjainak iratai
 - BM állományparancsok – 153/1953 (49. kötet)
 - 3.1.1. Beszervezési dossziék
 - B-89181. „Fehér Éva”
 - 3.1.5. Beszervezési dossziék (hírszerzés)
 - Bt-434/2. „Rév Erzsébet”
 - 3.1.9. Vizsgálati dossziék
 - V-7219. Isaák István
 - V-55295. Kormos Ilona és társa
 - V-36035. Aradi Éva
 - V-73193. Barcza Gyuláné
 - 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)
 - A-663. *Államellenes bűncselekmények. (20 év a nép szolgálatában.)*
 - BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1967.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Levéltár (HM HIM HL)

- XI. fond 1. Katonai Főtörvényszék/Felsőbíróság
- XI. fond 22. Budapesti Katonai Bíróság és jogelődjei

= = = Hivatkozott irodalom = = =

Argejő, 2021

Argejő Éva: Az ávéhás Vajda Tibor színeváltozásai az emigrációban. In: *Titkos hidak. Az állambiztonság és az emigráció kapcsolatai, 1945–1989.*
Szerkesztette: Palasik Mária – Pócs Nándor. Kronosz, Pécs. 49–63.

Baráth, 2008

Baráth Magdolna: Szovjet tanácsadó feljegyzése Magyarországról, 1950. *Betekintő*, 4. sz. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2008_4_barath.pdf (utolsó letöltés: 2026. július 22.).

Bálint, 2013

Bálint László: *Évtizedeim a titkosszolgálatnál. Egy magyar kémelhárító emlékiratai.* Kárpátia Stúdió, Budapest.

Belovai, 1998

Belovai István: *Fedőneve: Scorpion.* Csillagfény 2000, Budapest.

Corera, 2013

Corera, Gordon: *The Art of Betrayal. The Secret History of MI6. Life and Death in the British Secret Service.* Pegasus, New York.

Dokumentumok 1.

Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946. Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf. ÁBTL–L'Harmattan, Budapest, 2009.

Dokumentumok 2.

Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 2. Az Államvédelmi Osztály 1946–1948. Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf. ÁBTL–L'Harmattan, Budapest, 2015.

Dokumentumok 3.

Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 3. A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága 1948–1949. Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf. ÁBTL–Kronosz, Pécs, 2021.

Fehérváry, 1990

Fehérváry István: *Börtönvilág Magyarországon.* Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, Budapest.

Germuska, 2000

Germuska Pál: Az állambiztonsági szervek ipari elhárító tevékenysége a szocialista nagyüzemekben az 1960-as években. In: *Évkönyv 2000, VIII.* Szerkesztette: Kőrösi Zsuzsanna – Rainer M. János – Ständeisky Éva. 1956-os Intézet, Budapest. 58–77.

Godsey, 1989

Godsey, Fred: *A Gathering at the River. Stories from a Life in the Foreign Service.* Markgraf, h. n.

Gyarmati–Palasik (szerk.), 2013

Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az AVH szervezete és vezérkara, 1953–1956.
Szerkesztette Gyarmati György – Palasik Mária. ÁBTL–L'Harmattan,
Budapest.

Huszár, 2009

Huszár Tibor: *Apokol malmai. Szűcs Ernő ezredes ügye és elágazásai 1946–1955.*
Corvina, Budapest.

Jakus, 2007

Jakus János: A magyar biztonsági szolgálatok szerepe az országvédelem rendszerében az 1950-es évek elején. *Szakmai Szemle*, 1. sz. 5–27.

Jakus, 2012

Jakus János: Titkos háború a déli határ mentén az '50-es évek elején.
Közép-Európai Közlemények, 1. sz. 42–54.

Jeffery, 2010

Jeffery, Keith: *The Secret History of MI6 1909–1949.* Allen Lane, London.

Losonczy, 1990

Losonczy V. László: *Kézikönyv azoknak, akiket figyeltek, akiket figyelnek, akiket figyelni fognak.* PallWest, Budapest.

Mezei, 2025

Mezei József: *Kémelhárítás Magyarországon 1975–1985.* ÁBTL–Kronosz, Budapest–Pécs.

Müller, 2013

Müller Rolf: A magyar államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete. *Betekintő*, 3. sz. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_3_muller2.pdf (utolsó letöltés: 2026. július 22.).

Pető, 2014

Pető Andrea: „Mézcsapda”? Az információ megszerzésének neme. In *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés.* Szerkesztette: Horváth Sándor. Libri, Budapest. 355–376.

Ritter, 2012

Ritter László: Titkos háború a szovjet blokk és Jugoszlávia között 1948–1955.
Történelmi Szemle, 1. sz. 133–159.

Schlomann, 2009

Schlomann, Friedrich-Wilhelm: *Was wusste der Westen? Die Spionage der CIA, des britischen SIS, des französischen DGSE und des BND gegen den Sowjetblock von 1945 bis 1990. Die westalliierten Militärverbindungsmissionen in Potsdam.* Helios, Aachen.

Szekér, 2020

Szekér Nóra: Fizikus az állambiztonság hálójában. *Betekintő*, 4. sz. 53–67.
https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2020_04_szeker.pdf
(utolsó letöltés: 2026. július 10.).

Szörényi, 2013

Szörényi Attila: Adalékok a Vogeler-ügy diplomáciatörténetéhez 1949–51.
Külügyi Szemle, 1. sz. 141–171.

Tóth, 1995

Tóth Károly: Üzenet – és mégis élünk. Novoprint, Dorog.

Unger, 2015

Unger Gabriella: Az ügynök hét élete. Kaiser János és a külső csoport (1. rész). *Betekintő*, 1. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2015_1_unger.pdf (utolsó letöltés: 2026. július 22.).

Ungváry, 2009

Ungváry Krisztián: A Kádár-rendszer kémelhárítása. In *Kádárizmus – mélyfúrások.* Évkönyv 2009. XVI. Szerkesztette: Tischler János. 1956-os Intézet, Budapest. 353–409.

Ungváry, 2014

Ungváry Krisztián: *Tettesek vagy áldozatok? Feltáratlan fejezetek a XX. század történelméből.* Jaffa, Budapest.

Ungváry–Tabajdi, 2008

Ungváry Krisztián – Tabajdi Gábor: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990.* Corvina – 1956-os Intézet, Budapest.

V. Nagy, 2005

V. Nagy Árpád: *Egy lelkiismeret lázadása. A BM operatív főtisztje megszólal.* Kairosz, Budapest.

=== Internetes hivatkozások ===

Unabhängige Historikerkommission der BND – Projektbeschreibung
https://web.archive.org/web/20240520055807/http://www.uhk-bnd.de/?page_id=17
(utolsó letöltés: 2026. július 6.).

Donald E. Griffin
<https://www.legacy.com/us/obituaries/legacyremembers/donald-griffin-obituary?id=23986740> (utolsó letöltés: 2026. július 7.).

A Szakértői (ún. Kenedi) Bizottság jelentése 2007–2008.
<https://mek.oszk.hu/08400/08450/08450.pdf> (utolsó letöltés: 2021. február 21.).

Kovács Rezső áv. százados életrajzi adatai
<https://letoltes.neb.hu/storage/assets/phpNqPWEn.pdf>
(utolsó letöltés: 2026. július 7.).

[Szerző nélkül]: Meghalt Német Marika. *Múlt-kor*, 2004. szeptember 13.
<https://mult-kor.hu/cikk.php?id=12644> (utolsó letöltés: 2026. július 7.).

CIA Electronic Reading Room
<https://www.cia.gov/library/readingroom/home> (utolsó letöltés: 2026. július 7.).

Peter Kopcsak
<https://tankdestroyer.net/honorees/k/1316-kopcsak-peter-j-602nd>
(utolsó letöltés: 2026. július 7.).

Vértes János
https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13::::13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:1026473,ELETRAJZ (utolsó letöltés: 2026. július 12.).

1956 Digitális Gyűjtemény – a CIA és Magyarország
<https://1956.archivum.org/items/browse?collection=5>
(utolsó letöltés: 2026. július 22.).

Kulcsszavak

=====

kémelhárítás, operatív technika, ötvenes évek, PRO/ÁVO/ÁVH,
titkos állambiztonsági eszközök és módszerek

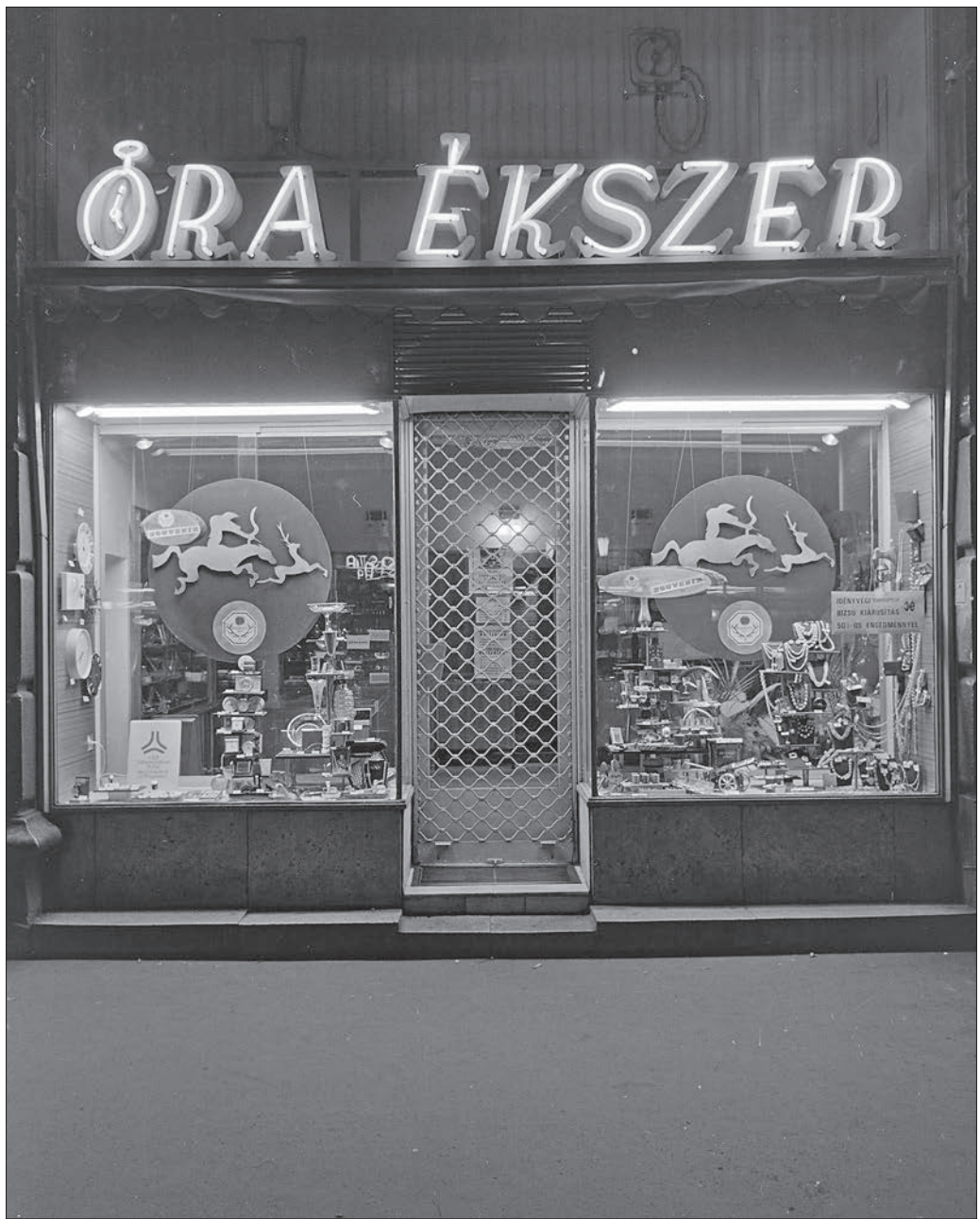
Budapest V. kerület, Kossuth Lajos tér 18., egy Zeiss Super Ikonta típusú géppel fényképező amerikai katona az Amerikai Egyesült Államok katonai missziójának székháza előtti téren, az amerikai magyarok gyógyszerajándékának átadásakor, 1945.

Fortepan 142700 /
Chuckyeager tumblr

/ Counterintelligence Against a Foreign Mission /

**Contributions to the History of the U. S. Embassy
in Budapest between 1945 and 1950**

The case study presents the early counterintelligence operations directed against the U. S. Embassy in Budapest. In addition, it examines four trials in which Hungarian citizens received severe sentences. These four cases also demonstrate, on a smaller scale, the absurdities that characterized counterintelligence work during the period. They provide vivid evidence of the all-encompassing counterintelligence mentality that typified the state socialist era. At the same time, the study shed light on the extent to which U. S. diplomats were “engaged in espionage.” The quotation marks are justified because, in a significant number of cases, the so-called espionage activity in fact consisted merely of information gathering that would not have encountered any obstacle in a state governed by the rule of law. Nevertheless, some U. S. diplomats were entirely unconcerned with the boundary between legitimate information gathering and espionage. Their conduct was strikingly irresponsible, and in this way they also contributed to the deaths of others. The available evidence suggests that most of these diplomats were poorly trained and had little understanding of intelligence or counterintelligence work.

Budapest VIII. kerület, József körút 7., az Óra és Ékszer Kereskedelmi Vállalat boltja, 1971.

Fortepan 215349 / FŐFOTÓ

==== Orbán-Schwarzkopf Balázs =====

/// Óracsempészet az 1960-as években – állambiztonsági háttérrel

Az állami csempészet kutathatósága és főbb irányai

Kutatásaim során a Kádár-korszak állambiztonságának nemzetközi szervezett bűnözéshez és terrorizmushoz való viszonyát vizsgálva számos csempészüggyel találkoztam. Arra azonban a mai napig nem kaptam pontos választ, hogy az állami csempészet mekkora mértékű lehetett. Nehezíti a feltárást, hogy a témában a korszakra vonatkozóan nemzetközi összehasonlítások sem állnak rendelkezésre. Az egyes ügyeket vizsgálva sejthető néhány nyugati ország érintettsége, de pontos választ ezekre sem kapunk.¹

Az eddigi tapasztalatok alapján az állami csempészetet több részre lehet bontani. Egyrészt a kifejezetten népgazdasági jellegűekre, amelyek jellemzően gazdasági érdekből történtek és nagy mennyiségű áru mozgatásával jártak. Tipikusan ilyennek tűnik az az eset, amikor 1980 őszén a Győr-Sopron-Ebenfurt Vasúttársaság (GYSEV) által szállított 214 kocsirakomány (KRK²) magyar gyártású tejport átpapíroztak eredeti osztrák terméké. Az 1980. október 29-én a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnokságán (VPOP) folytatott megbeszélésen elhangzottakat „Buda Imre” fedőnevű hálózati személy, pénzügyőr tiszt rögzítette. Ugyanezen megbeszélésen Garamvölgyi Károly³ vezérőrnagy, a VPOP parancsnoka is megosztotta gondolatait: „Ismertette véleményét dr. Bárány eddigi kihallgatási jegyzőkönyveire is figyelemmel,

1 == A tanulmányomban szereplő korabeli értékeket az artortenet.hu (<https://artortenet.hu/category/index/>) honlapján található információk alapján konvertáltam át napjaink viszonyaira, abból a célból, hogy tájékoztató jelleggel körülbelüli értéket adjak az olvasó számára.

2 == A KRK az áru fuvarozásban mai napig használt egység. <https://rch.railcargo.com/hu/szolgáltatasaink/kocsirakomany>

3 == Garamvölgyi Károly 1962–1973 között pénzügyminiszter-helyettes, 1980–1987 között a Vám- és Pénzügyőrség országos parancsnoka

*amely szerint Sopronban a magyar és szocialista országok külkereskedelme reexport manipulációt folytat az EGK országai árubeviteli tiltólistái ellen. Ebben ezek a kis Svájcban lévő cégek működnek közre. Így a Terimpex, Tanimpex, Hungarotex, Egyesült Izzó, Chemolimpex stb. Jelenleg a tejpör a legnagyobb.*⁴ A 214 KRK ebben az esetben vagon jelentett, a tejpör súlya a vasúti kocsik méretétől függően (például két- vagy négytengelyes) így körülbelül 4000 és 10 000 tonna között lehetett. Kevés információ áll rendelkezésre a Magyarországon évente gyártott tejpör mennyiségére vonatkozóan, de a csornai Tejporgyár üzemvezetőjének beszámolója szerint a gyár 1980. év első felében 226 vagon tejpört állított elő.⁵ 1980 novemberében egy, a magyar–osztrák vámszervek közötti tárgyalásra készült tervezetében a tejpör mellett a malátakeveréket, a tisztaszest és a cigarettát is megemlíti mint bizalmasan kezelendő árucikkeket.⁶ „Buda Imre” a soproni vámraktári és szabadterületi rendszer lényegi működésére is rávilágít: „Ezekben az esetekben a szállítmányozók állami vonalon engedélyezett feladatokat hajtanak végre, magasabb devizabevétel érdekében és élnek az egyes államok állami, vám- és devizarendelkezései hézagainak kijátszásával. Ezt célozzák a vámraktári és szabadterületi vállalati tevékenységek is.”⁷

A cigaretta, mint bizalmasan kezelt árucikk, említésével elérkeztünk az állami csempészet másik fő irányához, amikor a csempészetben a népgazdasági és az operatív célok egyaránt fontos szerepet kaptak. Ehhez példának Ausztria második világháború utáni történetének addigi legnagyobb, 1980 őszén kipattant csempészügyét érdemes említeni. A történet lényege röviden az, hogy Bulgáriából éveken keresztül nagy mennyiségű cigarettát csempészttek Magyarországon és Ausztrián keresztül Nyugat-Európába és az Amerikai Egyesült Államokba.⁸ Kiderült, hogy szállítmányok egy részét Ahmed Uğurlu török származású nyugatnémet szállítmányozási vállalkozó végezte, akiről megállapították, hogy a „Szürke Farkasok” török szélsőjobboldali terrorszervezethez köthető Abuzer Uğurlu testvére, és többi testvérével együtt segítette Abuzer illegális ügyleteit.⁹ A korábban fegyvercsempészet miatt elítélt Abuzer Uğurlu ekkoriban nagy mennyiségű kábítószer csempészete miatt az Interpol körözése alatt állt; személyét kapcsolatba hozták a bolgár titkos-

4 = = ÁBTL 3.2.1. M-38838. 72. Feljegyzés a VPOP-n 1980. október hó 29-én folytatott meghallgatásokról és megbeszélésekről, 1980. október 31.

5 = = Alkalmazkodás a piaci igényekhez. Félévi gyorsmérleg Csorna üzeimében. *Kisalföld*, 1980. július 8. 1–2.

6 = = ÁBTL 3.2.1. M-38838. 80. Tervezet a magyar–osztrák vámszervek tárgyalásához, 1980. november 13.

7 = = ÁBTL 3.2.1. M-38838. 67. Feljegyzés a GySEV 1974–1976 közötti cigaretta küldeményeiről, 1980. október 28.

8 = = ÁBTL 3.2.1. M-38838. 72/1. Feljegyzés a VPOP-n 1980. október hó 29-én folytatott meghallgatásokról és megbeszélésekről, 1980. október 31.

9 = = ÁBTL 3.1.9. V-163006. 109. Jelentés Farkas Péter ügyében, 1981. május 25.

szolgáltatással.¹⁰ A Bulgáriát 1989-ig irányító Todor Zsivkov gazdasági tanácsadója, Kosztadin Csakurov szerint a titkos tranzitútvonalról minden érintett titkoszolgálat tudott, és nagy mennyiségű pénz is mozgott a szereplők között.¹¹ A bolgárok a csempészett árukból befolyt összegből fegyvereket vásároltak, majd felfegyverezték a Balkán és a Közel-Kelet egyes bűnszervezeteit, szeparatista és szélsőséges csoportjait. Ennek egyik legfontosabb operatív célja az lehetett, hogy gyengítsék és destabilizálják a NATO- (North Atlantic Treaty Organisation / Észak-atlanti Szerződés Szervezete) tag és a közel-keleti térségben jelentős befolyással bíró Törökországot.

A bolgár szálat a már említett magyar pénzügyőr tiszt, „Buda Imre” is megerősíti saját jelentéseiben. Egyrészt utal arra, hogy a csempészt a Magyar Nemzeti Bank „H” általános engedélye alapján végezték.¹² Másrészt a GySEV éves valutakitermelési terveiben „K” manipulációs tevékenységként szerepeltették mindezt.¹³ Az is kiderül „Buda” feljegyzéseiből, magyar részről a GySEV mellett a Chemolimpex Külkereskedelmi Vállalatot, valamint a Masped szállítmányozási vállalatot érintette a cigarettacsempészség.¹⁴ 1980. szeptember 25-én az osztrák hatóságok letartóztatták a GySEV osztályvezetőjét, Bárány Istvánt, és azzal vádolták, hogy 1974 és 1976 között mintegy 3 millió karton cigaretta csempészésében vett részt, amelynek az értékét 1300 millió osztrák schillingre becsülték (mai értéken körülbelül 190 milliárd forint).¹⁵ Az osztrák lapok szerint Bárány csak fedőállásban dolgozott a GySEV-nél, az egyik lap egyenesen a „Cigarettacsempész őrnagy” címet adta tudósításának.¹⁶ E második, operatív célú kategóriába tartozott a fegyver- és kábítószer-csempészet is.¹⁷

10 == Michael Dobbs: Agca Makes His Way From Sofia to St. Peter's. *The Washington Post*, 1984. október 15., 1/16. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1984/10/15/agca-makes-his-way-from-sofia-to-st-peters/48de67aa-b18f-4227-9825-0359e072e9c4/> (utolsó letöltés: 2026. július 27).

11 == Bulgáriaszerepekapsánlásd Bogdana Lazarova és Nikolay Hristov kutatásait. Secret Transite. *Novonite*, 2008. február 15. <https://www.novinite.com/articles/90443/Secret+Transit> (utolsó letöltés: 2026. július 27); Bulgaria Organized Crime Genesis. *Novonite*, 2008. február 22. <https://www.novinite.com/articles/90663/Bulgaria+Organized+Crime+Genesis> (utolsó letöltés: 2026. július 27); Kintex – Key Player in Bulgaria's Secret Transit. *Novonite*, 2008. február 29. <https://www.novinite.com/articles/90870/Kintex++Key+Player+in+Bulgaria%27s+Secret+Transit> (utolsó letöltés: 2026. július 27); Secret Transit: Making an Arrangement. *Novonite*, 2008. március 7. <https://www.novinite.com/articles/91087/Secret+Transit%3A+Making+an+Arrangement> (utolsó letöltés: 2026. július 27).

12 == ÁBTL 3.2.1. M-38838. 66. Feljegyzés, 1980. október 28.

13 == Uo. 84. Feljegyzés 1980. december 15.

14 == Uo. 90. Feljegyzés a soproni vámhivatal 303/1972. számú ügyéhez, 1981. január 4.

15 == ÁBTL 3.1.9. V-163006. 75. Fordítás német nyelvű szövegről, 1981. május 11.

16 == Karas, Christa: Zigarettenschmuggler ist Geheimdienstmajor. *Arbeiter Zeitung*, 1981. március 19. 9. <https://www.arbeiterzeitung.at/ausgabe/19810219a/9> (utolsó letöltés: 2026. április 27); ÁBTL 2.7.1. III/I-37-40/7-1981.02.20.

17 == Ezekről bővebben lásd Orbán-Schwarzkopf, 2013; 2016; 2018.

Az állami részvétellel zajló csempészes harmadik csoportját azok az ügyek képezték, ahol elsősorban az operatív jelleg dominált, de népgazdasági hasznot is hozott – ebbe a körbe sorolható az óracsempészes is. A korabeli sajtóban gyakran tűntek fel lebukott csempészek, akik többsége mit sem sejtett arról, hogyan is működik ez a struktúra a háttérben. 1961 októberében a bécsi *Magyar Híradó* arról cikkezett, hogy Kiss Attila neves vízilabdázó 12 db Doxa, 2 db Marvin, 3 db keletnémet UMF, 7 db naptáros és 1 db fémkarórát, valamint 40 pár nejlonharisnyát és 17 pár bőrkesztyűt csempészett Magyarországra.¹⁸ A bíróság emiatt tíz, segítőit pedig 6–8 hónap börtönnel sújtotta. 1967-ben a *Hétfői Hírek* tudósítása szerint Felkai László és Konrád Ferenc egyetemi hallgatók, válogatott vízilabdázók ellen a Fővárosi Főügyészség vádiratot nyújtott be devizagazdálkodást sértő bűntett elkövetése miatt.¹⁹ A vád szerint 6000 forint értékben követtek el csempészt. Azért csak ennyiért, mert a náluk talált táska 96 000 forintnyi (mai értéken körülbelül 11 000 000 forint) tartalmáról (80 db Cornavin karóra, 16 db hat- és nyolctranzisztoros táskarádió, 3 db aranygyűrű, 1 db aranykarkötő) nem derült ki, hogy kinek a tulajdona. Az egyik legismertebb ügy a többszörös olimpiai bajnok Balczó Andrásé és a szintén olimpiai bajnok Mona Istvánéhoz kapcsolódik, akiknek történetét Pünkösti Árpád újságíró *A kor szerelme* című 1997-ben megjelent könyvében tárta fel.²⁰ Balczó és Mona Svájcból hazafelé 230 db Cornavin márkájú órát vásárolt 130 schilling / db áron. Ezt Kolozsváron 450 lejért (körülbelül 540 schilling) próbálták eladni. A román hatóságok azonban őrizetbe vették őket, majd pár nap után átadták a magyar hatóságoknak. Ennek köszönhetően a két sportoló nem vehetett részt az 1964-es tokiói olimpián.²¹

= = A bécsi ékszerész

A magyar állambiztonság 1960-ban kutatódossziét nyitott Csillag Anna magyar származású bécsi lakos életkörülményeinek felderítésére. Csillag korábban, 1947-től 1949-es emigrálásáig „Rékai Piroska” fedőnéven informatorként segítette a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (ВМ АВН) munkáját, elsősorban az ipar területén működő kémelhárítóként. 1952-ben felvetődött újbóli beszervezésének lehetősége, ezúttal az Ausztriában élő, az akkori magyar kormánnyal ellenséges magyar emigráció megfigyelése céljából, de ez végül nem realizálódott. 1960-ban előbb „Fényes Alíz” célszemély fedőnéven férje bécsi kapcsolatainak felderítésére érdekében kezdték el vizsgálni a személyét,²² majd dossziéját 1962-ben, immáron „Sellar Marian-

18 = = Óracsempész vízilabdázó. *Magyar Híradó* (Bécs), 1961. november 18. 1.

19 = = Nincs gazdája a szatyornak. *Hétfői Hírek*, 1967. szeptember 11. 7.

20 = = Pünkösti, 1997.

21 = = Uo. 12–13.

22 = = ÁBTL 3.2.4. K-1774. 84. Jelentés, 1960. augusztus 16.

ne” fedőnévre változtatva, azért nyitották, hogy férje, a Lengyelországban született Juda Fränkel bécsi ékszerész megfigyelésére beszervezzék.²³

A magyar állambiztonság háttérinformációkat gyűjtött a férfi magyarországi kapcsolatairól. Emiatt keresték fel 1963-ban Láng Róbertet, a magyar állami tulajdonú Artex Külkereskedelmi Vállalat párttitkárát és egyben gazdasági vezetőjét. Láng elmondta, hogy Fränkel a vállalat négy legnagyobb kereskedelmi partnerének egyike, aki évi százezer dolláros nagyságrendben bonyolított üzleteket a súlyos nyugati valutahiánnyal küszködő magyar gazdaság számára.²⁴ Láng szerint Fränkel útmutatásai alapján építettek fel az ötvösáru üzletágukat és a magyar ötvösipar jelentős része az ő megrendeléseitől függött; egyébként 1965-ben már százötvenezer dolláros forgalmat bonyolítottak le. *„Láng elvtárs itt hozzáfűzte azt is, hogy ez a jelenlegi üzleti kapcsolat félig illegális is, mert az ügyfelek a vásárolt áru legnagyobb részét a vám megkerülésével viszik be az országukba és ennek következtében nemcsak vámbűntettet, hanem adócsalást is elkövetnek. »Sellár«-ék ismerik az Artex ügyfeleit, és ha őket kizárjuk az üzletből, könnyen meglehet, hogy feljelentik Ausztriában a többi. Ez komoly anyagi és politikai kárt okozna nekünk.”*²⁵ Láng szerint Csillag Anna gyakran hangoztatta, hogy László Andor, a Magyar Nemzeti Bank elnöke és a már elhunyt Antos István korábbi pénzügyminiszter a rokona.²⁶

A dossziéból megtudhatjuk, hogy Fränkelék 1962. január 1. és 1962. november 1. között 102 229,62 dollár (mai áron számolva kb. 170 millió forint) értékben vásároltak az Artextől arany és ezüst kovácsolt árukat, amelyből 752,10 dollár értékben kértek beviteli engedélyt Ausztriába, a többi egyszerűen átcsempészték.²⁷ Fränkel nem csak Magyarország felé épített ki jelentős csempészhálózatot. Az Ausztriában élő „Aranyosi” fedőnevű hálózati személy 1961-ben jelentette, hogy Fränkelt 1945-ben ismerte meg Budapesten; akkoriban Csehszlovákia és Lengyelország felé cigarettacsempészzel foglalkozott, és 1948-ban tette át a székhelyét Bécsbe, amikor áttért az ezüst, majd az órák csempészetére. Időközben jelentős kapcsolatokat épített ki Romániában, a Német Demokratikus Köztársaságban (NDK), valamint Indiában is. A jelentés végén az állambiztonsági tiszt egyértelművé tette a magyar állam érintettségét: *„Fränkelék a kereskedelmi kirendeltségnek ügyfelei és a magyar vámhatóságok tudtával [a] mai napig is folytatja csempésztevékenységét, elsősorban kovácsolt aranyárut hoz át Ausztriába, és itt adja azt tovább megbízásunkból.”*²⁸

23 == Uo. 227. Javaslat, 1963. január 29.

24 == Uo. 225–226. Jelentés, 1963. január 28.

25 == Uo. 272–274. Jelentés, 1965. július 22.

26 == Uo. 272–274. Jelentés, 1965. július 22. László Andor (1914–1993) jogász, közgazdász, 1961. november 1. és 1975. július 10. között volt a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Antos István (1908–1960) egyetemi tanár, közgazdász, közgazdasági szakíró, országgyűlési képviselő, 1957. május 9. és 1960. január 5. között pénzügyminiszter.

27 == ÁBTL 3.2.4. K-1774. 211–215. Jelentés, 1962. november 24.

28 == Uo. 178–179. Jelentés, 1961. október 9.

Fränkel titkosszolgálati megfigyelésére a csempészség miatt volt szükség – folyamatosan ellenőrizték megbízhatóságát. Később fel is merült a gyanú, hogy a magyar államot megkerülve saját érdekei szerint cselekszik, mivel az állami bevételek elkezdtek csökkenni, viszont a tevékenységének intenzitása növekedett. Nemcsak felesége esetleges beszerzésén keresztül próbálták megfigyelni, hanem más operatív kapcsolatokat is ráállítottak. Az egyik ilyen a II. Főcsoportfőnökség, vagyis az ORFK-n belül működő bűnügyi rendőrség „Asztalos” fedőnevű ügynöke volt, Juda Fränkel névrokona, Fränkel József. (A két személy között az eddig feltárt iratok alapján nincs rokoni kapcsolat.)

Fränkel József kora egyik legismertebb és legnagyobb tekintélyű magyar műkincsszakértőjének számított.²⁹ Annak ellenére, hogy különböző visszaélések miatt többször került rendőrségi eljárás alá, a műkincsekkel kapcsolatos bűncselekmények esetén rendre őt kérték fel igazságügyi szakértőnek. 1969-ben a rendőrség „Csendélet” fedőnéven feldolgozást indított híres magyar festők képeit kiváló minőségben hamisító ismeretlen személyek ellen. A nyomozás lassan haladt, de egy 1972-es ellenőrzést követően kiderült, hogy az ügy szála Fränkel József és környezetéhez vezetnek. Az ezt vizsgáló jelentés ki is emeli a szintén rendőrséghez tartozó „Medve” fedőnevű hálózat információit: *„Ezt támasztja alá »Medve« fedőnevű ügynök 1967. VII. 20-án adott – és a dossziéba lerakott – jelentése is, miszerint Fränkel József a fő hamisító, de az ügynök e jelentésben leírja Fränkel társait és azt is, hogy milyen módon lehet felderítésüket végrehajtani. Fränkel azonos »Asztalos« fedőnevű ügynökkel.”*³⁰ Fränkel József ellen mégsem indítottak eljárást, ráadásul 1968-ban az addigi munkahelyéről, a Bizományi Áruház Vállalattól áthelyezték a csempésztevékenységeiről híres Artex Külkereskedelmi Vállalathoz.³¹ A történetekből következően az sem lenne meglepetés, ha a későbbiekben kiderülne, ha a műkincshamisítási ügy mögött is az állam állna.

= = Csempészség diplomáciai fedésben

Juda Fränkel és a magyar rendvédelmi szervek a csempészáruk határon át történő mozgatásához gyakran használtak közvetítőket, különösen diplomatákat. Ahogy látni fogjuk, a diplomáciai úton történő illegális árumozgatás kisebb lebukási kockázattal járt, diplomata fedésben szabadabban mozoghattak az áruk, kevésbé ellenőrizték a határállomásokon, és diplomáciai mentességet is élveztek. Növelte a biztonságot, ha a diplomata fejlődő ország (különös tekintettel Ázsia, Afrika és Latin-Amerika államai) képviselőjén dolgozott, hiszen ezeknek az országoknak a diplomatái a szocialista országok diplomatáival szemben, kevésbé voltak a nyugati országok fókuszában. A magyar állambiztonsági szervek számára a nyugati országok

²⁹ = = Molnos, 2004.

³⁰ = = ÁBTL 3.1.9. V-160430/1. 93–99. Jelentés, 1972. július 8.

³¹ = = Uo.

diplomatainak „használata” volt a legelőnyösebb, őket ugyanis a megfelelő kompromittálás után hírszerzési feladatokra is beszervezhették, sok esetben nem saját országuk, hanem egy harmadik állam elleni akció céljából. Az 1950-es évek második feléből, Fränkel hálózatából négy nyugati csempészdiplomata neve is ismert: Otto Hjelt (1955-ben Finnország budapesti ügyvivője volt), Roger Dubois (francia diplomata, a magyar belügyi hírszerzés 1954-ben „Tibor” fedőnéven beszervezte, de 1955-ben hazarendelték, és a francia elhárítás letartóztatta), Orlando Pazzi (a budapesti argentin nagykövetség munkatársa), Walter Backes (osztrák diplomata).³²

Backes 1951 őszén lett a budapesti osztrák nagykövetség tisztviselője, utóbb kereskedelmi attaséja. Ekkor került a magyar állambiztonság látókörébe. A róla készült korai iratok azonban az 1956-os forradalom során megsemmisültek. Egy 1971-ben készült összefoglaló jelentés szerint *„budapesti tartózkodása alatt – kihasználva beosztásából adódó lehetőségeket – aktív csempésztevékenységet folytatott festményekkel, különböző műtárgyakkal és használati cikkekkal”*.³³ „Gáspár” fedőnevű ügynök, aki az 1950-es évek elején a budapesti osztrák nagykövetségen dolgozott, úgy emlékezett erre az időszakra, hogy Backes az osztrák nagykövetség másik munkatársával, Herbert Salcherral kereskedelmi attaséval az internáltak vagyonának Nyugatra „menekítésén” ügködött, a kiszolgáltatottak értékeit megőrzésre átvették, majd azokat eladták, később azonban csak részben vagy egyáltalán nem számoltak el az érintettekkel.³⁴ Backes csempésztevékenységére felfigyeltek az osztrák külügyminisztériumban is, vizsgálat alá vonták, de az ügynek nem lett következménye, a csempészés tovább folytatódott egészen az 1954-es hazahívásáig. Ekkor az osztrák külügyminisztériumban azt gyanították, hogy kapcsolatban állhat a magyar szolgálatokkal, mert magyar menyasszonyának a magyar hatóságok gyorsan kiadták a házassági engedélyt.³⁵ Zűrös ügyei ellenére a minisztériumban maradhatott, 1957 és 1962 között Athénba helyezték, és mint kereskedelmi attasé teljesített diplomáciai szolgálatot. 1963-tól Backes vezette az osztrák delegációkat az Ausztria és Magyarország, valamint Ausztria és Csehszlovákia között már régebben megkezdett vagonjogi tárgyalásokon.³⁶

*„1963. február 28-án »Barna« fedőnevű ügynökünk jelentette, hogy lehetősége van a budapesti svéd követség egyik diplomatájával – aki időnként futárpostát visz Budapestre – csempésztevékenységet folytatni. Miután »Barna« fedőnevű ügynök az engedélyt megkapta, közölte, hogy 400.000 forint értékben 1963. március 5-én a diplomata az országba órákat csempész be.”*³⁷ Az állambiztonság az órák átvevőhelyének a

32 = ÁBTL 3.2.4. K-1774. 244. Összefoglaló jelentés, 1963. július 8.

33 = ÁBTL 3.2.1. Bt-1573/3. 53. Összefoglaló jelentés, 1971. október 5.

34 = ÁBTL 3.2.1. Bt-1573/1. 34–43. Jelentés, 1963. július 10.

35 = Uo. 34–43. Jelentés, 1963. július 10.

36 = Uo.

37 = Uo. 39. Összefoglaló jelentés, 1963. július 10.

„Mérő” fedőnevű κ-lakást jelölte ki, az átvevőnek pedig Laczkó György rendőr őrnagyot, aki az akció lebonyolítása során a „Mérő János” fedőnevet használta. A diplomata személyének megállapítására és a csempészés tényének kompromittáló célú dokumentálására operatív megfigyelést, valamint fotó- és hangtechnikát alkalmaztak. Az óra átadása során – amikor Laczkó őrnagy elolvasta a diplomata névjegykártyáján szereplő nevet – kiderült, hogy az illető nem más, mint Walter Backes, aki éppen az osztrák–magyar vagyoni jogi tárgyalások céljából utazott Budapestre.³⁸ Első alkalommal 544 db Cornavin és 193 db Doxa márkájú órát hozott be, majd 1963. május 22-én 130 db Doxa és 714 db különböző típusú olcsóbb órát szállított le a magyar állambiztonság számára. Miután Laczkó alkohollal kínálta a dokumentumokban „Sebész” fedőnéven emlegetett Backest, onnantól kicsit oldottabb légkörben folyt az átadás. Hamarosan a nőkre terelődött a beszélgetés, és Laczkó fel is ajánlotta, hogy meghívja a baráti társaságába. Egy hónappal később együtt mentek házibuliba a „Barát” fedőnevű κ-lakásba, ahol Backes megismerkedett egy hölgygel, aki szervezett hálózati személy volt. Mikor a kapcsolat elmélyült, az állambiztonság a tettenérés módszerét alkalmazta, „*a tettenérés során nyíltan három fényképfelvételt is készítettünk*”.³⁹ A csempészéssel együtt ez az affér adott alapot Backes szervezésére, „Horváth László” fedőnéven.⁴⁰

Nem Ausztria, hanem a NATO-országok elleni kémkedésre akarták felhasználni, szolgálataiért külön díjazásban részesült volna.⁴¹ 1963 októberében találkoztak vele utoljára a szovjet blokkon (és Ausztrián) belül, mert a következő megbeszélés, amelyre 1964 elején Varsóban került volna sor elmaradt. Backes ugyanis 1964 őszén New Yorkba, az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez került kiküldetésbe, mint Ausztria Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) missziójának helyettes vezetője.⁴² Ekkoriban (1964 és 1968 között) Kurt Waldheim későbbi ENSZ-főtitkár volt Ausztria ENSZ-hez delegált misszióvezető nagykövete.⁴³ 1965-ben New Yorkban a magyar állambiztonság újból felvette Backessel a kapcsolatot, 1965. áprilisában már „Merlier” fedőnéven említették.⁴⁴ A találkozók ugyan 1968-ig tartottak, de a feladatok elől Backes igyekezett kitérni, csak elvi szinten mutatkozott hajlandónak az együttműködésre. 1969 júliusában ismét megpróbálták felépíteni vele a kapcsolatot, de

38 == Az átadás-átvétel többnapos folyamat volt: Backes június 5-én adta át az órákat, és pár nappal később kapta kézhez az érték járó pénzösszeget.

39 == ÁBTL 3.1.2. Bt-1573/1. 19. Jelentés, 1963. szeptember 26.

40 == Backes ezután is, immár szorosabb ellenőrzés mellett, de folytatta az óracsempészetet: 1963 szeptemberében 1501 darab órát hozott Magyarországra összesen 732 850 forint értékben, amely akkoriban jelentős összegnek számított (ma mintegy 100 millió forintot érne). ÁBTL 3.1.2. Bt-1573/1. 83. Jelentés, 1963. szeptember 27.

41 == ÁBTL 3.1.2. Bt-1573/1. 20. Jelentés, 1963. szeptember 26.

42 == ÁBTL 3.2.1. Bt-1573/2. 65. Jelentés, 1965. február 17.

43 == <https://www.un.org/sg/en/content/kurt-waldheim>.

44 == ÁBTL 3.2.1. Bt-1573/2. 65. „Merlier” fedőnevű ügynök ügyében, 1965. április 16.

megint sikertelenül. Végül 1975 decemberében a hálózatból történő kizárása mellett döntöttek.⁴⁵

Backes kiesésével sem állt le az óracsempészség, „Barna” szervezésében 1964. október 6-án újabb akcióra került sor. Ahogy ez más hasonló műveletek esetén is bevett szokás volt, az állambiztonság igyekezett fedésben maradni. A „Mérő” fedőnevű lakásnál egy addig ismeretlen, körülbelül 186 centiméter magas, szemüveges, kopaszodó férfi által vezetett autó jelent meg két további utassal. Az ismeretlen szállító német nyelven próbálta nyugtatni a helyszínre érkező, a két további idegen miatt kissé zavart „Mérő Jánost”, vagyis Laczkót, hogy az utasok nem németek, hanem osztrákok. „Barna” az autó csomagteréből kivett egy szatyrot, közben magyarul megjegyezte: „*kurva nehéz*”, majd azt mondta, „*ajánlom magam*”, azzal beült az autóba, és elhajtott. A szatyorban 100 db Marvin, 460 db Cornavin, 250 db Cicero, 250 db Sibona és 13 db Allaine márkájú óra volt. Összesen 1073 db értékes svájci óra. Az állambiztonság utólag tudta megállapítani, hogy a magas férfi dr. Wagner, a budapesti osztrák nagykövetség diplomatája volt.⁴⁶

1964. december 14-én újabb szállítmány érkezett, „Barna” ekkor sem tudta pontosan megmondani előre, ki hozza majd az árut. A „Mérő” fedőnevű lakást ismét operatív technikával látták el, de az ismeretlen diplomata nem volt hajlandó felmenni a lakásba, ezért a feldolgozás során az „Óvatos” fedőnevet kapta. Az eddig felmerült adatok alapján személye valószínűleg megegyezik dr. Wagnerrel. „Mérő János”, vagyis Laczkó azzal próbálta felcsalni, hogy azt állította, az előző szállítmányból hiányzott 80 db óra, és csak a lakásban adottak a feltételek az elszámoláshoz. Wagner erre közölte, hogy ez nagyon veszélyes, és Juda Fränkel egy szót sem szólt neki a hiányról. (A konspiráció mértékére jellemző Laczkó megjegyzése, mely szerint „Barna” nem ismerte Juda Fränkelt.) Mivel Wagner túlzottan óvatos volt, ezért a beszervezését nem erőltették, inkább a leépítése mellett döntöttek. Az általa második alkalommal leszállított 1493 db óráért minőségi kifogás miatt a BM Külügyi Osztály nem volt hajlandó a kialkudott darabonkénti 500 forintos árat kifizetni, csak 410 forintot. Így jóval olcsóbb áron vették át, összesen 659 170 forintot (mai áron körülbelül 85 millió forint) fizettek értük.⁴⁷

1967. szeptember 14-én egy ismeretlen osztrák diplomata jelent meg a „Deák” fedőnevű, a XIII. kerületi Sziget (ma Radnóti Miklós) utca 34. szám alatt található lakásnál, majd közölte, hogy Fränkel küldte Bécsből. Hosszas alkudozás után hajlandó volt felmenni a lakásba, és miközben „Deák” számolta az árut, az ismeretlen diplomata valószínűleg véletlenül rálépett a fotóautomata gombjára, és ellőtte szinte az összes filmet a gépből. Emiatt „Deák” nem volt biztos abban, hogy fényképet tudott készíteni az illetőről. 491 db Doxa márkájú óra és 27 db mintának szánt

45 = = ÁBTL 3.2.1. Bt-1573/3. 108. Javaslat, 1975. december 12.

46 = = ÁBTL 3.1.2. M-37474. 134. Jelentés, 1964. október 8.

47 = = ÁBTL 3.1.2. M-37474. 134. Jelentés, 1964. október 8.

óra volt a kofferban. Az illető 450 000 forintot (mai értéken megközelíti az 51 millió forintot) kapott az órákért. Mivel eredetileg 500 db Doxa és 29 db mintaóra szerepelt a szállítmányon, „Deák” kérte, hogy másnap tisztázzák a kérdést, de az ismeretlen diplomata erre nem volt hajlandó.⁴⁸

= = = A csempészés nehézségei

A csempészés egyik fő szervezője a már említett, „Barna” fedőnevű hálózati személy volt, akinek felesége egy 1964-es jelentés szerint „Szegő Éva” fedőnéven szintén jelentett az állambiztonságnak.⁴⁹ Az állambiztonsággal történő együttműködés bizonyos kockázatokkal is járhatott. Egyik alkalommal „Barna” így panaszkodott: *„[...] igen nehéz a csempész tevékenység folytatása, miután minden veszélyt neki kell viselnie. Így a forint áringadozásánál fennálló veszteség őt terheli, továbbá, ha az áruból ellopnak, az is az ő vesztesége. Ezenkívül túl szigorúak a diplomaták kiválasztásával kapcsolatban. Általában a diplomatakapcsolatokkal rendelkező csempészek nem hajlandóak felfedni diplomatáik kilétét, és az ezzel kapcsolatos túlzott érdeklődés gyanús lehet a csempészek előtt.”*⁵⁰

1960. április 23-én „Barna” táviratban értesítette az állambiztonságot arról, hogy egy nappal később szállítmány érkezik a Budapest VI. kerületi Eötvös utca 46. szám alatt található „Lenkei” fedőnevű lakásba. A futár személyét előzetesen beazonosították: Georgiosz Protonotariosz Prágába akkreditált, de magyar ügyekkel is foglalkozó görög kereskedelmi attasé volt. A jelentés szerint 821 400 forint értékben (ma megközelítőleg 130 millió forint) 1953 db, döntően Genève márkájú órát hozott magával. Protonotarioszt Laczkó ezúttal „Lenkei” fedőnéven fogadta. Megbeszélték, hogy a délutáni időpont nem kifejezetten alkalmas az áru átadására, ezért este 11 órára újabb találkozót beszéltek meg. Protonotarioszt 23 óra 15 perckor a Szondi utca felől a Rudas László (ma Podmaniczky) utca felé tartott, amikor őrizetbe vették. Gépkocsiját a Vörösmarty utcában találták meg. A forrás szerint az autóban ülő felesége, észlelve a helyzetet, beindította a gépjárművet, és az elé ugró rendőrt majdnem elgázolva, elmenekült. A Dózsa György úton, majd a Lehel úton 120–130 km/órás sebességgel száguldott, végül a Lehel téren padkára hajtott, és egy jelzőlámpaoszlopot kidöntve balesetet szenvedett. A jármű üzemképtelenné vált, de az asszony kisebb sérülésekkel megúszta. Az áru a kocsiban volt.⁵¹

48 = = ÁBTL 3.1.2. M-38668. 73. Jelentés, 1967. szeptember 14.

49 = = ÁBTL 3.1.2. M-37474. 120. Jelentés, 1964. április 9.

50 = = ÁBTL 3.1.2. M-37474. 144–147. Jelentés, 1964. december 14. Hasonló problémáról beszélt „Székely László” fedőnevű ügynök is, akinek az lett volna a feladata, hogy jutalékért cserébe az Artex által Romániában illegálisan vásárolt aranyat átcsempészsze a határon, és leadja a Magyar Nemzeti Banknak. A lebukás kockázatát szintén neki kellett volna viselnie. ÁBTL 3.1.2. M-20051/1. 158. Hálózati Jelentés, 1961. november 15.

51 = = ÁBTL 3.1.1. B-93242. 14. Figyelő jelentés, 1960. április 24.

Az állambiztonság munkatársai a Georges Protonotariosz által behozott órákat számolják.

ÁBTL 3.1.1. B-93242 B_93242_17_008

Protonotariosz eleinte azzal védekezett, hogy az egész történet provokáció, és a görög nagykövettel akart beszélni. Kihallgatása során arra a kérdésre, hogy kitől és kinek hozta az árut, először azt mondta, nem tud a kérdésre válaszolni, másodjára meg azt, hogy minek kérdezik, hiszen jobban tudják, mint ő. Végül beleegyezett az együttműködésbe, aláírta a szervezési dokumentumokat, köztük a csempészség elismerését. Fedőneve „Gazdász” lett. Munkájához anyagi dotációt ígértek, és szükség esetén engedélyezték számára kisebb órarmennyiség becsempészését.⁵² Megállapodtak, hogy feladatai a NATO-országokkal, főleg az amerikaiakkal és az angolokkal kapcsolatosak lesznek Budapesten és Prágában, hazájára vonatkozóan nem kell jelentenie, majd átadták neki az órák ellenértékét. Protonotariosz ezután nem adott hírt magáról. A csehszlovák állambiztonságtól tudták meg, hogy amint visszatért Prágába, levelet írt a befolyásos, Görögországban ügyvédként dolgozó apjának, amelyben részletesen leírta a történeteket.⁵³ Röviddel később hazarendelték Athénba, és nyomtalanul eltűnt az állambiztonság látóköréből.⁵⁴

Szintén „Barna” révén került a magyar állambiztonság látókörébe a bécsi belga nagykövetség attaséja, „Táncos” fedőnevű szervezési jelölt is, akit gyakran „Tän-

52 == ÁBTL 3.1.1. B-93242. 10–11. Jelentés, 1960. április 27.

53 == Uo. 16. Átirat, 1960. május 10.

54 == Uo. 18. Jelentés, 1960. november 5.

zer” fedőnéven is említene. Miután „Barna” megkapta az engedélyt, a futárigazolvánnyal⁵⁵ rendelkező „Táncos” július 2-án 500 db órát hozott be a bécsi belga nagykövetség által lepecsételt diplomáciai futárzsákban. „Táncost” a Walter Backes ügyében is közreműködő állambiztonsági tiszt, Laczkó György várta, ezúttal is „Lenkei” fedőnéven. Az első találkozó után megállapították, hogy beszerzés céljából érdemes tovább foglalkozni „Táncos”-sal. Következő alkalommal, 1961. szeptember 8-án egy győri szállodába vitte szállítmányát, mintegy 1000 db órát, 530 000 forint értékben (ma közel 80 millió forint). Előzőleg a szállodát a megyei állambiztonsági szerv hangtechnikával látta el, a központi szerv a fotótechnikát biztosította. Az ekkor készült felvételek alapján került sor a következő találkozó alkalmával „Táncos” beszerzésére.⁵⁶

A felderítés során megállapították, hogy „Táncos” korábban a Sabena belga állami légitársaságnál dolgozott, és jól ismerte a cég budapesti kirendeltségének vezetőjét. Kiderítették, hogy a férfi éppen válófélben volt, és feleségének a bíróság – tekintettel közös gyermekeikre – várhatóan nagy összegű tartásdíjat állapít majd meg. Új barátnője a bécsi opera balettáncosnője volt, valószínűleg innen kapta a fedőnevét is. 1961. november 10-én éjjel fél egykor a Bécsből érkező „Táncos” felkereste „Lenkei”-t, aki ekkor elmondta, hogy ő valójában nem az, akinek kiadta magát, hanem egy bizonyos „dr. Lelkes” rendőrőrnagy, ami ebben az esetben a fedőnév fedőneve, és éppen nyomozást folytat. Legendaként elmesélte, hogy az igazi „Lenkei” több hónapja letartóztatásban van, és az ő tippje alapján kerestek egy belga diplomatát, aki „Lenkei” bécsi kapcsolatán keresztül hozott volna be órákat, és ezt a diplomatát szerették volna leleplezni. Figyelmeztette „Táncost”, hogy az előző szállítmányról fotó- és hangfelvételek állnak rendelkezésre, és a mostani futárzsákokat csak akkor nyissa ki, ha vállalja az együttműködést a magyar állambiztonsággal. Amennyiben nem, akkor diplomáciai ügy lesz belőle, a Magyar Külügyminisztérium értesíti a belga nagykövetséget, és a jelenlétükben bontják ki a zsákok; megmutatják a nagykövetnek a birtokukban lévő futárigazolványt és pecsétet, valamint az ezekről készült fényképeket.

„Tänzer” elmondta, hogy a bécsi nagykövetségük minden iratát le tudja másolni, egyedül a nagykövetség páncélszekrényéhez nem fér hozzá, mivel az a nagykövet lakásán van. Közölte, hogy ő a Bécsben működő Nemzetközi Atomenergetika-ügynökség belgák által akkreditált titkára is. Az iratok szerint „Tänzer” megköszönte, hogy ilyen kulturált, diszkrét formában, nem nagy felhajtással szervezték be. A legközelebbi találkozót Pozsonyba, a patinás Hotel Devin halljába szervezték, ahová „Tänzer”-nek feladatként olvasható formában el kellett hoznia a nagykö-

55 == Hivatalos igazolvány, amely a hivatásos állami, diplomáciai vagy katonai futárokat jogosítja fel a hivatalos küldemények szállítására. Feljogosítja birtokosát a védett intézményekbe való belépésre, valamint biztosítja a haladást államhatárokon keresztül, illetve forgalomkorlátozások idején is.

56 == ÁBTL 3.1.2. M-37474. 56–58. Jelentés, 1964. szeptember 12.

vetség rejtjelezett táviratait és egyéb, a magyar állambiztonságot érdeklő iratokat, részben eredetiben, részben másolatban. A látszat kedvéért „dr. Lelkes” megkérte, hogy „Tänzer” „Barna” előtt ne fedje fel őt, hogy valójában rendőr, és egyelőre ne vállalkozzon csempészésre, hivatkozva arra, a mostani útjáért is 30 000 schillinget kapott. Megegyezték, hogy további munkájáért anyagi dotációban részesítik. A beszervezést követően „dr. Lelkes” és „Tänzer” szórakozás céljából egy budapesti mulatóba mentek.⁵⁷

A jelentés szerint „Tänzer” kapcsán szóba került a Sabena légitársaság akkori budapesti igazgatója, Jean Vloeberghs is, akire „Pilóta” célszemély fedőnéven operatív dossziét nyitottak. Ő 1956 és 1968 között irányította a budapesti irodát, és a magyar elhárítás azt gyanította, hogy összejátszik a francia hírszerzéssel, és ezért épített ki jó kapcsolatokat a magyar belügy munkatársaival. Ennek hátterében az állt, hogy az Újpest Dózsa labdarúgó csapata még 1957-ben külföldi túrát szervezett, amelyhez a Sabenától béreltek repülőgépet, a túrát azonban a Magyar Labdarúgó Szövetség nem engedélyezte, ezért az emiatt ide repült gép üresen ment vissza Belgiumba. Ez a társaságnak mintegy 100 000 forintos kárt okozott, amit Vloeberghs javaslatára elengedett a belga légitársaság. A jelentések szerint innentől kezdve rendszeresen meghívták az Újpesti Dózsa rendezvényeire. Amikor az állambiztonság évekkal később vizsgálta a rendőrtisztek és „Pilóta” kapcsolatát, Horváth Mihály, a klub elnöke csak annyit mondott, a kapcsolat elmélyítése a kémelhárítás kérsére volt.⁵⁸

Vloeberghset a magyar szervek megpróbálták átállítani és az Amerikai Egyesült Államok elleni hírszerzéshez felhasználni. Ezt leginkább kompromittálással szertették volna elérni. Egyrészt Zamek Vladimir, a Malév (Magyar Légiközlekedési Vállalat) kereskedelmi igazgatójának segítségével egy operatív tisztet vezettek be mellé, másrészt a Sabena egyik magyar munkatársát, „Bonzó” fedőnevű hálózati személyt állították rá. „Bonzó” konkrétan azt a feladatot kapta, hogy mindenáron vegye rá Vloeberghset a csempészésre, főleg órákéra. *„Az ügynök feladatul kapta, hogy az anyagi nehézségére hivatkozva vesse fel, hogy a sportolók milyen jól élnek a csempészből, mesélje el, hogy egy-egy külföldi út alkalmával hoznak be órát stb. és komoly összegeket keresnek rajta. Célunk, hogy csempészésbe vigyük bele.”*⁵⁹ Még olyan trükköt is bevetettek, hogy „Bonzó”-t kiküldték Brüsszelbe órát csempészni, ahol nem lehetett kedvező áron órához jutni, ezért az állambiztonság adott neki pár darabot, és itthon azt kellett előadnia, hogy darabján 200–300 forintot keres.⁶⁰ Ez azonban nem vezetett eredményre, mint ahogy az erkölcsi kompromittálására tett kísérletek sem. 1963-ban fény derült ennek okára is: Vloeberghs egy „Pataki”

57 = = ÁBTL 3.1.2. M-37474. 59–63. Jelentés, 1964. november 14.

58 = = ÁBTL 3.1.5. O-13428. 126. Összefoglaló jelentés, 1967. augusztus 13.

59 = = ÁBTL 3.1.2. M-35929. 126. Jelentés, 1960. október 24.

60 = = Uo. 228–230. Jelentés, 1961. május 11.

fedőnevű hálózati személynek elárulta, 1958 óta tudja, hogy megfigyelik, például „beosztotta »Bonzó« fedőnevű ügynökünk előtt elég neki kijelentenie, hogy vörös vagy szőke hajú nővel szeretne megismerkedni, igényét »Bonzó«, feltehetően a Belügyminisztérium irányítása mellett, rövid idő alatt teljesíti”.⁶¹

Vloeberghsről egy 1966-ban a lakásán tartott titkos házkutatás kapcsán megállapították, hogy bizalmas jellegű gazdasági információkat gyűjt, különösen a konkurens magyar légitársaságról, a Malévról. Az információk a gyanú szerint Bánhegyi Lászlótól, a Malév Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetőjétől vagy Hűvös Sándortól, a vállalat vezérigazgatójától származhattak. Bánhegyi sportolói pályafutását befejezve rövid ideig a Sabena alkalmazottja volt. A vizsgálatok során nem sikerült bizonyítani Hűvös és Bánhegyi felelősségét.⁶² Vloeberghs egészen 1968 júniusáig állt megfigyelés alatt. Ekkor a Sabena Indiába helyezte át.⁶³

1965. január 30-án a „Kölcsön” fedőnevű K-lakásba megérkezett egy „Barna” által javasolt újabb diplomata csempész, a spanyol Benjamin Miguel Padilla Santander, 902 db órával, mintegy 322 310 forint értékben. Padilla előzetes ellenőrzése felkeltette a magyar állambiztonság érdeklődését, ezért a következő Magyarországra tervezett útjára már operatív tervet készítettek. A diplomatát már az országba érkezésekor őrizetbe szándékozták venni, de ha a körülmények miatt ez nem sikerült volna, akkor legkésőbb akkor, amikor a következő szállítmányát átadja. A tervek szerint kihallgatását a hírszerzésre kívánták bízni, és amennyiben szerintük alkalmas, beszervezik, ha nem, letartóztatják és bírósági úton elítélik. Utóbbi esetben a cél az lett volna, hogy személye cserealapként szolgáljon valamelyik Spanyolországban raboskodó kommunista kiszabadításához.⁶⁴ 1965. április 24-én Padillát árucsempészség közben tetten érték. 610 db Doxa márkájú óra volt nála. Padilla a körülményeket mérlegelve, maga ajánlotta fel szolgálatait.⁶⁵

Padilla Katalóniában, Girona városában született 1915-ben; a spanyol polgárháborúban a köztársaságiak oldalán harcolt, annak államvédelmi részlegénél szolgált.⁶⁶ A polgárháború befejeztével Franciaországba menekült, majd 1942-ben, franciának adva ki magát, a bécsi Siemens-Schuckert cég munkása lett. 1945-ben Párizsban próbált szerencsét, de 1946-ban visszatért Bécsbe. Alkalmi munkákból élt, majd 1951-től a bécsi „francia információs és dokumentációs szolgálatnál” dolgozott, amely valószínűleg a Külföldi Dokumentációs és Kémelhárító Szolgálat (Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage, SDECE) bécsi kirendeltségére utal.⁶⁷

61 == ÁBTL 3.1.5. O-13428. 140. Összefoglaló jelentés, 1968. január 30.

62 == ÁBTL 3.1.5. O-13428. 123. Összefoglaló jelentés, 1967. augusztus 13.

63 == Uo. 159. Javaslat, 1969. június 4.

64 == ÁBTL 3.1.2. M-37474. 160–161. Jelentés, 1965. április 5.

65 == ÁBTL 3.2.1. Bt-1277/1. 86. Jelentés, 1965. május 3.

66 == ÁBTL 3.2.1. Bt-1277/1. 97–101. Szovjet átirat, 1965. október 26.

67 == Uo.

1965. április 24. Benjamin Padilla (háttal)
előállítása során a csempészett órákkal.

ÁBTL 3.2.1. Bt-1277 Bt_1277_1_109

Az 1950-es évek közepétől a bécsi uruguayi nagykövetségen kapott állást. 1952-ben szerepelt a francia hírszerzés ausztriai ügynökeinek névsorában. 1961-ben a szovjet állambiztonság beszervezte, és állítólag operatív szempontból értékes jelentéseket is adott a spanyolországi amerikai támaszpontokról és uruguayi titkos diplomáciai dokumentumokról. Ugyanakkor folyamatosan üzérkedett és csempészett, ami növelte lebukásának kockázatát, és számos francia hírszerzőgyanús figurával tartott aktív kapcsolatot. 1963-ban 3000 dollárt kért, amit szovjetek nem fizettek ki, ezután megpróbálta megzsarolni őket, információiért előre kért bizonyos összeget, ezért végül leépítették.⁶⁸

A fentiekből kiderült, hogy személye nem lehetett alkalmas a Spanyolországban bebörtönzött kommunisták kiváltására, hiszen maga is a Franco-rendszer áldozata volt. A magyar állambiztonság végül „Spink” fedőnéven beszervezte és 1971 októberéig foglalkoztatta. Már az első évben fontos feladatokat hajtott végre: *„Többek között átadta az uruguayi konzulátusok vezetőinek aláírását, pecsétmásolatait és*

68 == Uo.

az uruguayi követség rejtjeleszközeit. Átadott 2 biankó és egy kitöltött útlevelet, két részletes utasítást a követség ügykezeléséről, valamint anyagi-pénzügyi rendelkezésekről. Folyamatosan jellemzi értékesebb kapcsolatait, és a szocialista országok vonatkozásában felmerült uruguayi diplomatákat. Rendszeresen átadja a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség észak- és délamerikai képviselőinek értekezleteiről szóló bizalmas jegyzőkönyveket.”⁶⁹ 1967-ben egy időre megszakadt „Spink” és a magyar állambiztonság kapcsolata, részben előbbi betegsége miatt, részben azért, mert csempésztvékenysége miatt az osztrák hatóságok látókörébe került. 1969-ben a kapcsolatot felújították vele, de munkája nem volt igazán hatékony. Beszervezési irataiból és más hálózati jelentésekből azonban az derül ki, hogy hálózati tevékenységének szinte teljes ideje alatt műkincseket csempészt ki az országból.⁷⁰

„Barna” közvetítésével 1966. április 30-án 1 666 000 forint értékben (mostanság körülbelül 140 millió forint) 1200 db órát és egyéb csempészárut hozott be Magyarországra Victor Michel Veltze, a bécsi Nemzetközi Atomenergia-ügynökséghez kirendelt bolíviai diplomata. Az árut „Mérő” vette át. 1967. június 3-án már 1 666 000 forint értékben (ma megközelítőleg 190 millió forint) csempészt, az ekkor behozott termékeket a kémelhárítás „Deák” fedőnevű hálózati személye fogadta. Az átvételről fényképek, valamint egy gyenge minőségű hangfelvétel készült.⁷¹

Az ekkor még „Hosszú” fedőnéven említett Veltze személye felkeltette a magyar hírszerzés érdeklődését, különösen az atomenergia-ügynökség vonalán. Nyugati atommissziók tanulmányozására, dokumentációk megszerzésére kívánták felhasználni, valamint olyan személyek felkutatására, akiket az állambiztonság a későbbiekben beszervezhetett, felhasználhatott. A beszervezésére operatív tervet dolgoztak ki, a végrehajtása azonban első alkalommal, 1967. szeptember elején külső, nem várt körülmények miatt meghiúsult. Legközelebb 1967. december 14-én nyílt lehetőség a beszervezés lebonyolítására. Amikor az újfent Budapesten tartózkodó Veltze a XIII. kerületi Sziget (ma Radnóti Miklós) utcában kiszállt az autójából és táskájával megindult az állambiztonság által kijelölt lakóházhoz, a ház kapujában a letartóztatására kirendelt egység elfogta és a Budapesti Rendőrfőkapitányság vizsgálati osztályának épületébe vitte. Táskjában 400 db Marvin és Doxa márkájú óra volt. Megkérték, hogy adja át a behozatali engedélyt, mellyel értelemszerűen nem rendelkezett. Bírósági eljárással fenyegették, és kilátásba helyezték letartóztatását. A meglepett Veltze a körülményeket mérlegelve ráállt az együttműködésre, és „Verdon” fedőnéven beszervezték.⁷² A megbeszélt találkozókra azonban nem ment el, amikor pedig tartótisztje Bécsben többször is felkereste, megtagadta a további együttműködést.⁷³

69 == ÁBTL 3.2.1. Bt-1277/2. 31–32. Javaslat, 1966. március 14.

70 == Uo. 157–161. Javaslat, 1969. november 13.

71 == ÁBTL 3.2.1. Bt-931. 79–86. Jelentés, 1967. június 13.

72 == Uo. 94–101. Jelentés, 1967. december 18.

73 == Uo. 172–173. Határozat, 1968. április 26.

Victor Veltze diplomata rendszámú autója
1967. június 3-án valószínűleg a Sziget (ma Radnóti
Miklós) utca 29. előtt, „Deák” lakásának a közelében.

ÁBTL 3.2.1. Bt-931 Bt-931_088_039

= = = A Grünblatt-féle csempészbank

1956-ban szervezték be a „Lukács Dezső” fedőnevű ügynököt, és közvetlenül az 1956-os forradalom után, novemberben telepítették Ausztriába. Fő feladata nagybátyja, Grünblatt Mátyás, az osztrák alvilág egyik ismert alakjának megfigyelése lett. Emellett a BM II/4. (Közlekedés Elhárító) Osztály számára kellett jelentéseket készítenie. Feladata később kiegészült a „nyugati ellenséges emigráció”, valamint az ellenséges titkosszolgálatoknak dolgozó magyar származású személyek megfigyelésével.⁷⁴ Hálózati munkája nem volt eredményesnek mondható, más tekintetben azonban hasznosnak bizonyult: „Lukács” lett a magyar állambiztonság és Grünblatt közötti csempészforgalom egyik összekötője, átvéve előbbi magyarországi üzletét, amelyből a magyar állam is hasznot húzott. Grünblatt a Nyugaton élő magyaroktól valutát (Ausztriában főleg schillinget) gyűjtött, amelyet aktuális árfolyamon átváltva, forintban juttatott el a magyarországi rokonaikhoz. A befolyt schillingből Ausztriába csempészett svájci órákat vásárolt, majd ezeket diplomaták, hajósok és más személyek közvetítésével Magyarországra csempészte.⁷⁵

74 = = ÁBTL 3.2.1. Bt-623. 46–48. Javaslat, 1957. május 29.

75 = = Uo. 86–91. „Lukács Dezső” ügye, 1958. február 18.

„Lukács” bekapcsolódásával az órák a közlekedés- és hírközlés-elhárítás „Erika” fedőnevű hálózati személyének közbeiktatásával az állambiztonsághoz kerültek. 1957 végén darabjáért 300 forintot fizetett a BM gazdasági osztálya.⁷⁶ „Erika” beosztási anyaga szerint ekkoriban az Utasellátó Vállalat csepeli szabadkikötőben található kávéházban dolgozott, mint kávéfőző.⁷⁷ A beváltott órák ellenértékéből levonták a jutalékot, és a maradékból az állambiztonság forintban kifizette a kint élő magyarok által támogatni szándékozott itthoni rokonokat. A pénzt az állambiztonság megbízásából „Erika” levélben és személyesen juttatta el a „Lukács” által megadott címekre, nem egészen egy év alatt 52 000 forintot 34 főnek, akik mit sem sejtettek arra vonatkozóan, hogy a titkosszolgálat áll a háttérben.⁷⁸ Az üzleten „Lukács” 3 000 000 forintot, körülbelül 1 500 000 schillinget keresett.⁷⁹ Az általa beküldött órákból egyébként 1957 októberében 2050 db, mintegy 650 000 forint (napjainkban körülbelül 120 millió forint) volt az állambiztonságnál.⁸⁰ Egy 1961-es jelentés szerint 1957. április–május környékén „Lukács” irányába már két–három millió forintot (mai értékre átkonvertálva 400–500 millió forint) kellett volna fizetnie a Belügyminisztériumnak.⁸¹ Az nem derült ki, hogy miből adódott ez az óriási nyereség, de az összeg nagyságából arra következtethetünk, hogy nem csak órákat csempészett „Lukács”, aki hamarosan szállodát vásárolt magának Bécsben.⁸²

A magyar állambiztonság úgy vélte, hogy Grünblatt tudott „Lukács” és a köztük lévő kapcsolatáról: *„»Lukács« anyagainak tanulmányozása során megállapítottuk, hogy Grünblatt a kezdeti időkben nem bízott meg »Lukács«-ban és komolyabb üzleti megbízásokat nem adott részére. A későbbiek folyamán bizalmatlansága eloszlott, amit az is bizonyított, hogy magyarországi kifizetéseit teljesen »Lukács«-ra bízta. Ebből arra következtettünk, hogy »Lukács« megmondta Grünblattnak a velünk való kapcsolatát, elsősorban azért, hogy elnyerje Grünblatt bizalmát, mivel részükre ez az út volt a legbiztonságosabb a magyarországi kifizetések intézésére”* – áll az egyik jelentésben.⁸³ Grünblatt azonban nemcsak „Lukács”-on keresztül intézte az átutalásokat, hanem felhasználta korábbi barátnőjét, „Pénzes”-t is. „Pénzes” az állambiztonság

76 == Uo. 75–78. Javaslat, 1957. október 19.

77 == ÁBTL 3.1.1. B-82865. 12. Jelentés, 1960. december 22.

78 == ÁBTL 3.2.1. Bt-623. 75–78. Javaslat, 1957. október 19. Az 52 000 forint az „Erika” által személyesen addig kivitt összeget tartalmazta, de a jelentésben utalás van arra, hogy többeknek fejenként 10 000 forint körüli összeget, Czeyda Pommersheim Lászlónak, az 1945 előtti Magyar Általános Hitelbank korábbi vezető beosztású munkatársának 30 000, Sós S. újpesti lakosnak pedig 60 000 forintot (2025-ben körülbelül 11 millió forintot ért) kellene kifizetniük.

79 == Uo.

80 == Uo.

81 == Uo. 141–145. Javaslat, 1961. augusztus 18.

82 == Uo.

83 == Uo. 143. Javaslat, 1961. augusztus 18.

beszervezett hálózati személye volt, amiről az állambiztonság feltételezése szerint szintén tudott Grünblatt.⁸⁴ Ellenőrzött keretek között, együttesen mintegy 4–5 millió forintot küldött be az országba, és 1957-ben a magyar titkosszolgálat közreműködésével illegálisan körülbelül 300 személynek utaltak ki pénzt.⁸⁵ Ez az ügy arra világít rá, hogy a külföldön élő magyarok hazautalt segélyei által titokban a magyar állambiztonság kezdőtőke nélkül is bevételhez tudott jutni.

Egy 1966-os dokumentum összekötötte Grünblatt és „Barna” csempésztevékenységét, a jelentés egyben fényt derít arra is, hogy „Barna” honnan szerezte az órákat. *„Az órák bevásárlása a Cornavin Részvénytársaság Wien I. kerület Marc Aurelius Strasse 2/a. szám alatt történik. Ez a cég részben legálisan, részben csempész úton szerzi be a svájci órákat. Az órák ára darabonként: Cornavin 127 schilling, Doxa és Marvin 328 schilling”* – áll az egyik jelentésben.⁸⁶ Ekkoriban 100 forintért átlagosan 46-47 schillinget adtak.⁸⁷ A kivitt forint a kelet-európai valutákra szakosodott, 1974-ben csődbe jutott Allgemeine Wirtschaftsbankba, valamint a Bankhaus Feichtner & Co. magánbankba került. Ez utóbbit egyszerűen csak csempészbanknak hívták. „Barna” szerint nem ez volt az egyetlen: *„Egy másik ilyen bank a Feichtner & Co., Wien I. kerület Wipplingerstrasse és Tuchlauben sarok, ahol Grünblatt a társtulajdonos.”*⁸⁸ A bank alig pár lépésnyire volt a Cornavin bécsi üzletétől.

= = = A svájci órák csempészésének alkonya

Korábban utaltam rá, hogy 1964-ben Laczkó szerint „Barna” és Juda Fränkel még nem ismerték egymást. Ez 1968-ra megváltozott. Ekkora már nem is annyira az órákat, hanem egyre inkább az aranyat preferálták a csempészetben. Beszédes „Barna” megjegyzése: *„Óra küldésére semmi esetre sem szabad számítani, mert mindenki tudja, hogy a mai kurzus mellett Pesten olcsóbban lehet Marvint kapni, mint itt.”*⁸⁹ Az ügynök jelentette, hogy Juda Fränkelék egy diplomata segítségével aranyat csempésznének, grammonként 115 forintos áron. Stollár László őrnagy hasznosnak értékelte az értesülést: *„Korábbi tapasztalatok szerint a Fränkel-vonalról jövő diplomaták általában nyugat-európaiak és operatív szempontból értékesebbek, mint például a Tokáczián[tól] vagy más személyektől jövők. Különösen előnyös számunkra, hogy a diplomata vállalja a teljes összeg kivitelét az országból.”*⁹⁰

Az állambiztonság tehát nem csak Fränkellel állt kapcsolatban. Az említett Verusan Tokatzian Bécsben élő örmény üzletember, 1962 környékén gyerekuhaüz-

84 == Uo. 96. Jelentés, 1958. február 28.

85 == Uo. 97. Javaslat, 1958. február 28.

86 == ÁBTL 3.1.2. M-37474. 176. Jelentés, 1966. november 28.

87 == <https://arfolyam.iridium.hu/en-US/ATS/1963-04-11>.

88 == ÁBTL 3.1.2. M-37474. 176. Jelentés, 1966. november 28.

89 == Uo. 241. Jelentés, 1968. szeptember 21.

90 == Uo.

letet nyitott a bécsi belvárosban, ahol több nagykövetség is található. Többek között ő ajánlotta a már említett Veltzét, azaz „Verdon”-t is „Barna” figyelmébe. Szintén Tokatzian ajánlotta be a „Shell Péter” fedőnevű diplomatát. A spanyol anyanyelvű és állampolgárságú „Shell” az ENSZ Nemzetközi Atomenergia-ügynökségénél dolgozott.⁹¹ 1968. november 30-án és december 1-én Budapesten, az „Otthon” fedőnevű k-lakásban szervezett találkozóra az állambiztonság megbízásából „Shell” hét kilogramm aranyat hozott a szerv részére, amit átadott a már említett „Deák” fedőnevű hálózati személynek.⁹² 1969. március 15-én újabb hét és fél kilogramm aranyat szállított az állambiztonság engedélyével, amit egy nappal korábban vett át Tokatzian bécsi gyerekruháüzletében. A határon az ENSZ-útlevelét használta, ezért mentesült a vámellenőrzés alól. Visszafelé 600 000 forintot kellett volna kivinnie, de túl kockázatosnak ítélte, ezért csak 100 000 forintot vett át. „Shell” közvetítői jutaléka ezen az oda-vissza úton 500 dollár volt.⁹³

Az aranycsempészség mechanizmusára vonatkozóan a korrupt rendőrtiszt, Molnár László elleni vizsgálat során kerültek elő adatok. Molnár a II. Főcsoportfőnökség, vagyis az ORFK-n belül működő bünyügyi rendőrség Társadalmi Tulajdonvédelmi Osztály (II/1) munkatársa volt. Molnárék operatív célból műkincseket csempészt ki Ausztriába, főleg osztrák festők alkotásait, mert azoknak kint nagyobb értéke volt, mint Magyarországon. A képek egy része „Asztalos”-tól, a II. Főcsoportfőnökség egyik ügynökétől származott.⁹⁴

A kivitt műalkotásokért kapott pénzt aztán átvitték Olaszországba, és ott több kilónyi aranyat vásároltak belőle. Az 1960-as évek végi állapotokról a Molnár László és társai ügyében tanúként meghallgatott értékecsüs elmondta: *„Az arany világpiacon árához viszonyítva kidolgoztuk az ékszerbolt árajánlatait, melynek megfelelően a 14 karátos fazonaranyat 85–110, a 18 karátos fazonaranyat pedig 153 forintig vettük át. Ebben az időben Olaszországban 1,3-tól, 1,5 dollárért nagyon jó minőségű aranyárut lehetett már kapni. Ez nyilvánvalóan fellendítette az aranycsempészséget, mert a külföldi vétel és a magyar eladás között háromszorosánál is több volt a haszon.”*⁹⁵ Olaszország mellett Libanonból is hoztak be illegálisan némi aranyat. Erre jó példa a Molnár László által foglalkoztatott „Török János” fedőnevű hálózat, libanoni állampolgár, akiről az egyik jelentés így ír: *„1972. tavaszán Molnár felszólítására Libanonból meghatározott fazonú aranyékszereket körülbelül 3-3 és fél kilo-*

91 = ÁBTL 3.1.2. M-37753. 32. Feljegyzés, 1968. október 25.

92 = Uo. 38. Jelentés, 1968. december 21.

93 = Uo. 96. Jelentés, 1969. március 20.

94 = ÁBTL 3.1.9. V-160430/1. 408. Jegyzőkönyv, 1974. március 13. Az operatív cél ez esetben a beépülési szándékot jelentette, hiszen az arany- és műkincscsempészet hálózatai és gócpontjai egyaránt fontosak és érdekesek voltak a II. Főcsoportfőnökség, a III. (állambiztonsági) Főcsoportfőnökség vagy az MNVK-2 (katonai hírszerzés) Csoportfőnökség számára.

95 = ÁBTL 3.1.9. V-160430/4. 189. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1973. február 16.

gramm mennyiségben hozott be. Az aranynak a Ferihegyi Repülőtéren vámnál történő áthozatalát Molnár személyesen biztosította.”⁹⁶ „Török Jánost” 1970-ben szervezte be a Budapesti Rendőrfőkapitányság II/1–1/C. alosztály, és a kémelhárítással (III/II) közösen foglalkoztatták.⁹⁷ 1972. folyamán az állambiztonság hírszerzése (III/I) vette át „Sandley” fedőnéven.⁹⁸ Tartója Czottner Sándor lett. „Török János” vallomásaiban úgy emlékezett, hogy Czottner is segítette a csempészáru repülőtéri áthozatalában.⁹⁹ Ehhez még hozzátehetjük, hogy „Török János” 1964-ben kifejezetten az embargós elektronikai termékek szocialista országokba történő csempészése céljából alapította vállalkozását Bejrútban.¹⁰⁰ A behozott aranyat meghatározott hálózati személyek, esetleg fedett igazolvánnyal ellátott hatósági személyek, ebben az esetben rendőrtisztek váltották be a Bizományi Áruház Vállalatnál vagy az Óra- és Ékszerkereskedelmi Vállalatnál. A Molnár-ügy amiatt pattant ki, mert az előre engedélyezettnél nagyobb mennyiséget váltottak be, és a jelzőrendszer riasztott.¹⁰¹

= = = Az óracsempészség célja

„Barna” olyan sikeresen szervezett be diplomátákat csempészség céljából, hogy erre a Szovjetunióban is felfigyeltek. 1961. augusztus 4-én a magyar BM III. Főcsoportfőnöksége és a Szovjetunió Minisztertanácsa Állambiztonsági Bizottság (azaz a KGB) II. Főosztálya közös operatív tervet dolgozott ki diplomáták kompromittáló célú csempészségére „Barna” fedőnevű ügynök bevonásával. Azonban ezzel több probléma is akadt. A terv részeként „Barna” elküldött egy Romániába akkreditált uruguayi diplomatát Moszkvába, de ott a diplomata azzal szembesült, hogy rubelben akarják neki kifizetni a csempészárut. Ő ezt átverésnek értékelte, mert a rubelt a bécsi fekete piacon nem tudta megfelelő értéken átváltani. A kérdés tisztázására Laczkó és „Barna” kénytelen volt Moszkvába utazni. Problémaként jelentkezett továbbá a nagy távolság, valamint a Szovjetunióba utazó nyugati diplomaták fokozottabb anyaországi ellenőrzése. Emiatt magasabbak voltak a szállítási díjak is. Az egyik nyugatnémet diplomata például 10 000 dollárt kért egy útért, ami irreális költségnövekedést eredményezett volna. Emiatt a felek elálltak a folytatástól.¹⁰²

Pontos ismeretekkel nem rendelkezünk az állambiztonság által becsempésztett órák mennyiségét illetően. Csak becsülni tudjuk, hogy az 1960-as években több tízezer darab is lehetett. Az viszont kiderül a fenti példákból, hogy az óracsempészség operatív érdekeket is szolgált. A legtöbb esetben olyan kiszemelt személyek kompro-

96 = = ÁBTL 3.1.9. V-160430/1. 46. Jelentés, 1973. december 1.

97 = = Uo. 64. Intézkedési terv, 1973. december 14.

98 = = Uo. 65.

99 = = ÁBTL 3.1.9. V-160430/2. 373. Önvallomás kiegészítés, Czottner Sándor, 1974. április 6.

100 = = Uo. 270. Jegyzőkönyv, 1974. március 4.

101 = = ÁBTL 3.1.9. V-160430/1. 141. Jelentés, 1974. január 25.

102 = = ÁBTL 3.1.2. M-37474. 77–78. Jelentés, 1963. február 28.

mittáló beszerzésére irányult, akiket a későbbiekben hírszerzési feladatokra használhattak. Többségüket nem közvetlenül a saját országuk, hanem harmadik ország vagy a nemzetközi szervezetek (például az ENSZ vagy a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség) ellen vetették be. Azonban más operatív érdekek is megjelentek. Erre utal, hogy az órák többsége a BM Külügyi Osztályához került. A Külügyi Osztály felügyelte az úgynevezett „B” ellátmányt, vagyis az operatív munkával közvetlenül összefüggő költségeket. Ez magában foglalta az operatív akciók kiadását, a konspirált és találkozási lakások üzemeltetését, a „T” állomány¹⁰³ költségeit és az „ügynöki dotációt”.¹⁰⁴ Az „ügynöki dotáció” hasonlít a külkereskedelemben használt „alkotmányos költséghez”. Ahogy a neve is utal rá, ezt a pénzt alapvetően az együttműködő hálózat anyagi megbecsülésére és költségeinek finanszírozására fordították. Ez lehetett rendszeres vagy alkalmi juttatás. Fizethették készpénzben, aranyban, aranytárgyban, takarékbetétkönyvben vagy tárgyi ajándékban. Folyósítása történhetett személyesen, postai úton, titkos bankszámlára utalással készpénzzel, rejték helyes elhelyezéssel, takarékbetétkönyvre utalással és ezek kombinációjával.¹⁰⁵ Hogy mekkora készpénz lehetett egyidejűleg egy osztályon, arra is találunk utalást. 1989-ben Kiss László alezredes, a közel- és távol-keleti államokkal szembeni elhárítással foglalkozó III/II-4. Osztály vezetője a rendszerváltás bizonytalanságát kihasználva, arra tett kísérletet, hogy a kezelésében lévő mintegy 11,8 millió forint (mai értéken körülbelül 320 millió forint) „ügynöki dotáció” címén félretett pénzt maga és beosztottjai között szétossza, ellopja.¹⁰⁶ Az „ügynöki dotáció” anyagi hátterének előteremtésére a csempészs kiváló eszköz lehetett.

Az eddig feltárt iratokból nem derül ki, hogy mi lett a sokezerényi becsempésztett órával. Csupán analógiákra hagyatkozhatunk. 1988-ban a magyar állambiztonság megszerezte a Münchenben működő Újváry Sándor által alapított Griff Kiadót. A kiadó megvétele a rendszerváltás folyamatának kézben tartása és befolyásolása mellett a magyar kultúra külföldi és a nyugati magyar kultúra hazai terjesztésével ideológiai célokat is szolgált.¹⁰⁷ Ennek érdekében egy magánszemély, bizonyos „Burford” fedőnevű hálózat bevonásával megvásárolták a kiadót. Azt sejtették, hogy a kiadó nem lesz nyereséges, ezért anyagi hátteret próbáltak mellé rendelni. Ebből a célból az állambiztonság képviselője és „Burford” megkeresték az országos kiskereskedelmi hálózattal rendelkező Skála-Coop vállalatcsoport külkereskedelemmel és nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó Skála World Trade üzletágát,

103 == A BM nyílt állományú tagjai, akik a külső feladataik során használtak fedést.

104 == ÁBTL Parancsgyűjtemény. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0017. számú utasítása, 1968. december 17.

105 == ÁBTL 4.1. A-3169. 70–71. Az illegális ügynöki tevékenység egyes mozzanatainak felismerhetőségi jegyei a kémelhárítási szűrő-kutató munkában, 1982. d. n.

106 == ÁBTL 2.8.1. 14042. 30/2. Jelentés, 1989. július 17.

107 == ÁBTL 3.2.5. O-8-821. 46–49. „Hontos” jelentése, d. n.

hogy segítsenek megszerezni a mágneses és optikai adathordozókat (magnókazetták, videokazetták stb.) gyártó japán TDK termékek kizárólagos magyarországi forgalmazását. A Skála World Trade részéről Gacsályi Tamás igazgatóval, a „BM III/II. Csoportfőnökség munkatársával” vették fel a kapcsolatot, és abban maradtak, ha jó áron tudják beszerezni az árut, akkor a Skála rajtuk keresztül fogja megrendelni a TDK-termékeket.¹⁰⁸ Mindezek alapján joggal feltételezhető, hogy az 1960-as években a csempészórákat valószínűleg döntéshozói helyzetben lévő állambiztonsági operatív kapcsolatok segítségével teríthették a hazai kiskereskedelmi láncolatban.

= = = Levéltári források = = =

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

Parancsgyűjtemény

A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0017. számú utasítása,
1968. december 17.

2.7.1. Napi operatív információs jelentések

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottjainak iratai
14042. Kiss László

3.1.1. Beszervezési dossziék

B-82865. „Erika”

B-93242. [Meghiúsult beszervezés]

3.1.2. Munkadossziék

M-20051/1. „Székely László”

M-35929/1. „Bonzó”

M-37474. „Barna”

M-37753. „Shell Péter”

M-38668. „Deák”

M-38838. „Buda”

3.1.5. Operatív dossziék

O-13428. Jean Vloeberghs

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-160430/1. Molnár László és társai

V-160430/2. Molnár László és társai

V-160430/4. Molnár László és társai

V-163006. Farkas Péter Pál

3.2.1. Bt-dossziék

Bt-623 „Lukács Dezső”

Bt-931 „Verdon”

108 = = Uo. 109. Jelentés, 1989. január 10.

- Bt-1272/1 „Spink”
 Bt-1272/2 „Spink”
 Bt-1573/1 „Merlier”
 Bt-1573/2 „Merlier”
 Bt-1573/3 „Merlier”
 3.2.4. Kutató dossziék
 K-1774 „Sellar Marianne”
 3.2.5. O-8 dossziék
 O-8-821 „Bayern München”
 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyagok)
 A-3169 BM III/II. Csoportfőnökség vezetői kollektívája: Az illegális ügynöki
 tevékenység egyes mozzanatainak felismerhetőségi jegyei a kémelhárítási
 szűrő-kutató munkában. Ideiglenes anyag. 1982.

=== Hivatkozott irodalom ===

Molnos, 2004

Molnos Péter: Festmények hamisításáról. IV. rész. *Artmagazin*, II. évf. 3. sz. 82–83.
<https://www.artmagazin.hu/articles/archivum/17c3358459057638568dd2ofcd367473> (utolsó letöltés: 2026. július 28.).

Orbán-Schwarzkopf, 2013

Orbán-Schwarzkopf Balázs: India-2: Egy magyar tengerjáró hajó titkos küldetése.
Betekintő, 2. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_2_orban.pdf (utolsó letöltés: 2026. április 27.).

Orbán-Schwarzkopf, 2016

Orbán-Schwarzkopf Balázs: *Szürkék és farkasok a vörös árnyékában*.
 Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest.

Orbán-Schwarzkopf, 2018

Orbán-Schwarzkopf Balázs: Illegális állami drogkereskedelem. Gondolatok
 a kutathatóvá vált állambiztonsági iratok alapján. *Arc és álarc*:
A Hamvas Intézet negyedéves folyóirata, II. évf. 3–4. sz. 103–125.
https://www.hamvasintezet.hu/wp-content/uploads/2019/02/AA_2018_OSZ-TEL_egyben.pdf (utolsó letöltés: 2026. április 27.).

Pümkösti, 1997

Pümkösti Árpád: Balczó, a felhőnyitogató. In uő: *A kor szerelme*.
 Belvárosi, Budapest. 5–28.

===== Sajtó =====

Arbeiter Zeitung, 1981

The Washington Post, 1984

Novonite, 2008

===== Internetes hivatkozások =====

Ártörténet.hu – Pénz- és ártörténeti szakportál. <https://artortenet.hu/category/index/> (utolsó letöltés: 2026. július 27.).

Rail Cargo Hungaria Magyarország – Kocsirakomány. <https://rch.railcargo.com/hu/szolgaltatasaink/kocsirakomany> (utolsó letöltés: 2026. július 27.).

United Nations, Secretary General: Kurt Waldheim. <https://www.un.org/sg/en/content/kurt-waldheim> (utolsó letöltés: 2026. július 27.).

Iridium, Official HUF exchange rates, 1963. április 11.
<https://arfolyam.iridium.hu/en-US/ATS/1963-04-11>
(utolsó letöltés: 2026. július 27.).

Kulcsszavak

=====

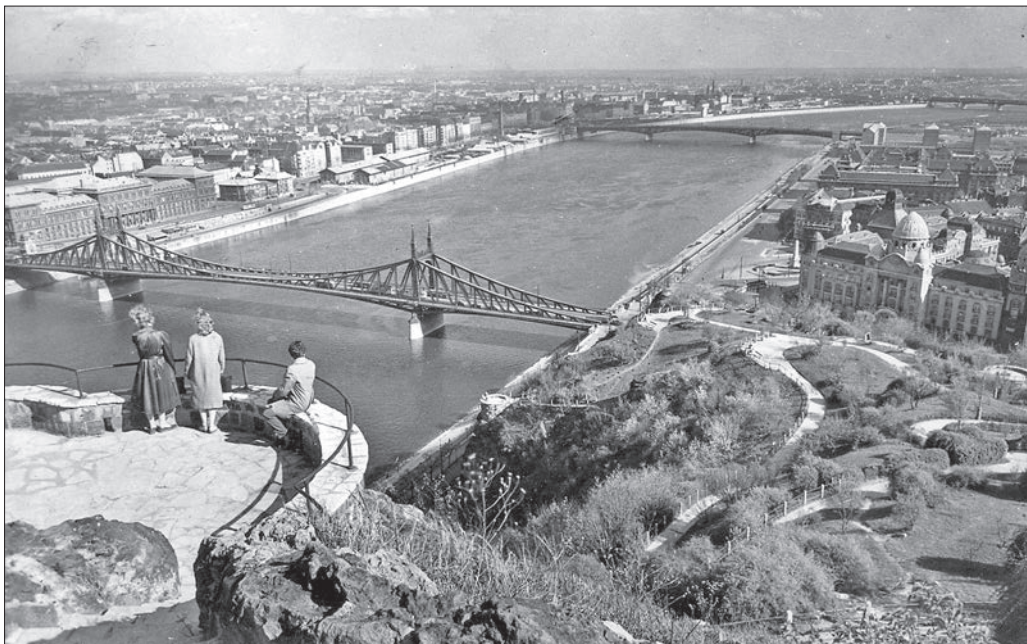
*III. Főcsoportfőnökség, Ausztria, gazdasági bűncselekmények,
Kelet- és Közép-Európa, operatív technika,
titkos állambiztonsági eszközök és módszerek*

Budapest VIII. kerület, Corvin (korábban Kisfaludy) köz, Fortepan 103965 / Budapest
Budapesti Rendőrfőkapitányság Bűnügyi Technikai Osztá- Főváros Levéltára
lyának munkatársai által megtalált, autóban elrejtett karóra, 1958.

/ Watch Smuggling in the 1960s – with State Security Assistance /

In my research, I measure the drugs smuggled by the state in tons, cigarettes in railway wagons, and weapons in shiploads. More recently, I have also measured smuggled milk powder in railway wagons, but I have not yet found a suitable unit of measurement for alcohol smuggling. This article, however, focuses primarily on the smuggling of fashionable Swiss watches in the 1960s, which was also closely connected to the smuggling of jewellery, works of art, and gold. In many cases, the Hungarian government did not even have the initial capital necessary for smuggling operations and therefore relied on innovative methods to generate funds. The payments of private individuals who transferred money to their relatives in Hungary were collected and were used by the money-handling mafia to purchase watches, which were smuggled from Switzerland to the Vienna dealership. The watches were then smuggled across the Hungarian border, often with the assistance of Western diplomats, to the Hungarian state security services. The proceeds of these operations were used to purchase works of art in Hungary, which were then smuggled to Western Europe by the Hungarian state. The value of the goods smuggled to the West was used to purchase gold in Italy and Lebanon, which was likewise smuggled into Hungary for the state, and which was then partly used to finance secret operations.

Budapest, kilátás a Szabadság híd és a Petőfi híd felé. Fortepan 39311 / Pešti Brúnó
Jobbra a Gellért Gyógyfürdő és a Budapesti Műszaki Egyetem (korábban Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, ma Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem), balra a Marx Károly Közgazdaságtudományi (később Corvinus) Egyetem, 1960.

= Nem kartoték-adat =
////////////////////////////////////

Budapest V. kerület, Alkotmány utca 9–11.,
a Budapesti Kereskedelmi Akadémia épülete,
előtérben lovas díszszemle, 1933.

Fortepan 204394 / Somogyvári Gergő

===== Joó Adrienn =====

/// Egy női statisztikus pályaképe a Műegyetemtől a KSH-n át az ENSZ-ig

Zala Júlia szakmai életútja

Zala Júlia életútja különösen jól példázza, hogy az egyéni szakmai pályák és a korszak strukturális folyamatai szorosan összefonódnak. Felfelé ívelő pályája azért is figyelemre méltó, mert a második világháború utáni időszakban hazánkban a kevés nő egyikeként jutott el a gazdaságirányítás és a tudományos élet olyan vezető pozícióiba, amelyekben a nők alulreprezentáltak voltak. A statisztikusként végzett, a Központ Statisztikai Hivatal (KSH) elnökhelyettesi és a Gazdaságkutató Intézet (GKI) igazgatói posztját is betöltő Zala Júlia jelentőset alkotott a gazdaságelemzés területén. Szerepe volt az új gazdasági mechanizmus létrejöttében; a korszerű statisztikai módszerek alkalmazásával és a nemzetközi tapasztalatok hasznosításával járult hozzá a Kádár-kori reformfolyamatok szakmai hátteréhez.

== Gazdaságtörténeti háttér

Sztálin halála után a szocialista országokban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a tervutasításos gazdaság szerkezeti problémái reformot igényelnek. A gazdasági nehézségek, a kettős függőség (a térség országai egyszerre függtek politikailag a Szovjetuniótól és gazdaságilag a nyugati centrumországoktól), a társadalmi elégedetlenség és a Nyugattal folytatott technológiai verseny arra ösztönözték a reformgondolkodókat, hogy a vállalatok nagyobb önállóságra, az anyagi érdekeltség erősítésére és a korszerű gazdaságirányításra épülő megoldásokat keressenek.¹ Az 1956-os forradalom leverése után a gazdasági reformok előkészítése új lendületet kapott. A Közgazdasági Bizottság – amelynek Zala Júlia is a tagja volt – 1957-ben olyan javaslatokat dolgozott

¹ == Vö. Kalmár, 2014: 169–203.; Böröcz, 1992: 3–20.; Rainer M., 2023: 62–82.; Sinkovics, 1989: 23–24.; Valuch, 2008: 85–100.

ki, amelyek a vállalatok ösztönzési rendszerének átalakítását és a gazdaságirányítás korszerűsítését célozták. Zalának szerepe volt a gazdasági mechanizmus reformját előkészítő szakmai munkákban, és kapcsolatban állt azokkal, akik a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) gazdaságpolitikai döntés-előkészítésében közreműködtek. A hatvanas évek reformvitáiban egyre inkább előtérbe került az a felfogás, hogy a gazdasági problémák a tervutasításos rendszer részleges feladásával és a piaci mechanizmusok korlátozott alkalmazásával kezelhetők. A reformközgazdászok körében meghatározó szerepet kapott Bognár József,² aki a politikai vezetés és a szakértői elit közötti közvetítőként támogatta a közgazdasági kutatások és a döntés-előkészítés kapcsolatát. Zala Júlia részt vett a gazdasági reform legfontosabb politikai szereplőjeként számontartott Nyers Rezső felkérésére készített reformkoncepciók előkészítésében, és szoros szakmai kapcsolatot alakított ki a gazdasági reform irányítóival. Az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmus ennek a több évig tartó szakmai előkészítő munkának az eredménye volt, melynek következtében növekedhetett a vállalatok önállósága, bővíthetett a gazdasági ösztönzők szerepe, és felértékelődött a megbízható statisztikai elemzések jelentősége. Zala Júlia szakmai munkája jól példázza, hogy a korszak gazdasági reformjai nemcsak politikai döntések eredményei voltak, hanem jelentős mértékben támaszkodtak a statisztikai és közgazdasági szakértelemre is.³

= = Zala Júlia életútjának főbb állomásai

Zala Júlia 1919. október 3-án született Pécsen, Zala Miklós terménykereskedő és Kerpner Magda első gyermekeként, polgári családban. 1937-ben érettségizett a Budapesti Kereskedelmi Akadémián (BKA).⁴ 1935-ben és 1936-ban magyar és német nyelvvű gyorsírásból kiváló eredményeket ért el a tanulmányi versenyeken, végzősként könyvvitelből is megnyerte a középiskolai tanulók tanulmányi versenyét.⁵ Emellett

2 = = Bognár József (1917–1996): közgazdász, tájékoztatásügyi miniszter (1946–1947), 1947 és 1949 között Budapest polgármestere, majd 1956-ig bel-, illetve külkereskedelmi miniszter, később egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

3 = = Csató, 2019: 124, 212.; Mitrovits, 2015; Berend T., 1988: 73–86.; Somlai, 2022.

4 = = A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 1873 és 1953 között viselte ezt a nevet. 1899–1920 között egy párhuzamos intézmény is létezett Keleti Kereskedelmi Akadémia néven. Előtte, az 1857-es alapításakor még Pesti Kereskedelmi Akadémiának hívták. Az oktatás 1959 és 1962 között szünetelt, majd az intézmény Felsőfokú Pénzügyi és Számviteli Szakiskola néven indult újra, 1970-től Pénzügyi és Számviteli Főiskolaként (PSZF) működött tovább. Jelenleg Budapesti Gazdasági Egyetem néven ismert. <https://hu.museum-digital.org/object/33093?navlang=hu>; <https://uni-bge.hu/hu/penzugy-es-szamvitel-kar/bemutakozas>.

5 = = BKA Értesítő, 1936: 120.; BKA Értesítő, 1937: 86–89., 92–93.; Zala–Rejtő, 2019: 38–39.

a közösségi élet aktív tagja volt: a „gróf Teleki Blanka Önképzőkör” matematikai és természettudományi szakosztály ifjúsági elnökeként tevékenykedett.⁶

Az érettségi után a Hazai Bankban kezdett dolgozni.⁷ 1941-ben a József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (*Műegyetem*) Közgazdaságtudományi Karán gazdasági szaktanári oklevelet szerzett, vizsgáit kitüntetéssel tette le.⁸ Ugyanebben az évben házasodott össze Fogaras (születési néven Fürst) István közgazdásszal.⁹ 1942-ben summa cum laude minősítéssel közgazdászdoktorrá avatták. Évekkel később, 1951-ben okleveles könyvvizsgálói képesítést is szerzett. Kiváló angol, német, francia és orosz nyelvtudással rendelkezett.¹⁰

Egyetemi tanulmányai ideje alatt magánórákat adott, hogy fedezni tudja a költségeit. A diploma megszerzése után tanításból élt, az 1944/1945-ös tanévben az albertirsai Katolikus Polgári Leányiskolában tanított férjével együtt.¹¹ Fogaras István 1944. októberben lépett be a Magyar Kommunista Pártba (MKP), Zala Júlia pedig 1945. februárjától volt MKP-tag.¹² Zala 1946-ban rövid ideig munkát vállalt a Magyar Élelmiszerszállító Rt-nél, majd 1946 és 1948 között a Dunavölgyi Bank és Kereskedelmi Rt. revizori osztályának vezetőjeként folytatta pályafutását. 1948 nyarán az Állami Nyomtatványellátóban dolgozott, azt követően pedig, 1948 augusztusától az Országos Számviteli Bizottság főtitkárhelyetteseként. 1949-től 1980 végéig, nyugdíjba vonulásáig a KSH-ban töltött be különböző pozíciókat. Először a Forgalmstatisztikai Főosztályt vezette, 1951 és 1955 között a Közgazdasági, majd a Beruházási és Építőipari Főosztályt irányította.¹³ 1956. február és 1956 vége között a KSH egyik elnökhelyettesi pozícióját töltötte be, Péter György¹⁴ nevezte ki Fazekas

6 == BKA Értesítő, 1937: 86–89., 92–93.

7 == 1894-ben a Pesti Hazai Első Takarékpénztár a Niederösterreichische Escomptengesellschafttal közösen Hazai Bank néven leányintézetet alapított. 1946-ban a Magyar Általános Hitelbank beolvasztotta a Hazai Bankot is. Tomka, 2000: 55, 67, 134.

8 == Zala–Rejtő, 2019: 40–41.; Fenyvesi–Kovács–Nádudvari, 2014: 758–759.

9 == Családi értesítő. *Magyar Nemzet*, 1941. október 12., 13.

10 == Fenyvesi–Kovács–Nádudvari, 2014: 758–759.

11 == Albertirsa Évkönyv, 1945: 2.; Albertirsa Évkönyv, 1946: 2.

12 == Zala–Rejtő, 2019: 59–61.

13 == Fenyvesi–Kovács–Nádudvari, 2014: 758–759.

14 == Péter György (1952-ig Pikler György, 1903–1969): biztosítási matematikus, közgazdász, statisztikus, egyetemi tanár. 1932-től bekapcsolódott az illegális kommunista mozgalomba, ezért 1936-ban tizenöt év szabadságvesztésre ítélték. 1944 őszén, a börtön kiürítésekor megszökött, így elkerülte a deportálást. 1948 és 1968 között a KSH elnöke volt. 1968 végén letartóztatták devizával való visszaélés gyanúja miatt. Bár a vádat nem bizonyították, 1968. december 4-én felfüggesztették állásából. 1969. január 4-én kórházban hunyt el, máig tisztázatlan körülmények között. Kovács–Marton–Nádudvari, 2014: 575–576.

Béla,¹⁵ Szabady Egon¹⁶ és Mód Aladárné¹⁷ mellett.¹⁸ Eredményes munkája elismerése mellett 1956 végén tisztsége alól felmentették,¹⁹ ezután 1967-ig a Tájékoztatási Főosztályt vezette.

Zala a férjével együtt a kezdetektől aktív tagja volt a Petőfi Körnek, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) Budapesti Bizottságának fiatal értelmiségiek részére létesített klubnak. Az 1956. május 9-én és 22-én tartott összejövetelek alkalmával felszólalt,²⁰ majd a második ötéves terv előkészítésekor is kritikát fogalmazott meg azzal kapcsolatban, hogy a tervben semmiféle következtetést nem vontak le a korábbi gazdasági folyamatokról és nem irányozták elő az alkotók, hogy mit várnak az új tervektől.²¹ A vitaestekről a *Szabad Újság* is beszámolt 1956. május 24-i számában.²²

1956. október 6-án, barátai társaságában, Zala Júlia is részt vett Rajk László temetésén; visszaemlékezése arról tanúskodik, hogy az eseményt már akkor történelmi jelentőségűnek tartotta.²³ Zala Júlia 1956. október 23-án közreműködött Nagy Imre gazdasági programjának elkészítésében, elsősorban a minél nagyobb életszínvonal-emelkedéshez kapcsolódó tervek kidolgozásában. A program fő szempontja a gazdasági változások, a jövedelempolitika, a szociálpolitikai rendelkezések reális meghatározása volt.²⁴ A Nagy Imre melletti szerepvállalása ellenére a KSH Forradalmi Bizottságának döntése alapján – Zala visszaemlékezése szerint – október 25-én

15 == Fazekas Béla (1922–1994): statisztikus, egyetemi tanár, a KSH elnökhelyettese. 1952-től 1985-ös nyugdíjazásáig a KSH Mezőgazdasági Főosztályán dolgozott, 1955–1957 között elnökhelyettesként is. Nádudvari, 2014a: 196.

16 == Szabady Egon (1917–1999): közgazdász, statisztikus, demográfus, egyetemi tanár, a KSH elnökhelyettese. 1953-ban lett a Népesedéssziszti Főosztály vezetője. Rózsa, 2014: 645–646.

17 == Mód Aladárné (1909–2001): statisztikus, közgazdász, a KSH alelnöke. 1949 decemberében lépett be a KSH-ba az elnök megbízott helyetteseként. 1953-ig a Mezőgazdasági, 1953 júniusától 1969 végén bekövetkezett nyugdíjazásáig a Közgazdasági Főosztályt vezette. 1956 tavaszától 1957 elejéig a KSH alelnöki pozícióját is betöltötte. Tevékenyen közreműködött az ENSZ által kezdeményezett nemzetközi összehasonlító programban (International Comparison Program/ICP). Férje a kor neves történésze volt. Fenyvesi – Nádudvari – Rózsa, 2014: 500.

18 == Kinevezés. *Ipari és Építőipari Statisztikai Értesítő*, 1956. I. sz. (január), 37.; Zala–Rejtő, 2019: 143.

19 == Felmentések. *Esti Hírlap*, 1957. február 9. 2.; Fenyvesi–Kovács–Nádudvari, 2014: 758–759.

20 == ÁBTL 3.1.9. V-150386, 73–75. Jegyzőkönyv a DISZ Petőfi Kör „A marxista politikai gazdaságtan időszéri kérdései” című, 1956 május 9-i és 22-i ankétjáról, d.n.

21 == Zala–Rejtő, 2019: 141, 145.

22 == Két éjfélbe nyúló vitaest a DISZ Petőfi-körében ötéves tervünk irányelveiről. *Szabad Újság*, 1956. május 24., 3. E történetről még 1989-ben is írt a sajtó. Közgazdasági viták 1956-ban. Volt egyszer egy Petőfi Kör. *Magyar Nemzet*, 1989. november 9., 6.

23 == Zala–Rejtő, 2019: 145.

24 == Uo. 145–155.

kiutasították a Hivatalból. Ennek okát abban látta, hogy „*okosnak és politikailag veszélyesnek*” tartották. Úgy fogalmazott, hogy „*teljesen nyilvánvaló volt, hogy olyan erők szabadultak fel, amelyeknek semmi köze a múlt helyesbítéséhez. Itt már nem a szocializmust akarják megjavítani, hanem valami más akarnak tenni.*”²⁵ Október 29-én Zala családjával együtt a bátyjához költözött Budára, és csak november 3-án mentek haza saját otthonukba.²⁶

A szabadságharc leverése után lassan újraindult az élet a KSH-ban is. A forradalom után Zala egyből be akart lépni az MSZMP-be, de nem akarták felvenni, kifogásolták ugyanis, hogy állítólag a Szociáldemokrata Pártot kezdte el újjászervezni 1956 októberében, sőt volt, aki látta a hirdetőtáblán a toborzásra való felhívását.²⁷ Egy idő után sikerült tisztáznia magát, és a pártba is felvették.²⁸ Ez az incidens azért érdekes, mert a belsőreakció-elhárítás „Könyves” fedőnevű informátorának (egyben a KSH munkatársa) beszámolója szerint 1958-ban az ő pártba történő felvételét éppen Zala Júlia akadályozta meg, „*holott szerinte Zala volt az, aki első sorban igyekezett megszervezni októberben a szociáldemokrata pártot, és aki szerinte egyébként is osztályidegen származású, míg ő szegényparaszt származású szülők gyermeke.*”²⁹ Ugyanez a kritika érte 1958-ban, sőt még 1975-ben is az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottság ülésein is, ahol kifejezetten „revizionista, jobboldali eszmék” képviselőjének tartották.³⁰

Szakmai munkássága kapcsán érdemes megemlíteni, hogy a KSH 1957. március elején *Statisztikai Havi Közlemények* címmel indított útjára egy folyóiratot, amely korábban „szigorúan bizalmas”-nak minősített adatokat is tartalmazott. Zala Júlia az *Esti Hírlap*ban számolt be a kiadvány indulásáról.³¹ 1967-ben a KSH szervezetén belül – Péter Györggyel együtt – létrehozta a GKI-t, amelynek 1975-ig első igazgatója volt. Vezetésével a GKI korszerű, modern statisztikai, közgazdasági

25 == Uo. 148–150.

26 == Uo. 149–150.

27 == ÁBTL 3.1.1. B-85686. 10. „Könyves” fn. informátorjelölt beszervezési javaslata, 1958. szeptember 3.; Zala–Rejtő, 2019: 155. Feltételezhetően Nagy Imrével való korábbi szoros kapcsolata is hátrány volt a pártba történő felvételekor, de ezt Zala az interjúban nem említi. Azonban egy 1961-ben írt jelentés kitér Zala Nagy Imrével való együttműködésére. ÁBTL 3.2.4. K-1005. 36. Jelentés „Antal” ügyében, 1961. június 29.

28 == Zala–Rejtő, 2019: 155–156.

29 == ÁBTL 3.1.1. B-85686. 10. „Könyves” fn. informátorjelölt beszervezési javaslata, 1958. szeptember 3.

30 == BFL XXXV. 1.a.4. 73. d. Jegyzőkönyv az MSZMP Végrajtó Bizottságának üléséről, 1958. május 5.; uo. 23. ő.e. Tájékoztató a Politikai Bizottság részére a Központi Statisztikai Hivatalban folytatott brigádvizsgálatról, 1958. május 5.; uo. 1. ő.e. A II. kerületi Pártbizottság beszámolója az Országos Pártértekezlet határozatainak végrehajtásáról, különös tekintettel a pártegység megvalósítására és a tömegkapcsolat erősítésére, 1957. október 21.

31 == Már nem szigorúan bizalmas a statisztika. *Esti Hírlap*, 1957. március 10., 1.

és gazdaságsszociológiai elemzési módszereket alkalmazó, nemzetközileg is elismert intézetté fejlődött, és a hazai gazdasági reformtörekvések egyik fontos intézményévé vált. Több nemzetközileg elismert kiadvány, például az *Overall Economic Perspective for the ECE region up to 1990* és az *Economic Prospects: Horizon 1990* című prognóziskötetek szerzője, szerkesztője volt. 1981-től a Magyar Gazdasági Kamara közgazdasági szakértője, és néhány év múlva a Közgazdasági Tagozat társelnöke volt. Számos tanulmány, cikk, könyv fűződik a nevéhez. Húsz műve idegen nyelven (angolul, franciául, németül és oroszul) is megjelent.³² 1994. november 12-én hunyt el.

= = Zala Júlia és az állambiztonság

Zala Júlia a magyar hírszerzés számára külföldi kapcsolatai miatt vált érdekessé. Konferenciákon gyakran találkozott Ante Novak (1911–1991) szlovén származású statisztikussal és politikussal³³, aki ekkoriban, a Jugoszláv Szövetségi Statisztikai Hivatal igazgatója volt, és akit a magyar hírszerzés „Antal”, majd „Rowndale Leo” célszemélyi fedőnéven tartott megfigyelés alatt.³⁴ Szikla Péter³⁵ rendőr őrnagy Zala Novakkal való közelebbi ismeretségre utaló információt „Lendvai” fedőnevű ügynöktől kapta. Az alábbiakban részletesen közölt jelentésből az is megtudható, hogy 1961 júliusában Jugoszláviába terveztek utazni a KSH vezetői (Horváth Gyula és Pesti Lajos) intézménylátogatás céljából, amelyben szintén információszerzési lehetőséget látott a politikai rendőrség.³⁶ Szikla jelentése szerint Zala Júliát 1958-ban az állambiztonság beszervezte, melyre hivatali normákkal összeegyeztethetetlen munkahelyi magatartása adott okot. Ekkoriban három hónapig folytatott ügynöki tevékenységet, de a munkahelyi főnökének felfedte magát. A jelentésből megtudható, hogy emiatt felelősségre vonták, ekkor ismét a főnökétől kért segítséget, aki a Pártközpontnak jelentette az ügyet. Ezután hálózati személyként megszakították vele a kapcsolatot, de hivatalos kapcsolatként továbbra is segítette az állambiztonság munkáját.

Az Útlevel Osztály anyagai alapján megállapítottam, hogy a Magyar Statisztikai Hivatal háromtagú delegációt szándékozik küldeni – 1961. július 29-től számított 10 napi időtartamra – Jugoszláviába, az ottani Központi Statisztikai Hivatal meglátogatása céljából. Az utazás hivatalos indoklásaként »elnöki határozat alap-

32 = Fenyvesi–Kovács–Nádudvari, 2014: 758–759.

33 = Vö. Zala, 1956: 144–145.; vö. Lengyel, 1966: 312.

34 = ÁBTL 3.2.4. K-1005. 35. Jelentés „Antal” ügyében, 1961. június 29.

35 = Szikla Péter (későbbi nevén Szolnok Péter, 1928–2000): 1948-tól dolgozott a politikai rendőrségen. 1953-ban egy évig állambiztonsági iskolába járt a Szovjetunióban, hazatérése után az egyesített angol–amerikai elhárító alosztály, 1954-től pedig a jugoszláv alosztály vezetője volt. 1967–1975 között szigorúan titkos (szt.) tisztként dolgozott. Lásd Szekér, 2020: 55.; Unger, 2015: 7.; Ungváry, 2014: 82.

36 = A KSH állambiztonsági elhárításának korai történetéről lásd e lapszám egy másik tanulmányát: Derda, 2026.

ján az ügyvitel gépesítése, mikrofilm és ügykezelési rendszer tanulmányozása» szerepel. Az anyagokból kitűnt, hogy Fogarasné, szül. Zala Júlia, Horvát[h] Gyula és Pesti Lajos³⁷ főosztályvezetők képezik a delegációt. Tekintve, hogy a kiutazásban operatív lehetőség mutatkozott »Antal« tanulmányozására, elsődleges informálódás céljából felvettem a kapcsolatot a II/6. Osztály objektumtartójával, Gyimes szd. elvtárrsal.

Az ő elmondásából tudtam meg, hogy a delegáció kiutazása tulajdonképpen egy viszontlátogatás, mely egy hasonló szintű jugoszláv delegáció – »Antal« nem volt tagja ennek – múlt évben történt látogatását viszonozza. E látogatás cserében »Antal« és Péter elvtárs, a Magyar Statisztikai Hivatal elnöke egyeztek meg az 1959. évi genfi statisztikai világkonferencián.

A delegáció tagjai közül elsősorban Fogarasné dr. Zala Júlia személye után érdeklődtem, aki »Lendvai« nevű ügynökünk korábbi jelzése alapján, közelebbi ismeretségben áll »Antal«-lal. Ez az ismeretség még az ellenforradalom előtti időből származik, amikor is »Antal« és Zala Júlia több nemzetközi konferencián, valamint az EGB ülésein ismerkedtek meg és fejlődött ki közöttük az átlagosnál intenzívebb, jó viszony. »Antal« 1957-es magyarországi tartózkodása során nemcsak hivatalos ügyekben, de társadalmilag is többször vendége volt Zala Juliának. Gyergyói elvtárs nem javasolta Zala elvtársnő közvetlen felhasználását az ügyben. Elmondotta, hogy nevezett 1954 óta a Statisztikai Hivatal információs és tájékoztatási osztályának vezetője, s mint ilyen birtokában van az ország gazdasági életére vonatkozó összes bizalmas anyagoknak. A Nagy Imre ügy vizsgálata során bebizonyosodott, hogy Zala Júlia, aki férjén keresztül – Fogaras elvtárs a Közgazdaság Tudományi Egyetem tanára – baráti viszonyba került Nagy Imrével, 1955 és 1956-os évek során rendszeresen tájékoztatta azt a rendelkezésre álló bizalmas anyagokról. Nagy Imre részben ebből a forrásból merítette adatait az ország akkori gazdasági életének belső hibáira, a rossz gazdaságpolitika alapján keletkezett nemzetgazdasági károokra, stb., stb. Ezen túlmenően konkrét segítséget adott Nagy Imrének néhány ellenséges tendenciájú pamflet összeállításához. 1957-ben Zala Júlia kifejezett kívánságára – melyet az állambiztonsági szervek egyértelműen elleneztek – beválasztotta egy Nyugatra utazó delegációba egy Dévényi nevű statisztikust, aki az út során disszidált. A történetekért Zalát kétségkívül elsődleges felelősség terhelte. 1958-ban az objektumtartó operatív tiszt tudomására jutott, hogy Zala Júlia a hivatali munkamorállal és munkafegyelemmel össze nem egyeztethető módon [anonimizált rész]. Tekintve, hogy az objektum feldolgozásával kapcsolatos körülmények ezt indokoltá tették, 1958 őszén megkísérelték Zala pressziós úton történő beszervezését. Zala Júlia a beszervezést elvállalta, sőt néhány hónapon keresztül kifogástalan ügynöki munkát végzett. Három hónap elteltével azonban az objektumtartó tudomására jutott, hogy nevezett

37 == Pesti Lajos (1925–2013): közgazdász. 1948-tól 1989-ig dolgozott a KSH-ban előbb főosztályvezetőként, majd igazgatóként, végül elnökhelyettesként. Nádudvari, 2014b: 573–574.

a beszerzés tényét közölte hivatali főnökével. Mikor emiatt felelősségre vonták, újra főnökéhez fordult segítségért, aki viszont a Pártközpontnak jelentette az ügyet. Az objektumtartó utasítást kapott a kapcsolattartás megszakítására. Gyergyói elvtárs 1960 óta foglalkozik a Statisztikai Hivatallal. 1960 nyarán hivatalos kapcsolatot vett fel Zala elvtársnővel. Tapasztalatai azóta a legkedvezőbbek. Zala Júlia készségesen áll rendelkezésére és szívesen segít, sok esetben operatív jellegű kérései teljesítésében is. Gyergyói elvtárs ennek ellenére nem javasolta felhasználását, különösen azért, mert épp a Nagy Imre ügyben volt érintve. Itt közvetett kérdésére egyébként megjegyezte, hogy Zala Júlia jelenleg is párttag, 1956-os hibáit egy korábbi taggyűlés »figyelmeztetéssel« lezárta és azóta – amit azt beosztása is mutatja – teljes bizalmat élvez, rendszeresen utazik külföldre, gyakran képviseli hazánkat nemzetközi értekezleteken. Hivatali munkája is kifogástalan, szakmai vezetői és Gyergyói elvtárs megítélése szerint is maximális erőfeszítéssel, jól dolgozik. Szemmel láthatóan felszámolta önmagában korábbi revizionista nézeteit.

Abban állapodtam meg Gyergyói elvtárssal, hogy a kiutazás előtt nem, de utána feltétlenül beszélgetni fogok Zala elvtársnővel. Elképzelésem az, hogy csak általános jelleggel számoltatom be jugoszláviai tapasztalatairól. »Antal« személyére csak annyiban fogok kitérni, amennyiben ő említi, és amennyiben ezzel kapcsolatban feltűnésmentes kérdéseket lehet feltenni feléje. E beszélgetés eredményétől függően döntöm el, hogy »Antal« ügyében esetleg aktívabban is foglalkoztassam-e. [...]

Szikla Péter
rendőr őrnagy³⁸

= = Pályafutása az Egyesült Nemzetek Szervezeténél

Zala karrierje az ENSZ-ben 1956-ban kezdődött, és 1980-ban a nyugdíjazásával fejeződött be. 1956 tavaszától folyamatosan részt vett az ENSZ Genfben (Svájc) székelő Európai Gazdasági Bizottságának (EGB) éves közgyűlésén, mint a Magyar Népköztársaság által delegált gazdasági szakértő.³⁹ 1956 tavaszán Zala vezetésével elkészítették az első statisztikai zsebkönyvet, amelyet az EGB tavaszi ülésén is bemutattott.⁴⁰ A kiadvány megjelenése akkor jelentős eseménynek számított, hiszen rendkívüli volt, hogy egy szocialista ország nyilvánossá tette a statisztikai adatait. Hivatalos megbízottként jelen volt több nemzetközi statisztikai, közgazdasági konferencián és külföldi tanulmányúton is részt vett.⁴¹ 1960 májusában folyt az ENSZ

38 == ÁBTL 3.2.4. K-1005. 35–38. Jelentés „Antal” ügyében, 1961. június 29.

39 == 1955-ig az EGB-üléseken a magyar küldöttséget a külügyesek képviselték, azonban egy diplomáciai incidens következtében 1956 tavaszától egy állandó kormányküldöttség képviselte az országot egy közgazdász szakértővel. Zala–Rejtő, 2019: 162–164.

40 == Uo. 162.

41 == Fenyvesi–Kovács–Nádudvari, 2014: 758–759.; Zala–Rejtő, 2019: 173, 263.

EGB ülésein az európai gazdasági helyzet vitája, melyen a magyar küldöttség nevében Zala Júlia felszólalt gazdasági és pénzügyi kérdésekben.⁴² Szélesebb nemzetközi porondon is képviselte Magyarországot, 1969-ben Bangkokban dolgozott ENSZ-szakértőként.⁴³

Zala úgy emlékezett, hogy a kezdetektől hosszabb távon terveztek vele az EGB-vel kapcsolatban – nem egyértelmű, hogy a politikai vezetésre vagy épp a titkoszolgálatokra gondolt-e. Az éves konferenciák és a negyedéves ülések alkalmával új kapcsolatok kiépítésére, valamint a korábbiak elmélyítésére is volt lehetősége. 1963-ban Pócs Ervinnel⁴⁴ dolgozott együtt Genfben, aki számos téren volt a segítségére.⁴⁵ Ekkoriban Genfben Morva Tamás⁴⁶ volt a magyar kormány által az EGB-be delegált vezető munkatárs, és bár őt átmeneti megbízottként Báger Gusztáv⁴⁷ követte e poszton, valójában már 1973-ban megkezdtek annak a kiküldetésnek az előkészítését, amelynek eredményeként Zala Júlia 1975-től vezető munkatársként, Morva utódjaként dolgozott Genfben. A kiutazás szervezése azonban időbe telt, mire minden engedély megérkezett. Belpolitikai csatározások is nehezítették a külszolgálat megvalósulását. Fock Jenő miniszterelnök, Szita János, a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága vezetője⁴⁸, Huszár István KSH-el-

42 == Az ENSZ európai gazdasági bizottsága megkezdte az európai gazdasági helyzet vitáját. *Délmagyarország*, 1960. május 4. 2.; Világgazdasági híradó: Az európai gazdasági helyzet vitája Genfben. *Magyar Nemzet*, 1960. május 4. 3.

43 == Fenyvesi–Kovács–Nádudvari, 2014: 758–759.; Zala–Rejtő, 2019: 173, 263.

44 == Pócs Ervin (1935–?): statisztikus. 1958-tól a KSH-ban, 1960-tól az ENSZ EGB-nél, 1974-től a GKI-nál dolgozott. (Jubileumi Évkönyv, 2023: 287.) A magyar hírszerzés 1961-ben szervezte be „Pápai” fedőnéven. Lásd ÁBTL 3.2.1. Bt-502.

45 == ÁBTL 3.2.3. Mt-486/1. 214. Jelentés „Pápaival” történt találkozásról, 1963. április 11.

46 == Morva Tamás (1928–2015): közgazdász, 1954-től az Országos Tervhivatal munkatársa. Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának vezető munkatársa volt 1972–75, majd 1983–88 között. Kira József, a hírszerzés őrnagya 1971. július 24-én „Csamangó” néven szervezte be a III/I. csoportfőnökség titkos munkatársának. ÁBTL 3.2.1. Bt-2871. 29–30. Morva Tamás adatlapja, 1972. augusztus 23.

47 == Báger Gusztáv (1938–): okleveles közgazdász. 1975–1981 között az Egyesült Nemzetek Európai Gazdasági Bizottsága (ENSZ EGB) szakértőjeként dolgozott. 1981–1990 között az Országos Tervhivatal főosztályvezetője volt. 1992–2000 között a nemzetközi pénzügyi intézmények titkárságának vezetőjeként tevékenykedett. 1995–1997 között a Kereskedelmi és Hitelbank Rt. igazgatósági tagja volt. 2003–2008 között az Állami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézetének főigazgatójaként dolgozott. <https://unvk.uni-nke.hu/kutatok/prof-dr-bager-gusztav>.

48 == Szita János (1922–2006): 1948-tól az Iparügyi Minisztériumban az államosítások egyik végrehajtója volt. Az Országos Tervhivatal elnökhelyettese (1953–1954, 1961–1968), a Pénzügyminisztériumban miniszterhelyettes (1955–1957). 1957–1961 között az ENSZ genfi európai irodája mellett működő állandó képviselő vezetője. 1968-tól Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárság vezetője. Baráth–Gecsényi, 2015: 272.

nők⁴⁹ és Vályi Péter miniszterelnök-helyettes teljes mértékben támogatta Zalát, csak úgy, mint az EGB ügyvezetője, Janez Stanovnik,⁵⁰ ennek ellenére Puja Frigyes külügyminiszter egy ideig nem hagyta jóvá a megbízatását.⁵¹

A Zala Júliával az 1980-as évek végén készült interjúból az is megtudható, hogy semmilyen speciális felkészítésben nem részesült. Közvetlen az indulása előtt tájékoztatta egy külügyes, hogy „*mint külföldi kiküldötnnek kötelessége velük együttműködni*”.⁵² Genfben érkezéskor a kint dolgozó külföldi munkatársak nagyon szívélyesen fogadták, de nehezen rázódott bele az új környezetbe, nem volt zökkenőmentes a beilleszkedése, nem is kapott meg eleinte minden szakmai iránymutatást.⁵³ Genfi külszolgálatát során irányította az ENSZ EGB tagországai hosszú távú gazdasági előrejelzésének munkálatait is. Először a titkárság Előrejelzési és Programozási Osztályának helyettes vezetője volt, majd 1978-tól 1980-ig igazgatója. Ennek az volt a jelentősége, hogy általában a nyugatiak által elfoglalt pozícióba helyeztek egy szocialista országból érkező tisztviselőt. Ráadásul az volt az általános gyakorlat, hogy ha valaki bekerült egy pozícióba az ENSZ-en belül, abban maradt végig, Zala Júliának azonban sikerült magasabb státuszba jutnia. 1977-től 1978-ig a Kinevezési és Alkalmazási/Előléptetési Bizottság alelnöki pozíciót is betöltötte. Ez azért számított kulcspozíciónak, mert a Genfben működő összes ENSZ-szervezet kinevezési és előléptetési ügyével foglalkozott, ami akkor kétezer főt érintett. E pozícióba az ENSZ szakszervezete választotta meg, ezért Zala, egyedüli európai szocialista munkatársként, belépett az ottani szakszervezetbe.

Zala az ENSZ-nyugdíj miatt ki akarta tölteni az öt évet, de az ENSZ központi, New York-i személyzeti főnöke nem járult hozzá.⁵⁴ Pedig Morva Tamás, azaz a „Csamangó” fedőnevű titkos munkatárs 1979. júniusi jelentésében kifejtette, hogy fontosnak tartotta Zala státuszának megtartását, alapvetően támogatta a maradá-

49 = = Huszár István (1927–2010): 1953-tól az Magyar Dolgozók Pártja központi apparátusának munkatársaként gazdaságpolitikai előkészítő munkát végzett. A KSH-ba 1963-ban került első elnökhelyettesként, majd 1969-ben a hivatal elnökévé nevezték ki. 1973-tól 1980-ig miniszterelnök-helyettes, 1975-től 1980-ig pedig az Országos Tervhivatal elnöke volt, emellett 1970 és 1989 között az MSZMP Központi Bizottság, 1975 és 1980 között a Politikai Bizottság választott tagja. 1980 és 1985, majd 1988 és 1990 között országgyűlési képviselő. Jaspersné–Nádudvari, 2014: 325.

50 = = Janez Stanovnik (1922–2011): jugoszláv, majd szlovén közgazdász és politikus. 1967 és 1983 között az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának ügyvezető titkára, valamint az ENSZ főtitkárhelyettese volt, korábban, 1952–1956 között a jugoszláv misszió tagjaként dolgozott az ENSZ-ben. <https://www.ralphbunceinstitute.org/un-intellectual-history-project/Stanovnik.html>.

51 = = Zala–Rejtő, 2019: 305–307.; ÁBTL 3.2.1. Bt-2871. 149. Jelentés „Csamangó” utódlásáról, 1975. január 27.

52 = = Zala–Rejtő, 2019: 312.

53 = = Uo. 315–317.

54 = = Uo. 321.

sát.⁵⁵ Zala Júlia visszaemlékezése szerint az utolsó időkben már egyre nehezebben viselte, amiért nem írhatta le az igazságot az elemzéseiben, és hogy a romló gazdasági adatok ellenére a politikai szempontok szerint kellett elkészítenie az anyagokat.⁵⁶

Zala Júlia kiemelkedő statisztikusként és gazdasági szakemberként a gazdaságelemzés meghatározó alakja volt. Az 1968-ban bevezetett gazdasági reform során a statisztikai elemzéseket korszerű módszerekkel és nemzetközi tapasztalatok felhasználásával fejlesztette. Az ENSZ-ben befutott pályáíve rendkívülinek számított abban a korban. Zala Júlia az interjújában az életére visszatekintve sikeresnek összegezte a pályafutását. Ő maga is úgy ítélte meg az életét, hogy mindent elért, amire gyermekként vágyott: elvégezte a Kereskedelmi Akadémiát, eljutott a Harvard Egyetemre, emellett Ford-ösztöndíjjal⁵⁷ más nyugati egyetemeket is bejárta. Álma volt még „népszövetségi titkárnőként” dolgozni, de ennél többre vitte az ENSZ-ben.⁵⁸

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.1. B-dossziék

B-85686 „Könyves”

3.2.1. Bt-dossziék

Bt-502 „Pápai”

Bt-2871 „Csamangó”

3.2.3. Mt-dossziék

Mt-486/1 „Pápai”

Mt-1919/1 „Csamangó”

3.2.4. K-dossziék

K-1005 „Rowndale Leo”

3.1.9. V-dossziék

V-150386 „Petőfi kör”

55 == ÁBTL 3.2.3. Mt-1919/1. 206. Jelentés a Genfben nemzetközi szervezeteknél dolgozó magyar közgazdászokról, 1979. június 6.

56 == Zala–Rejtő, 2019: 321, 327–329.

57 == A Ford Alapítvány (Ford Foundation) szocialista országok állampolgárai számára is elérhető ösztöndíja. Hosszabb külföldi tanulmányutakat (USA-ba, Nyugat-Európába) tett lehetővé kelet-európai diákok számára, teljes vagy majdnem teljes finanszírozásban, de a korabeli Magyarországon csak kiemelkedő tehetségek és külön politikai engedéllyel nyerhették el. Stensrud, 2014; Somlai, 2021.

58 == Zala–Rejtő, 2019: 34, 364.

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

xxxv. i.a.4. Az MSZMP Budapesti Bizottsága Végrehajtó Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei (1957–1989)

=== Hivatkozott irodalom ===

Albertirsa Évkönyv, 1945

Az Isteni Szeretet Leányai Szent Margit Együttes Oktatása Polgári Fiú- és Leányiskolájának Évkönyve az 1944–45. iskolai évről. Szerkesztette: Sik M. Valentin. Irsa.

Albertirsa Évkönyv, 1946

Az Isteni Szeretet Leányai Szent Margit Együttes Oktatása Polgári Fiú- és Leányiskolájának Évkönyve az 1945–46. iskolai évről. Szerkesztette: Sik M. Valentin. Irsa.

Baráth–Gecsényi, 2015

Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos: *Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet. Budapest.

Berend T., 1988

Berend T. Iván: *A magyar gazdasági reform útja.* Közgazdasági és Jogi Könyviadó, Budapest.

BKA Értesítő, 1936

Budapesti Kereskedelmi Akadémia Értesítője az 1935–36. iskolai évről. Közzétette: dr. Vincze Frigyes c. kir. főigazgató, az intézet igazgatója. Budapest.

BKA Értesítő, 1937

Budapesti Kereskedelmi Akadémia Értesítője az 1936–37. iskolai évről. Közzétette: dr. Vincze Frigyes c. kir. főigazgató, az intézet igazgatója. Budapest.

Böröcz, 1992

Böröcz József: Kettős függőség és tulajdonvákuum. *Szociológiai Szemle*, 3. sz. 3–20.

Csató, 2019

Csató Katalin: *Az akadémiai közgazdasági gondolkodás formálódása a politika „bordásfalán”. Időutazás az ötvenes és a hosszantartó*

hatvanak évekre. Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.

Derda, 2026

Derda Dávid: Adat – védelem. A Központi Statisztikai Hivatal operatív
elhárítása (1951–1962). *Betekintő*, 2. sz. 147–167.

Fenyvesi–Kovács–Nádudvari, 2014

Fenyvesi Lászlóné – Kovács Csaba – Nádudvari Zoltán: Zala Júlia. In *Portrék
a magyar statisztika és népeségtudomány történetéből. Életrajzi lexikon
a xvi. századtól napjainkig*. Főszerkesztő: Rózsa Dávid. KSH Könyvtár,
Budapest. 758–759.

Fenyvesi – Nádudvari – Rózsa, 2014

Fenyvesi Lászlóné – Nádudvari Zoltán – Rózsa Dávid: Mód Aladárné. In *Portrék
a magyar statisztika és népeségtudomány történetéből. Életrajzi lexikon a xvi.
századtól napjainkig*. Főszerkesztő: Rózsa Dávid. KSH Könyvtár, Budapest.
500–501.

Jasperné – Nádudvari, 2014

Jasperné Darvas Mária – Nádudvari Zoltán: Huszár István. In *Portrék a magyar
statisztika és népeségtudomány történetéből. Életrajzi lexikon a xvi. századtól
napjainkig*. Főszerkesztő: Rózsa Dávid. KSH Könyvtár, Budapest. 325–326.

Jubileumi Évkönyv, 2023

Jubileumi Évkönyv 2023. Szerkesztette: Vállalati és Intézményi Kapcsolatok Alumni
csoportja. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.

Kalmár, 2014

Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában: Magyarország és
a szovjetrendszer, 1945–1990*. Osiris, Budapest.

Kovács – Marton – Nádudvari, 2014

Kovács Csaba – Marton Ádám – Nádudvari Zoltán: Péter György. In *Portrék
a magyar statisztika és népeségtudomány történetéből. Életrajzi lexikon
a xvi. századtól napjainkig*. Főszerkesztő: Rózsa Dávid. KSH Könyvtár,
Budapest. 575–577.

Lengyel, 1966

Lengyel László: Vélemények és tények az életszínvonalról (II.). *Statisztikai Szemle*,
3. sz. 227–244.

Mitrovits, 2015

Mitrovits Miklós: Lehetséges volt-e legyőzni a kapitalizmust? *Eszmélet*, 27. évf. 107. sz. 109–136.

Nádudvari, 2014a

Nádudvari Zoltán: Fazekas Béla. In *Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből. Életrajzi lexikon a XVI. századtól napjainkig*. Főszerkesztő: Rózsa Dávid. KSH Könyvtár, Budapest. 196–197.

Nádudvari, 2014b

Nádudvari Zoltán: Pesti Lajos. In *Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből. Életrajzi lexikon a XVI. századtól napjainkig*. Főszerkesztő: Rózsa Dávid. KSH Könyvtár, Budapest. 573–574.

Rainer M., 2023

Rainer M. János: *Újratervezés. Szocializmus Magyarországon a 20. században*. Osiris, Budapest.

Rózsa, 2014

Rózsa Gábor: Szabady Egon. In *Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből. Életrajzi lexikon a XVI. századtól napjainkig*. Főszerkesztő: Rózsa Dávid. KSH Könyvtár, Budapest. 645–647.

Sinkovics, 1989

Sinkovics Alfréd: *Állam, szocializmus, szakszervezet*. Kérdőjel, Budapest.

Somlai, 2021

Somlai Katalin: *Amerikából jöttek, híres mesterségük: fordosok*. A Ford Alapítvány ösztöndíjas programjában résztvevők karrieríve: szubelitből az elitbe In Rainer M. János (szerk.): *Évkönyv XXVI. – 2021. Elit és szubelit a Kádár-korszakban – közelítések*. 1956-os Intézet Alapítvány–Kronosz, Budapest–Pécs. 103–164.

Somlai, 2022

Somlai Katalin: Bognár József elnöki szerepben. Törekvések az értelmiségi szakelit képzettségének és befolyásának növelésére az állampárti rendszerben. In Rainer M. János (szerk.): *Évkönyv XXVII. – 2022. Gazdasági elit a szovjet típusú rendszer időszakában*. 1956-os Intézet Alapítvány–Kronosz, Budapest–Pécs. 141–175.

Stensrud, 2014

Stensrud, Ingeborg: „Soft power” deployed. Ford Foundation’s fellowship programs in communist Eastern Europe in the 1950s and 1960s. *Monde(s)*, No. 6. (2014/2.), III–128.

Szekér, 2020

Szekér Nóra: Fizikus az állambiztonság hálójában. *Betekintő*, 4. sz. 53–67. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2020_04_szeker.pdf (utolsó letöltés: 2026. július 10.).

Tomka, 2000

Tomka Béla: *A magyarországi pénzügyintézetek rövid története, 1836–1947.* Aula, Budapest.

Unger, 2015

Unger Gabriella: Az ügynök hét élete. Kaiser János és a külső csoport (1. rész). *Betekintő*, 1. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2015_1_unger.pdf (utolsó letöltés: 2026. július 22.).

Ungváry, 2014

Ungváry Krisztián: *Tettesek vagy áldozatok? Feltáratlan fejezetek a XX. század történelméből.* Jaffa, Budapest.

Valuch, 2008

Valuch Tibor: A piaci szocializmus. Közelítések, értelmezések, értékelések. In *Évkönyv XIV.* – 2008. Közelítések a kádárizmushoz. 1956-os Intézet, Budapest. 85–108.

Zala–Rejtő, 2019

Zala interjú. (Készítette: Rejtő Gábor.) P-T Műhely, Budapest.
(Az interjú készítésének ideje: 1987–88)

Zala, 1956

Zala Júlia: A Jugoszláv Statisztikai Társaság III. plenáris ülése. *Statisztikai Szemle*, 2. sz. 144–151.

=== Sajtó ===

Délmagyarország, 1960

Esti Hírlap, 1957

Ipari és Építőipari Statisztikai Értesítő, 1956

Magyar Nemzet, 1941, 1960, 1989

Szabad Újság, 1956

=== Internetes hivatkozások ===

MúzeumDigitár: Budapesti Kereskedelmi Akadémia.
<https://hu.museum-digital.org/object/33093?navlang=hu>
(utolsó letöltés: 2026. február 6.).

Budapesti Gazdasági Egyetem, Pénzügyi és Számviteli Kar: Bemutakozás.
<https://uni-bge.hu/hu/penzugy-es-szamvitel-kar/bemutakozas>
(utolsó letöltés: 2026. február 6.).

Nemzeti Köszolgálati Egyetem, Űrgazdasági és Nemzetgazdasági Versenyképesség
Kutatócsoport: Báger Gusztáv. <https://unvk.uni-nke.hu/kutatok/prof-dr-bager-gusztav> (utolsó letöltés: 2026. február 6.).

Ralph Bunche Institute, United Nations Intellectual History Project: Janez
Stanovnik. <https://www.ralphbuncheinstitute.org/un-intellectual-history-project/Stanovnik.html> (utolsó letöltés: 2026. február 6.).

Kulcsszavak

=====

*1956-os forradalom, egyetem, értelmiség, hírszerzés, Jugoszlávia,
Magyar Kommunista Párt, magyar követségi intézmények külföldön,
Magyar Szocialista Munkáspárt*

/ A Female Statistician's Career Path: from the Budapest University of Technology through the Hungarian Central Statistical Office to the UN /

Overview of Júlia Zala's career

The study presents the life and career of Júlia Zala, a Hungarian statistician. Through a brief biographical overview, the reader gains insight into the ways in which her life was shaped during the Second World War and what role she played during the Hungarian Revolution of 1956. The article also explores aspects of the relationship between Júlia Zala and the Hungarian state security apparatus. In addition, emphasis is placed on her career within the United Nations system, including her appointment in Geneva, her advancement to senior positions as a woman, and the opportunities available to an official from Eastern Europe.

Budapest II. kerület, Bimbó út – Fényes Elek utca –
Keleti Károly utca sarka, előtérben Nepomuki Szent
János szobra, szemben a Központi Statisztikai
Hivatal központi épülete, 1940.

Fortepan 24148 / Somlai Tibor

===== *Derda Dávid* =====

/// Adat – védelem

A Központi Statisztikai Hivatal operatív elhárítása (1951–1962)

A Kádár-korszak titkosszolgálatára „A” betűjelű kategóriába sorolt minden olyan minisztériumot, országos irányító szervet és tervező-, illetve kutatóintézetet, amelyek különösen fontos államtitkokkal rendelkeztek, s amelyeknél ügynökséggel, hivatalos és társadalmi kapcsolatokkal kellett megszervezni az objektumok operatív biztosítását.¹ Ebbe a kategóriába sorolták a szervek a Központi Statisztikai Hivalt (KSH) is. Az intézményről „objektumvédelmi” szempontból az 1965. január 27-én megnyitott, 13-OD-3524 nyilvántartási számmal ellátott objektum dosszié két kötete áll a kutatók rendelkezésére.²

Az 1950-től vezetett objektum dossziék az állambiztonsági operatív ellenőrzés adminisztrációs eszközei voltak; alapvetően a kiemelt intézményekről, üzemekről (egy 1954-es utasítás nyomán később szinte minden településről, munkahelyről és katonai alakulatról) nyitották. Ezekben aktív operatív feldolgozó munka nem folyt, csupán az elhárítással kapcsolatos dokumentációt gyűjtötték. Amennyiben az objektum megfigyelése oka fogyottá vált, az iratokat „O” jelzéssel archiválták. A dossziék felépítése két részre³ tagolódott. Az első rész a megfigyelés alapiratait foglalta magában: a nyitóhatározatot, az objektum jellemzését és összefoglalóit, a rendkívüli eseményekről és ellenséges tevékenységekről szóló jelentéseket, valamint az elhárítómunkához készített operatív terveket. A második rész az érintett személyekre

1 == Erről lásd bővebben: ÁBTL 4.2. 10-21/32/1967. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 032. számú parancsa, 1967. december 11.

2 == ÁBTL 3.1.5. O-19827/1; O-19827/2. Bár témánkhoz nem kapcsolódik szorosan, érdemes megjegyezni, hogy fennmaradt a KSH Békés Megyei Igazgatóságára 1976. október 18-án nyitott dosszié is (ÁBTL 3.1.5. O-18596), ami azt is jelenti, hogy a hivatal területi szervei, megyei intézményei is szoros állambiztonsági felügyelet alatt álltak.

3 == Egyes parancsokban három részre tagolták szerkezetét. A harmadik részben kapott helyett többek között az objektumban dolgozó ügynökök névsora, valamint a dosszié lezárásáról és új nyitásáról szóló határozat. Lásd ÁBTL 1.5. I. t., 7. k. 47–97. Szabályzat a Belügyminisztérium államvédelmi szervei operatív nyilvántartására, 1954. Az objektum dossziéira lásd: uo. 67–69.

fókuszált: itt vezették a bizalmas nyomozás alatt álló, körözött, elítélt vagy kompromittált dolgozók névsorát, rögzítették a mozgásukkal kapcsolatos levelezéseket és egyéb dossziék számát, végül pedig itt kapott helyet a lezáró határozat is.⁴ Az objektum operatív nyilvántartásának eszközei maguk az objektum dossziék, a dossziék nyilvántartó naplója, valamint az I-es számú kartoték voltak.⁵

Tanulmányom a hivatal és az államvédelmi szervek legkorábbi – források által alátámasztható – kapcsolatát próbálja meg röviden bemutatni úgy, hogy mindeközben bemutatásra kerülnek a szervek működésének módozatai is. A Belügyminisztérium (BM) és a KSH mindenkori kapcsolata az intézmény történetének egy mindmáig feltáratlan fejezete. A rendszerváltást követő három évtizedben mindössze egyetlen önálló tudományos publikáció érinti valamelyest a témát.⁶ Az intézmény történetére vonatkozó szakirodalom jellemzően adós marad annak vizsgálatával, hogy a szocialista tervgazdaság adatszolgáltatásának intézménye milyen módon és mértékben kapcsolódott össze az belügyi/állambiztonsági szervek operatív munkájával. Jelen tanulmány ezt a hiányosságot kívánja részben pótolni.

A kutatást nagyban nehezíti, hogy az 1956-os forradalom idején az addig összegyűjtött iratok – legalábbis ami az állambiztonsági szervek által keletkeztetett iratokat illeti – döntő hányada megsemmisült. Erről Ács Ferenc rendőrnagyvezető ezredes, a BM II/II. (Operatív Nyilvántartó) Osztály vezetője egy 1957-es jelentésben számolt be. Eszerint az 1956-os eseményeket megelőzően 18 881 hálózati személy anyaga állt a hatóságok rendelkezésére, ebből azonban mindösszesen 2255 maradt meg. 14 386 hálózati személy anyaga semmisült meg a forradalom ideje alatt, 219 dossziét pedig közvetlenül azt követően semmisítették meg.⁷ Az 1957 és 1962 közötti KSH-val kapcsolatos operatív anyagokat is megsemmisítették.⁸ A belügyi szervek jelenlétéről néhány, a KSH munkatársaival készített interjúban⁹ elvétve ugyan találkozhatunk, azonban ezek jellemzően az 1956-os eseményekre fókuszálnak, és csak érintőlegesen tárgyalják az állambiztonsági szervek hivatalon belüli jelenlétét. Mind Barta Barnabás, mind Miltényi Károly azt hangsúlyozták, hogy a belügy munkatársai megkeresték őket, azonban ők a velük való együttműködést visszautasították.¹⁰

4 = = Petrikné, 1999: 54–55.

5 = = ÁBTL 1.5. I. t., 6. k. 159–191. Melléklet a Magyar Népköztársaság belügyminisztere I. helyettesének 10. számú parancsához, 1954. február 23. Az operatív nyilvántartással kapcsolatosan lásd: uo. 161–162.

6 = = Kovács, 2017.

7 = = ÁBTL 1.11.10. 10. d. Jelentés, 1957. december 12. Közli: Cseh, 2006.

8 = = ÁBTL 3.1.5. O-19827/1. 117–146. Jelentés a Központi Statisztikai Hivatal operatív helyzetéről. 1972. augusztus 14.

9 = = A *Statisztikai Szemlé*ben megjelent interjúk szerkesztettek, a teljes hanganyag jelenleg a KSH Könyvtár kéziratárában található, azonban több okból kifolyólag is holt anyagnak tekintendő, kutatni és meghallgatni nem lehet.

10 = = Lakatos, 2017a: 79.; 2017b: 911.

= = A KSH operatív helyzete 1954 és 1965 között

A Keleti Károly utcában székelő KSH operatív helyzetéről több, szigorúan titkos minősítéssel ellátott összefoglaló jelentés készült a BM III/II. Csoportfőnökség (kémelhárítás) különböző alosztályain.¹¹ Rakaczky Pál rendőrszázados, alosztályvezető¹² 1964. szeptember 14-én készített – tehát az objektum dosszié megnyitására hozott határozat előtti – jelentésben olvashatunk a hivatal megalakulásáról és annak mindenkori feladatáról, az értékelő/elemző és tájékoztató munkájáról. Ezen feladatait, valamint szervezeti felépítését az 1952. évi statisztikai törvény határozta meg, illetve szabályozta, továbbá egy 1957-ben kiadott kormányrendelet.¹³ Az 1952. évi statisztikai törvény értelmezésében a statisztika a gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatok ellenőrzésének, valamint tervszerű irányításának alapvető eszközeként jelent meg a Magyar Népköztársaságban. A jogszabály szerint a statisztikai tevékenység a számszerű adatok gyűjtésére, rendszerezésére és tudományos elemzésére épült, amelynek célja a gazdasági és társadalmi jelenségek közötti összefüggések és arányok feltárása, továbbá a népgazdasági tervek végrehajtásának nyomon követése, illetve az esetleges aránytalanságok és hiányosságok jelzése volt. A KSH feladatai közé tartozott a Minisztertanács rendszeres, gyors és megbízható tájékoztatása a népgazdasági tervek teljesüléséről, valamint a gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatok alakulásáról, különös tekintettel a nemzetgazdasági erőforrások állapotára és felhasználására.¹⁴

A jelentés lényegében egy intézménytörténeti áttekintést nyújt számunkra, melyből világos képet kapunk arra vonatkozóan, hogy a hivatalon belül működő Kollégium¹⁵ végezte az elvi munkát, míg a gyakorlati operatív vezetést az elnök és két helyettese¹⁶ végezték, egymás között szakterületekre bontva. Rakaczky a hírszer-

11 = = ÁBTL 3.1.5. O-19827/1. 9–24. Összefoglaló jelentés a Központi Statisztikai Hivatal operatív helyzetéről, 1964. szeptember 14.; uo. 60–66. Jelentés a Központi Statisztikai Hivatal operatív helyzetéről, 1966. december 12.; uo. 79–86. Jelentés a Központi Statisztikai Hivatal helyzetéről, 1969. január 17.; uo. 117–146. Jelentés a Központi Statisztikai Hivatal operatív helyzetéről, 1972. augusztus 14.

12 = = Rakaczky Pál 1926. március 7-én született Sajóvamoson. Közgazdász végzettségű. 1954-től tartozott a Belügyminisztérium állományába, először, 1954 és 1957 között, mint az V. Osztály 4. alosztály operatív beosztottja, majd 1959-ig a II/6. Osztály d. alosztályának főoperatív beosztottjaként dolgozott. Hosszabb ideig a szovjet állambiztonsági főiskola hallgatója volt. 1963 októberétől a III/II-6. Osztály c. alosztályának vezetője lett. 1976-ban hunyt el. ÁBTL 2.8.2.2. I. t. – 154. 3. Szolgálati beosztása, d. n.; 8–9. Önéletrajz, 1959. július 7.

13 = = ÁBTL 3.1.5. O-19827/1. 4–6. Határozat KSH nevű objektum dosszié megnyitására, 1965. január 21.

14 = = 1952. évi VI. törvény az állami statisztikáról.

15 = = A KSH új vezető testülete volt. Tagjai között voltak az egyes szervezeti egységek vezetői, valamint a pártszervezet vezetője.

16 = = A jelentés írásakor az első elnökhelyettes Huszár István, míg az elnökhelyettes Szabady Egon volt.

ző szervek működésével kapcsolatosan kiemelte a hivatal belföldi és nemzetközi kapcsolatainak jelentőségét, azonban nem hagyta szó nélkül, hogy a hivatal falain belül több, „*gyanús – részleges ellenőrzés alatt álló vagy ellenőrzésre szoruló – személy dolgozik*”.¹⁷ Hibának róta fel ezzel összefüggésben, hogy a hivatal kivételes intézményi súlya ellenére a BM illetékes szervei elmulasztották a szükséges biztonsági intézkedések megtételét, mivel egyetlen állambiztonsági szervnek sem volt hálózati operatív tevékenysége, a gyanús személyek egyáltalán nem álltak ellenőrzés alatt, holott a KSH feladatköre, az általa kezelt érzékeny adatok, valamint a rendszeres külföldi kapcsolattartás indokoltá tette volna azt. Jelentésében röviden kitért az 1956-os forradalom és szabadságharc alatti és utáni operatív helyzetre.¹⁸

Bár a hivatalt már korán operatív biztosítás alá vonták, ennek legkorábbi időpontjára konkrét, írásos forrást eddig nem találtam. Ezért szükséges kiemelnem Biszku Béla 1957. október 1-i parancsát, amely – többek között – arra utasította a szerveket, hogy a KSH-t „*hálózati-operatív biztosítás alá kell vonni*”. Ennek okát az 1956. októberi események után kialakult, mondhatni paranoid légkörben kell keresnünk, mely szerint a nép ellenségei azon munkálkodtak, hogy „*kárt okozzanak népgazdaságunkban abból a célból, hogy ezáltal kiváltsák a széles tömegek elégedetlenségét és így szembeállítsák ezeket a Magyar Szocialista Munkáspárttal és a Forradalmi Munkás-Paraszt kormánnyal*”.¹⁹ A parancs – ha nem is konkrétan – utalást tett objektum dosszié(k) esetleges korábbi meglétére vagy új nyitására, mivel előírta, hogy az adott objektumban ügynöki apparátust kellett kiépíteni, függetlenül attól, hogy volt-e korábban ügydosszié, hálózati jelentés vagy pedig ellenséges tevékenységre utaló jelzés az objektummal kapcsolatosan. Amennyiben korábban voltak ilyenek, akkor ott objektum dossziénak is kellett lennie. Hasonlóan sejtelmes volt a parancs 10. pontja, mely szerint a feldolgozás alá vont személyekről az előírásnak megfelelő dossziét kellett nyitni.²⁰

A hivatal elhárítását 1957 és 1962 között objektumi elv alapján végezték.²¹ Az objektumi elv az állambiztonsági munka egyik szervezési alapelve²² volt, amikor a főcsoportfőnökség egy adott operatív egysége felelt egy meghatározott objektum – jelen esetben a hivatal – teljes védelméért. Ez a felelősség kiterjedt az adott objektumban előforduló valamennyi állam elleni bűncselekmény elhárítására, valamint

17 = = ÁBTL 3.1.5. O-19827/1. 15. Összefoglaló jelentés a Központi Statisztikai Hivatal operatív helyzetéről, 1964. szeptember 14.

18 = = Uo. Az 1956-os eseményekkel kapcsolatosan lásd: Kovács, 2017.

19 = = ÁBTL 4.2. 6-200/42/1957. 85–91. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 42. sz. parancsa, 1957. október 21.

20 = = Uo.

21 = = ÁBTL 3.1.5. O-19827/1. 16. Összefoglaló jelentés a Központi Statisztikai Hivatal operatív helyzetéről, 1964. szeptember 14.

22 = = Ezenkívül volt „vonalas elv” és „területi elv”.

minden olyan egyéb bűncselekményre, amely a főcsoportfőnökség hatáskörébe tartozott.²³ Az állambiztonsági szervek tevékenységét mindenkor az adott korszak ellenségképe határozta meg, ez alakította a fókuszot. A feladatok titkos, konspirált végrehajtását különféle operatív eszközök tették lehetővé. Ezek közül kiemelendő az általam később ismertetni kívánt hálózati munka, vagyis civilek bevonása a titkos elhárító- és információszerző munkába. Az érintett személyek életkörülményeit, politikai magatartását és személyi tulajdonságait hivatásos állambiztonsági tisztek és hírszerzők vizsgálták külső megfigyelés, környezettanulmány és operatív akciók útján, szükség esetén operatív technikai eszközök bevonásával.²⁴

A hivatal 1964. évi állományából 29 személyt foglalkoztattak hálózati munkában az 1954 és 1962 közötti időszakban, illetve ugyanekkor 6 fő beszerzését is tervezték, ám ez megghiúsult. A jelentés írásának idején – tehát 1964-ben – egyetlen élő hálózata volt²⁵ a III/I. Csoportfőnökségnek, vagyis a hírszerzésnek.²⁶ Az 1957 és 1962 között a hivatal elhárítása során sok ügy, illetve ügyjelzés keletkezett, melyeket az osztály a túlterheltség következtében nem tudott alaposan feldolgozni. Az állambiztonsági szervek 1962-es átszervezése azzal járt, hogy a hivatal operatív elhárítását megszüntették, és az addig foglalkoztatott 9 főt – ügynököt, informátort – a hálózathoz kizárták, egyben az elhárítás alatt keletkezett minden operatív anyagot megsemmisítettek.²⁷

1965-ben az objektum dosszié megnyitásának indoklásában Nagy József rendőrszázados, a BM III/II-6-c alosztályának²⁸ operatív beosztottja elsődlegesen az 1951-es (helyesen 1952-es) statisztikai törvény rendelkezéseire hivatkozott. A KSH, mint országos hatáskörű szerv, fogta át a Magyar Népköztársaság teljes állami, társadalmi és gazdasági tevékenységét. Ennek következtében munkája során nagy mennyiségű államtitkot kezelt, s ez az ellenséges hírszerző szervek állandó célpontjává tette. Az értékelési tevékenységből, valamint a párt- és kormányvezetők rendszeres, szigorúan titkos tájékoztatásából következően a KSH által kezelt információk jelentős hányada szintén minősített anyagnak számított. A jelentés írója az államtitkon túl

23 == Urbán, 2003: 67–68.

24 == Argejő, 2009: 120–121.

25 == Ez némiképp ellentmond annak, hogy egyetlen szerv sem folytatott volna ekkoriban hálózati operatív elhárítást.

26 == ÁBTL 3.1.5. O-19827/1. 9–24. Összefoglaló jelentés a Központi Statisztikai Hivatal operatív helyzetéről, 1964. szeptember 14.

27 == ÁBTL 3.1.5. O-19827/1. 138. Jelentés a Központi Statisztikai Hivatal operatív helyzetéről, 1972. augusztus 14.

28 == Ez az alosztály látta el 1962 és 1972 között többek között olyan objektumok preventív védelmét, mint a Kohó- és Gépipari Minisztérium és vállalatai, a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium és a fennhatósága alá tartozó szervek, a Nehézipari Minisztérium és a fennhatósága alá tartozó szervek, továbbá az Országos Tervhivatal, a Legfőbb Ügyészég, a Legfelsőbb Bíróság. Lásd: Ungváry, 2009: 384.

az ellenségesnek megbélyegzett személyekre is hivatkozott, hiszen az indoklás írásának idején 98 olyan személy dolgozott a hivatalban, akik operatív és bünyügyi nyilvántartásban szerepeltek. A kompromittált személyek többsége pedig bizalmas munkakört töltött be egyes főosztályokon, osztályokon.²⁹ A leginkább kompromittált személyekről természetesen említést tesz Rakaczky is jelentésében, az egyes főosztályok³⁰ bontásában.³¹

A BM szerveinek elhárító tevékenységét a KSH-n belül nagyban nehezítette, hogy a hivatal és az illetékes szervek közötti kapcsolat sokszor nem volt megfelelő, mivel a hivatalon belül a vezetők bizalmatlanok voltak a BM beosztottjaival szemben. *„Nyíltan hangoztatják, hogy a BM-nek a KSH-ban folytatott munkája zavarja a Hivatal napi munkáját, megbontja az egységes kollektívát. Jellemző, hogy amikor különböző vezetőkhez bizalmas kérdésekkel fordultunk, erről egymást tájékoztatták. Adataink szerint a KSH. vezetői a BM. részére csak Péter³² [György] elvtárrsal megbeszélt információkat adhatnak, illetve adnak.”*³³ A probléma megoldásának érdekében egy olyan javaslattal állt elő Rakaczky, hogy a BM illetékes vezetői folyamatosan tárgyalást Péter Györggyel, és vessék fel számára, hogy közös intézkedésekkel szükséges megerősíteni az államtitkok védelmét a KSH-ban, továbbá, hogy a hivatal vezetése fokozottabb segítséget nyújtson az objektumban folyó állambiztonsági munkához.³⁴

1964. november 6-án meg is történt a találkozó Péter Györggyel, melyen a hivatal személyzeti vezetője, Varga Gyula – róla a későbbiekben lesz még szó – is részt vett. Figyelemre méltó, hogy a beszélgetés hangulata inkább volt nevezhető feszültnek, mintsem kellemesnek, hiszen Péter György nyíltan bírálta a BM korábbi módszereit: *„...a BM munkájában az elmúlt években még érezhetők voltak [...] bizonyos sztálini módszerek, amelyekkel ő sem a múltban, sem most nem ért egyet”*. Három

29 == ÁBTL 3.1.5. O-19827/1. 4–6. Határozat KSH nevű objektum dosszié megnyitására, 1965. január 21.

30 == Közgazdasági, Nemzetközi, Tájékoztató, Területi, Beruházási és Építőipari, Forgalmi, Ipari, Népesedési, Költségvetési, Mezőgazdasági, Ügyvitelgépésítési.

31 == Lásd: ÁBTL 3.1.5. O-19827/1. 17–21. Összefoglaló jelentés a Központi Statisztikai Hivatal operatív helyzetéről, 1964. szeptember 14.

32 == Péter György 1903. március 30-án született Budapesten. Matematikus, közgazdász, statisztikus, valamint egyetemi tanár. 1932-től kezdődően az illegális kommunista mozgalom résztvevője. 1935-től a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja. 1936-ban letartóztatták és 15 év fegyházra ítélték. Végül 9 évet töltött börtönben és koncentrációs táborban. Húsz éven át, 1948 és 1968 között a Hivatal elnöke. Nevéhez fűződik az 1952. évi statisztikai törvény és az 1968-ban meginduló új gazdasági mechanizmus előkészítése. 1969. január 4-én hunyt el.

33 == ÁBTL 3.1.5. O-19827/1. 21., 23. Összefoglaló jelentés a Központi Statisztikai Hivatal operatív helyzetéről, 1964. szeptember 14.

34 == Uo. 24.

esetet is felidézett: egy eredménytelen éjszakai házkutatást a Közgazdasági Főosztályon, amely felháborodást keltett; egy Pető nevű alkalmazott ügyét, aki a BM munkatársaként egy egész dossziét gyűjtött ellene, és azt a Pártközpontba juttatta el, ahelyett hogy vele tisztázta volna a problémát – emiatt ő kirúgta; valamint kijelentette: „...mi felhasználunk gyenge jellemű embereket akik személyi, vagy anyagi előnyökért hajlandók mindent szállítani sok esetben elferdítve, vagy kitalálva.” Péter vezetői jellemét mi sem bizonyította jobban, mint hogy kiállt munkatársai mellett, kijelentve, hogy meg fogja őket védeni minden felesleges és megalapozatlan zaklatástól. A felek – ahogy az ilyenkor szokás volt – a kölcsönös bizalmat hangoztattak egymás felé, ám a jelentés inkább mély gyanakvást és intézményi rivalizálást sejtet.³⁵

Péter György ugyanakkor nem viszonyult mindig így a beosztottaihoz. Kezdetben, 1948-as kinevezését követően nagy, szovjet mintájú tisztogatást hajtott végre az úgynevezett „polgári” elemek között, amelynek következtében többek között Elekes Dezső,³⁶ Laky Dezső,³⁷ Theiss Ede³⁸ vagy Mike Gyula³⁹ karrierje tört ketté.⁴⁰ Az, hogy ezek után mégis nagy számban voltak jelen „megbélyegzett”, „kompromittált” személyek a hivatalon belül, szintén Péter az érdemeit dicséri, aki felismerve korábbi tévedéseit, alkalmazásba és egyben védelmébe vette többek

35 = = ÁBTL 3.1.5. O-19827/1. 44–48. Jelentés Péter György elvtársnál a KSH elnökénél tett látogatásról, 1964. november 26.

36 = = Elekes Dezső (Kézdivásárhely, 1889. november 11. – Budapest, 1965. április 7.) jogász, statisztikus, demográfus, címzetes egyetemi tanár. 1918-ban lépett a Hivatal kötelékébe. 1939-től a központi osztályát vezette. 1944-ben miniszteri tanácsossá nevezték ki. 1945-ben a Hivatal alelnöke, 1946 márciusától 1948-ig elnöke. 1948-ban nyugdíjba vonult.

37 = = Laky Dezső (Csupor, 1887. február 1. – Budapest, 1962. június 30.) statisztikus, közgazdász, gazdaságpolitikus, az MTA rendes tagja. 1907-től 1921-ig a hivatalban dolgozott, mint a Kereskedelemügyi Minisztérium munkatársa. 1940. december 17. és 1941. szeptember 15. között közellátásért felelős tárca nélküli miniszter. A német megszállás után a Gestapo letartóztatta. A háború után a Pázmány Péter Tudományegyetemen a statisztika tanára (1946–1948), majd 1948 decemberében kényszernyugdíjazták. 1958-ban visszakerült a hivatalba.

38 = = Theiss Ede (Budapest, 1899. február 25. – Budapest, 1979. szeptember 12.) statisztikus, közgazdász, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja. 1948-tól a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, 1950-től pedig az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Statisztikai Tanszékén tanított egészen 1959-ig. 1959-től 1979-ig a Központi Statisztikai Hivatal Népszámsági Főosztályának, illetve a Demográfiai Kutatócsoportnak külső tudományos munkatársa volt.

39 = = Mike Gyula (Nagyenyed, 1890. január 16. – Budapest, 1978. március 20.) statisztikus, a KSH ideiglenes alkalmazottja 1908 novemberétől. Pályáját díjnokként kezdte, majd statisztikai gyakornokból egészen a miniszteri osztálytanácsosi címig jutott 1937 végéig. Nyugalomba vonulásáig, 1948 végéig a hivatal alelnöke.

40 = = Hegedűs, 1994: 19.

között Bibó Istvánt,⁴¹ Andorka Rudolfot,⁴² Kemény Istvánt,⁴³ Hegedűs B. Andrást.⁴⁴ Nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy Péter György elnöksége idején – melyben magának az elnöknek is elévülhetetlen szerepe volt – született újjá a magyar szociológia, mégpedig nem kisebb nevekkal, mint Ferge Zsuzsával⁴⁵ vagy börtönből nem sokkal korábban szabadult és már korábban is említett Kemény István-nal.⁴⁶

= = Az elhárítás szemei és fülei az 1950-es évek első felében

Mint azt a következőkben látni fogjuk, az államvédelmi szervekkel való együttműködést a korszakban a KSH több munkatársa is vállalta – akár kényszerből, akár a Népköztársasághoz való lojalitása okán. Az ipari, mezőgazdasági és közlekedési objektumokban tevékenykedő ügynökök tevékenysége egy idő után már nem korlátozódott csupán a tényleges ellenséges tevékenység felderítésére; feladatkörükbe bevonták az érintett gazdasági egységek tervteljesítésével és anyagellátásával kap-

41 = = Bibó István (Budapest, 1911. augusztus 7. – Budapest, 1979. május 10.) jogász, politikai gondolkodó, 1946–1950 között egyetemi tanár Szegeden. 1956. október 27. és november 4. között a Nagy Imre-kormány államminisztere. 1957. május 23-án letartóztatták, a Legfelsőbb Bíróság életfogytiglani (később 15 évi) szabadságvesztésre ítélte. Az 1963. évi amnesztiával szabadult, majd 1963. május 23-tól 1971. novemberi nyugdíjazásáig a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában dolgozott.

42 = = Andorka Rudolf (Budapest, 1931. április 30. – Budapest, 1997. június 30.) szociológus, demográfus. Az 1956-os forradalomban való részvétele miatt 1957-ben öt hónap letöltendő szabadságvesztésre ítélték. Dányi Dezső akkori igazgató hívására 1962 őszétől a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának, 1963-tól a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének munkatársa lett.

43 = = Kemény István (Kaposvár, 1925. augusztus 14. – Budapest, 2008. április 14.) szociológus. 1948 és 1957 között középiskolai tanár; az 1956-os forradalomban való részvétele miatt 1957-ben letartóztatták, 1959-ben szabadult. Szabadulása után az Országos Széchényi Könyvtárban, majd a Közgazdasági és Jogi Kiadónál dolgozott fordítóként. 1963-tól részt vett a KSH által koordinált országos társadalmirétegződés-vizsgálatban. 1970 és 1973 között az MTA Szociológiai Kutatóintézetének munkatársa, 1973-ban publikálási tilalom alá helyezték, 1977-ben emigrált.

44 = = Hegedűs B. András (Budapest, 1930. október 4. – Budapest, 2001. június 21.) szociológus, történész, az 1956-os forradalom történetének kutatója. 1953-ban szerzett közgazdász oklevelet az Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen. 1953 és 1957 között az ELTE BTK tanársegéde, 1956-ban a Petőfi Kör egyik titkára. Elbocsátása után, 1957–1958-ban a KSH munkatársaként társadalmi-statisztikai vizsgálatokat végzett. 1958-ban letartóztatták és két év börtönre ítélték. Szabadulása után, 1960 és 1963 között munkanélküli volt, alkalmi fordításokból élt.

45 = = Ferge Zsuzsa (született Kecskeméti Zsuzsanna, Budapest, 1931–2024) szociológus, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Közgazdasági diplomáját 1953-ban a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen szerezte, eközben már 1950-től a KSH munkatársa volt. 1959/1960 és 1968 között a KSH Rétegződéskutató Osztályának vezetője.

46 = = Friss, 1995: 405.

csolatos statisztikai adatgyűjtést is. E jelenség ideológiai hátterét a korszak uralkodó kommunista eszmerendszere adta, amely az osztályharc állandó éleződésének tételét hangsúlyozta, s ezáltal folyamatos bizalmatlansági légkört tartott fenn. Ez a szemléletmód az államvédelmi tevékenységet fokozatosan a mindent átfogó ellenőrzés szándéka felé terelte. Az a feltevés, hogy az ellenséges tevékenység a szocialista építés eredményeivel párhuzamosan az élet valamennyi területén egyre intenzívebbé válik, képezte az ügynöki-operatív munka aránytalan kiterjesztésének ideológiai alapját. A hálózat létszámának alakulása jól tükrözi ezt a folyamatot: 1953-ban 40 800 fő állt az állambiztonsági szervek titkos munkatársaként nyilván tartva, amely szám 1954-re 36 000 fő alá csökkent.⁴⁷

Ahhoz, hogy érdemben beszélni lehessen a KSH operatív elhárításában részt vevő hálózati személyekről, érdemes áttekinteni és bemutatni az azt végző szervezetet. Az 1949-ben önállósult, az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) 1. Főosztályának 1/4. Osztályaként induló szabotázselhárítás az ipar, kereskedelem és pénzügy területén folytatta hálózati-operatív munkáját az úgynevezett „kártevők”, szabotálók és kémek ellen. 1953-tól, az ÁVH és a BM egyesítését követően BM V. Osztályként működött tovább, majd 1954 januárjában kettéválasztották önálló Ipari és Mezőgazdasági szabotázselhárító osztályokra. 1956 őszén főosztállyá szervezték át, 1957 áprilisában pedig a BM 11/6. Osztályaként folytatta tevékenységét Kucsera László rendőr ezredes vezetésével.⁴⁸

Lakatos Dezső államvédelmi ezredes 1950. november 18-i eligazítása szerint az állomány meghatározásánál két szempontot kellett figyelembe venni: az objektumok népgazdasági jelentőségét és az ott jelen lévő „ellenséges elemek” létszámát. Az operatív munkát objektumokhoz kötve, tömeghálózatok kiépítésével kellett végezni az ipar, közlekedés, mezőgazdaság, kereskedelem és pénzügy területén.⁴⁹

Péter Gábor 1951. július 25-i parancsa súlyos hiányosságokat tárt fel az osztály operatív-hálózati munkájában: a vezetők elhanyagolták a hálózat kiépítését, nem akadályozták meg az ellenséges elemek tevékenységét, és nem foglalkoztak a kádeerek nevelésével sem. Négy tisztet – köztük Hidasi Mihály áv. őrnagyot – elbocsátottak, az osztály élére pedig Gazdik Gyula államvédelmi alezredes került.⁵⁰

Az 1952. április 16-i kollégiumi ülés határozataiból készült kivonat foglalta össze a szabotázselhárító osztály operatív beosztottjainak feladatait, amelyek a következők voltak: ellenséges kémkedés és kártevés időbeni leleplezése; az objektumok és munkafolyamatok alapos ismerete; pártvezetőkkel és igazgatókkal való

47 = Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001: 33.

48 = Takács, 2012: 5–8.

49 = ÁBTL 1.4. 061/1951. ÁVH T. biz. Az ÁVH vezetőjének 034 sz. parancsa az Államvédelmi Hatóság szervei új állományának kidolgozására és állománybizottság összeállítására, 1950. november 18.

50 = ÁBTL 4.2. 060/1951. ÁVH T. biz. Államvédelmi Hatóság vezetője 61. sz. parancsa, 1951. július 25.

szoros kapcsolattartás; ügynökhálózat kiépítése az érzékeny üzemszervezetekben; konspirált találkozási helyek biztosítása; valamint az ellenséges személyekre vonatkozó dossziék felülvizsgálata és megnyitása.⁵¹ A hivattal való elhárítási munka ellátására azért a fent említett, iparigazgatási szabotázselhárítási osztályok voltak elsősorban kijelölve, mert szervezeti illetékességük s így hálózati-operatív tevékenységük az ipar, a kereskedelem, a pénzügy és a közlekedés egész területére kiterjedt; a KSH, mint gazdaságstatisztikai központ, a népgazdaság szempontjából e szektorokhoz kapcsolódó, kiemelten védendő állambiztonsági objektumnak minősült.

Az elhárítást végző szervek működésének ismertetését követően azokat a személyeket szeretném részletesebben bemutatni, akik a hivatal falain belül segítették a szervek munkáját – akár a hálózaton belül vagy azon kívül. A közbeszédben is jobban ismert hálózati személyeken (ügynökökön, informátorokon) túl a szervek gyakran alkalmaztak hálózaton kívüli személyeket is. Ezek közül témánk szempontjából meghatározó a hivatalos kapcsolat,⁵² aki hivatali beosztásából adódóan volt köteles adatot szolgáltatni a vele kapcsolatban álló állambiztonsági tiszteknek. A kapcsolat jelentette az operatív tisztnek a munkahelyén észlelt ellenséges tevékenység jeleit, míg az operatív tiszt – egyenrangú félként – viszonzásul tájékoztatást adott az intézményben felmerülő büntetendő eseményekről. Konkrét ügyekről vagy titkos eszközök alkalmazásáról azonban nem közölhetett részleteket. Sikeres együttműködés esetén a hivatalos kapcsolat operatív akciók végrehajtásában is segítséget nyújthatott. A felek jellemzően havonta találkoztak, általában a hivatalos kapcsolat munkahelyén, aki ismerhette az operatív tiszt valódi nevét. A hálózati kapcsolatoktól eltérően e személyekről a politikai rendőrség nem vezetett nyilvántartást vagy dossziét; jelentéseiket csak kivételes esetben csatolták titkos nyomozási aktákhoz.⁵³

A tanulmány terjedelmi korlátai miatt a hivatalon belüli hivatalos kapcsolatok – vagyis akik munkakörüknél fogva működtek együtt az állambiztonsággal – közül csak a személyzeti osztály két munkatársával kívánnék röviden foglalkozni. Primus Károlyné (leánykori neve: Géro Edit) 1930-ban született munkáscsaládban. Édesapja lakatossegéd volt a Gázműveknél. 1948. júniusától az ÁVH-nál teljesített szolgálatot törzsőrmesteri rendfokozatban egészen 1953 januárjáig. 1949 májusában házasságot kötött a BM kötelékében 1949-ben alhadnagyként, 1953-ban már államvédelmi főhadnagyként szolgáló Primus Károllyal. Géro Edit 1950-től a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) tagja, a II. kerületi Pártbizottság politikai munkatársa volt, 1953 januárjától pedig a KSH személyzeti előadója.⁵⁴ Személyzeti előadóként teljes hozzáférése volt a hivatal munkatársainak irattári anyagához. Több 1957–58-ban

51 == ÁBTL 1.4. I. t. Kivonat az 1952. április 16-i kollégiumi ülés határozataiból.

52 == További formája: társadalmi kapcsolat, alkalmi kapcsolat.

53 == Vörös, 2013: 22.

54 == ÁBTL 2.8.1. I. s. I/1.t. 4563. 13. Életrajz, 1953. december 4.

nyitott beszerzési dossziében feltűnik neve. Az irattározott dokumentumokat hitelesítve adta át a szerveknek, valamint feljegyzéseket készített és adott át.⁵⁵ Felettese, Varga Gyula, a KSH Személyzeti Osztály vezetője munkakörénél fogva szintén hivatalos kapcsolatnak számított. Varga Gyula 1916. június 2-án született Budapesten. 1945 óta párttag, később a hivatal Pártbizottságának tagja lett. A hivatal pártműködésének vezetője volt, aki több mint három évtizeden át vezette a Személyzeti Osztályt – később Főosztályt. 1948 decemberében került a hivatalba. Karrierje gyors ütemben haladt, hiszen 1954-ben már főosztályvezető volt.⁵⁶

A továbbiakban, valamivel bővebben, a hivatalon belül tevékenykedő hálózati személyeket mutatom be az 1950-es első feléből. Mint már említettem, 1956-ban a legtöbb beszerzési dossziét megsemmisítették. Ennek következtében ezeknél a személyeknél az 1958-ban nyitott beszerzési dossziéjukban elfektetett iratokat használok, melyekben szerencsére a legkorábbi beszerzésükre vonatkozó információ is fellelhető.

A szervek a beszerzéshez leggyakrabban két fő motivációt alkalmaztak: a hazafias meggyőződésre vagy kompromittáló adatokra való hivatkozást, de lehetőség volt fokozatos beszerzési módszer alkalmazására is. Hazafias alapon elsősorban olyan személyeket vontak be, akik szociális háttérükben közel álltak a rendszerhez, politikailag megbízhatónak minősültek, és meggyőződésből tartották szükségesnek a belügyi szervek titkos támogatását. Ezzel szemben a kompromittáló adatokra alapozott beszerzés célcsoportját jellemzően az úgynevezett ellenséges személyek közül választották ki. Gyakorlatban az ügynökök többségét éppen ebből a körből toborozták.⁵⁷

Az első, források alapján bizonyított beszerzésre a Hivatal munkatársai közül 1951. szeptember 28-án került sor. Darvas György százados⁵⁸ „Szita” fedőnéven hazafias alapon szervezte be az Ipari Főosztály munkatársát, Szira Tamást.⁵⁹ Szira 1928. június 16-án született Budapesten értelmiségi, polgári családba. A buda-

55 == A teljesség igénye nélkül: ÁBTL 3.1.1. B-89309. 4., 5. Feljegyzés, 1958. október 1. és Önéletrajz, 1957. június 15.; ÁBTL 3.1.1. B-83735 4. Dedinszky Henrikné, 1958. január 22.; ÁBTL 3.1.1. B-85686. 2., 6. Életrajz, 1958. április 22. és Feljegyzés, 1958. április 23.; ÁBTL 3.1.1. B-92922. 5., 12. Önéletrajz, 1957. június 15. és Feljegyzés, 1958. február 14.

56 == KSH Irattár 3378. Varga Gyula személyi anyaga.

57 == ÁBTL 1.5. I. t., 8. k. 202–220. Az államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelvei, 1955. d. n. A beszerzőről lásd: uo. 207–213.

58 == Darvas György 1922-ben született Budapesten. 1945 márciusában külső (társadalmi) munkatársként került kapcsolatba a politikai rendőrséggel. 1946-ban már csoportvezető; 1950-ben nevezték ki az Ipari Szabotázs Elhárító Osztály Terv- és Pénzügyi Alosztálya élére. 1953-ban elbocsátották, többek között jellembeli tulajdonságai miatt. 1956-ban a közgazdasági egyetem hallgatója lett. 1957-ben az Ipartervhez került. ÁBTL 2.8.1. I. s. I/1.t. BM Központi fogyatékos 0999.

59 == ÁBTL 3.1.1. B-92922. 27–28. Javaslat „Szita” fn. informátor átvételére, 1958. november 17.

pesti Ady Endre Gimnáziumban végzett, majd kezdetben a József Nádor Műszaki és Közgazdaságtudományi Egyetem Közigazgatási Karára járt, később „cum laude” fokozattal doktorált az Eötvös Loránd Tudományegyetem jogi karán. 1949. február 1-jén került a KSH-ba, ahol egy idő után csoportvezető lett a Népszámlálási Főosztályon, majd beszerzésének idején már az Ipari Főosztály munkatársa volt. *„Először a textilipari főcsoportban voltam előadó, majd csoportvezető. Később a Könnyűipari osztály elvi csoportjában voltam a műszaki mutatók előadója, azután az Általános Osztályon az anyagfelhasználás előadója, 1953-ban kerültem az Anyagosztályra és ezzel együtt a Közgazdasági Főosztályra. Az Anyagosztályon osztályvezetőhelyettes és értékelési csoportvezető voltam, jelenleg osztályvezető vagyok.”*⁶⁰ Egyetemi éve alatt tagja volt a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségének (MEFESZ), a hivatalban pedig a Szakszervezeti Ifjúmunkás- és Tanoncmozgalom (SZIT) és Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) tagja. 1955-ben „Kiváló dolgozó” jelvénnel tüntették ki.

Szira közvetlen munkahelyi egysége, a Könnyűipari Osztály hatáskörébe tartoztak olyan minisztériumok és egyéb szervek, mint a Könnyűipari, az Élelmiszeripari, a Begyűjtési Minisztérium, a Belügyminisztérium, a Belkereskedelmi Minisztérium, a Szövetkezetek Országos Szövetsége, a Magyar Tudományos Akadémia, a Szakszervezetek Országos Tanácsa.⁶¹ Munkatársai szerint Szira politikai okokból került az Ipari Főosztályra, mint leváltott osztályvezető, személyiségét pedig szerintük leginkább a modortalanság jellemezte: lenézte munkatársait, fölényes és kritikus volt velük szemben.⁶² Nem volt kommunista, nem is közeledett a párthoz, munkájában azonban fegyelmezett, ambiciózus, szakmailag rátermett személynek ismerték. 1956-ban azonban már hallatta hangját, *„nagy Petőfi kör-i barát lett”*.⁶³ A forradalomban ugyan nem vett részt, de a hivatalon belül működő forradalmi bizottságot támogatta, a szovjet beavatkozást pedig ellenezte. A rendszerre és az uralkodó állapotokra gyakran megjegyzéseket tett. 1958 februárjában, a kapcsolatmegújítási terv készítésekor a kiválasztás indoklásánál pont ez a magatartása lett kiemelve, továbbá hogy jó barátságot ápolt Szőnyi Gyulával⁶⁴ és Bencze Bélával, akik ügynöki feldolgozás alatt álltak. *„Ennek a kérdésnek a figyelembevételével, valamint, hogy a Nehézipari Osztályon jelenleg nincs megfelelő minőségű kapcsolatunk, a kompromittáló adatok érvényre juttatásával a kapcsolat felújítása után lehetőségünk nyílik arra, hogy a »Szatmári« fn. ügyben, valamint a Nehézipari Osztály megfelelő szintű felderítő és elhárító ügynöki munkát végezzen.”*⁶⁵

60 == ÁBTL 3.1.1. B-92922. 5. Önéletrajz (másolat), 1957. július 15.

61 == KSH Levéltár B-1.2. 1.d. A Központi Statisztikai Hivatal szervezeti és működési szabályzata, d. n.

62 == ÁBTL 3.1.2 M-28553. 6. Dr. Szira Tamás, 1966. április 23.; ÁBTL 3.1.1. B-92922. 15–16. Jelentés, 1958. január 8.

63 == ÁBTL 3.1.1. B-92922. 15. Jelentés, 1958. január 8.

64 == Szőnyi Gyuláról lásd: Kovács, 2017: 1109–1110.

65 == ÁBTL 3.1.1. B-92922. 7–10. Kapcsolat megújítási terv, 1958. február 25.

Működése során két munkadosszióját is irattárazták. Mindkét esetben a BM 11/6. Osztály volt az iratképző szerv. Az 1958-ban lezárt M-3120 jelzetű dosszióját megsemmisítették, 1960-ban lezárt M-10390-es dossziéja pedig nincs az ÁBTL birtokában. Szira 1951 és 1960 között volt tagja a hálózatnak, ugyanakkor az 1956-os forradalom előtti munkájáról nincs közelebbi adat, ugyanis anyagai megsemmisültek. Az '56 utáni hálózati munkája azonban nem volt megfelelő, feladatait nem mindig hajtotta végre.⁶⁶ Korábbi kapcsolattartója szerint feladatait elvégezte, azonban „feladat hiány miatt” 1956-ban a hálózatból kizárták.⁶⁷

Azon okból kifolyólag, hogy Szira 1951 és 1956 közötti hálózati tevékenységéről nincsen fennmaradt forrásunk, az 1958-as beszerzési dosszié alapján következtethetünk arra, hogy elsődleges feladata az Ipari Főosztály munkatársairól való információszerzés, valamint a főosztály által kezelt, az államtitok fogalmát kimerítő iratok kezelésének módjáról való jelentéskészítés lehetett.⁶⁸ Az Ipari Főosztály átfogó és gazdaságilag nagyon jelentős munkát végzett: ez az egység volt felelős begyűjteni, feldolgozni és elemezni az ipar állapotára, fejlődésére és a tervek teljesítésére vonatkozó adatokat, továbbá feladatai közé tartozott valamennyi iparvállalat, kisipari szövetkezet különböző (termelési, munkaügyi, önköltségi) adatainak ellenőrzése. A begyűjtött adatokból rendszeresen jelentéseket készítettek az ország legfelsőbb vezetésének tájékoztatására.⁶⁹

Nem csupán Szirát vonták be az együttműködésbe kompromittáló adatok felhasználásával. Kevésbé ismert tény, hogy a hivatal egykori – rövid ideig hivatalban lévő – elnökhelyettesét, Zala Júliát is hasonló módon szervezték be, jóllehet együttműködése rövid ideig tartott.⁷⁰ 1969-ben Zala neve szintén megtalálható volt a korábban említett jelentés névsorában, mivel több oldalról érkező ügynöki és egyéb jelentések tanúskodtak arról, hogy nem paraszti vagy munkáscsaládból származott, mivel édesapja bankigazgatóként dolgozott. Férje – Fogaras István – révén az 1950-es évek közepén kapcsolatban állt Nagy Imrével, akit rendszeresen tájékoztatott a KSH bizalmas elemzéseiről. A forradalom napjaiban támogatta a Szociáldemokrata Párt (SZDP) hivatalon belüli megszervezését.⁷¹

66 == ÁBTL 3.1.2. B-92922. 34–35. Jelentés „Szita” fn informátorról, 1965. január 6.

67 == ÁBTL 3.1.2. B-92922. 37–38. Javaslat a „Szita” fn. informátorral a kapcsolat felújításra, 1968. november 14.

68 == Beszerzési dossziéjának elején, ahol felvették Szira adatait, az államtitok-védelem van feltüntetve.

69 == KSH Levéltár B-1.2 1. d. A Központi Statisztikai hivatal szervezeti és működési szabályzata, d. n.

70 == Zala Júlia pályaképéhez bővebben lásd e lapszám egy másik tanulmányát: Joó, 2026.

71 == ÁBTL 3.1.5. O-19827/1. 92. Jelentés a Központi Statisztikai Hivatal helyzetéről, 1969. január 19.

1960 nyarán az objektumtartó hivatalos kapcsolatot vett fel Zalával.⁷² Amikor Péter György KSH-elnök 1961. június és július között egy háromtagú delegációval kívánta meglátogatni a Jugoszláv Statisztikai Hivatalt, Szikla Péter rendőr őrnagy Ante Novák⁷³ tanulmányozásának céljából felvette a kapcsolatot a 11/6. Osztály objektumtartójával, aki Zalával kapcsolatosan több információval is ellátta. Ezek között az is szerepelt, hogy Zala 1954-től – más források⁷⁴ szerint 1957-től – kezdődően az Információs és Tájékoztatási Osztály vezetőjeként hozzáfért az ország gazdasági helyzetével kapcsolatos bizalmas adatokhoz. Munkahelyén tanúsított, „*a hivatali munkamorállal és munkafegyelmével össze nem egyeztethető*”⁷⁵ viselkedése lehetővé tette, hogy presszióval beszervezzék. A beszerzés sikeres volt, sőt hónapokon keresztül kifogástalan munkát végzett a szervek részére, ám miután kiderült, hogy Zala a beszerzés tényét közölte Péter Györggyel, a kapcsolatot megszakították vele.

Visszatérve az első hálózati személyekre, valamivel több mint egy évvel Szira után, 1952. november 28-án Darvas György százados „Inotai” fedőnéven, elvi meggyőződés alapján informatornak szervezte be Dedinszky Henriknét (leánykori neve Teufel Ibolya). A beszerzési dossziében található egyik kérdőjegy hátulján az elhárítás korábbi szervezeti egysége, az v. Osztály neve szerepel, valamint kiderül, hogy egykori anyagát megsemmisítették.⁷⁶ A kapcsolatot az állambiztosági szervek részéről Molnár Ferenc hadnagy tartotta vele egészen 1954. július 5-ig, mikor is kizárták a hálózatból.⁷⁷ Dedinszky Henrikné 1930-ban született Budapesten egy munkáscsalád lányaként. Édesapja vasesztergályos volt. Miután szülei különváltak, édesanyja nevelte fel testvéreivel együtt, igen nehéz körülmények között. Az érettségit követően, 1949 februárjától dolgozott a KSH-ban. 1951-től párttag, Szira Tamáshoz hasonlóan társadalmi munkát végzett a SZIT-ben és a DISZ-ben. 1951-ben beiratkozott a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemre, ahol 1956-ban tette le államvizsgáját.⁷⁸ Beszerzése előtt – és feltételezhetően beszerzésének idején is – 1951-ben a Kohó- és Gépipari Osztályon félfogadásra volt jogosult.⁷⁹ Ez az osztály elemezte az ipari fejlődésre és a tervek teljesítésére vonatkozó adatokat, irányította az ipari minisztériumok statisztikai munkáit, valamint ellenőrizte azok jelentéseit.⁸⁰

72 == ÁBTL 3.2.4. K-1005. 35–38. Jelentés „Antal” ügyéről, 1961. június 29.

73 == A jugoszláv Statisztikai Hivatal elnöke.

74 == Lásd: Fenyvesiné–Kovács–Nádudvari, 2014: 758–759.

75 == ÁBTL 3.2.4. 35–38. Jelentés „Antal” ügyéről, 1961. június 29. Az idézetet lásd: uo. 36.

76 == ÁBTL 3.1.1. B-83735. 5/4. Kérdőjegy, 1958. február 3.

77 == ÁBTL 3.1.1. B-83735. 12–14. „Inotai” fn. informátor kizárási javaslata, 1958. szeptember 25.

78 == ÁBTL 3.1.1. B-83735. 3. Életrajz (másolat), 1957. augusztus 16.

79 == KSH Levéltár B-14.1.1.d. Az Ipari Főosztályon félfogadásra jogosultak névsora, 1951. d. n.

80 == KSH Levéltár B-1.2. 1.d. A Központi Statisztikai Hivatal szervezeti és működési szabályzata, d. n.

1958-ban, amikor ismételten felvették vele a kapcsolatot, az Ipari Főosztály Közgépipari Osztálya⁸¹ – mely az elhárítás szempontjából is az egyik legfontosabb osztálynak volt tekinthető – munkatársa volt.⁸² Ennek az osztálynak a feladata volt a Kohó- és Gépipari Minisztérium (KGM), valamint a Nehézipari Minisztérium (NIM) felügyelete alá tartozó titkos vállalatok, továbbá a fegyveres testületek és (beruházási vonatkozásban) kijelölt intézmények statisztikai munkáinak összefogása és ellenőrzése. Ez a hatáskör önmagában is jelezte az osztály különleges pozícióját. Másik nagy feladatköre a haditechnikai beszámolási rendszerhez kapcsolódott. Ide tartozott valamennyi, a KGM és NIM által készített – akár titkos, akár nyilvános – hadiipari jellegű tevékenységre vonatkozó vállalati beszámolójelentés ellenőrzése és feldolgozása, a haditechnikai beszámolási rendszer szerint. Ehhez kapcsolódóan az osztály évenként jelentést készített a haditechnikai tevékenységről, amelyet megküldött a párt és a kormány kijelölt vezetőinek.⁸³ Mint a kapcsolatmegújítási tervben fogalmaztak, az Osztály mindezekon kívül bizonyos információkkal rendelkezett a „Varsói szerződésben résztvevő államok közös parancsnokságának magyar vonatkozású”⁸⁴ adatairól. Ez pedig véleményük szerint felkeltheti az ellenséges hírszerző szervek figyelmét az osztály munkájára. Beszervezésénél – az osztály fontosságán túlmenően – szempontként érvényesült az is, hogy az 1956-os forradalom eseményei során nem dekonspirálódott, jóllehet a hálózat állományának túlnyomó része ezen időszak alatt lelepleződött. Dedinszky végig hű maradt a hatalomhoz és a szervekhez, soha senkinek fel nem fedte a szervekkel való együttműködését.⁸⁵

Somogyi Miklóst 1951-ben hazafias alapon, „Madari” fedőnéven szervezte be Darvas György, igaz, nem a hivatalban, hanem korábbi munkahelyén, a Könnyűipari Minisztériumban.⁸⁶ Somogyi 1922. szeptember 28-án született kispolgári családba, Szigetváron. 1940-ben érettségizett le a Pécsen, majd tímártanonc és -segéd lett a Pécsi Bőrgyárban. Az 1944-es deportálások következtében szülei és húga is életét veszítette. 1950-től kezdett el dolgozni a Könnyűipari Minisztériumban főelőadóként. 1953 februárjától lett a KSH munkatársa, ahol kezdetben két és

81 = = A Honvédelmi Tanács 101/40/1952. számú határozatában megjelent, szigorúan titkos jellegű feladatokat látta el. Hatáskörébe tartoztak a Kohó- és Gépipari Minisztérium felügyelete alá tartozó iparvállalatok, a Nehézipari Minisztérium felügyelete alá tartozó titkos vállalatok. Az osztály foglalkozott a közgépipari vállalatok egyéb adatainak összegzésével és továbbításával. Ezenfelül a fegyveres testületek és kijelölt intézmények beruházásai tartoztak még a hatáskörébe.

82 = = ÁBTL 3.1.1. B-83735. 6–8. Dedinszky Henrikné, volt kapcsolatunkkal kapcsolat megújítási terv, 1958. február 25.

83 = = KSH Levéltár B-5.1. 10.d. Iparstatisztikai főosztály, 1968. d. n.

84 = = ÁBTL 3.1.1. B-83735. 6–8. Kapcsolat megújítási terv, 1958. február 25.

85 = = ÁBTL 3.1.1. B-83753. 12–14. „Inotai” fn. informátor kizárási javaslata, 1958. szeptember 25.

86 = = ÁBTL 3.1.1. B-89309. 40–45. Jelentés „Madari” fn. informátorról, 1967. április 15.

fél évig szerkesztette az Ipari Főosztály és a Beruházási Főosztály havi folyóiratát. 1957-ben a Könnyűipari osztály – Primus Károlyné feljegyzése alapján⁸⁷ a Könnyű- és Helyiipari Osztály – főelőadója.⁸⁸ 1956-ig párt-, valamint pártbizottsági tag volt, azonban a forradalom eseményeinek hatására – feltételezhetően múltbéli traumája miatt, abbéli félelméből, hogy a forradalmat követően ismét erősödni kezd az antiszemitizmus – fontolgatta az Izraelbe való kivándorlását. Bár az országot végül nem hagyta el, a Magyar Szocialista Munkáspártba (MSZMP) való átvételét nem kérte. A forradalom előtti időszakra vonatkozóan írásos adatokkal nem rendelkezünk hálózati munkájáról, ugyanis B-dosszióját megsemmisítették. Korábbi kapcsolattartója elmondása alapján azonban annyit mégis megtudhatunk, hogy *„jól viszonyult az állambiztonsági szervekkel [sic!] és értékes jelentéseket is adott”*.⁸⁹ Később, 1966 és 1967 között mint a BM III/II-6-c alosztály informátora írt jelentéseket a KSH munkatársairól, többek között Szira Tamásról is, vagy a szervek által ellenségesnek tekintett személyek közül Ferge Zsuzsáról, Tóth I. Tiborról és azok 1956-os magatartásáról.⁹⁰

= = = Összefoglaló

A KSH szinte a kezdetektől fogva kiemelt objektumnak számított, mivel működése során az állam gazdasági és társadalmi működésének egészére kiterjedő, érzékeny adatokat kezelt. Mindez azonban rövidebb-hosszabb ideig nem járt együtt következetes, folyamatos operatív jelenléttel. Ez önmagában is indokoltá tette – forrásaink szerint – 1951-től a hivatalon belüli hálózatépítést, amelynek tagjait nagyrészt „hazafias” alapon, illetve „elvi meggyőződés” alapján szervezték be. Társadalmi hátterük és politikai kötődésük ugyan eltérő volt, de a hivatalon belül betöltött munkakörük döntő szerepet játszott. Mindhárman a gazdasági-ipari statisztika kulcsterületein dolgoztak, így hozzáfértek olyan adatokhoz, amelyeket az állambiztonság különösen érzékenynek tekintett.

A hivatal kivételes állami pozíciója önmagában ugyanakkor nem biztosított az intézmény számára védeltséget a mindenkori szervek beavatkozásával szemben, sőt éppen az indokolta: a fennmaradt objektum dosszié megnyitásakor 98 operatív vagy bűnügyi nyilvántartásban szereplő alkalmazottat tartottak számon a hivatalban. A KSH vezetése ezzel párhuzamosan tudatosan korlátozta a kapcsolattartást, és csak szűk körben – elsősorban az elnökön keresztül – volt hajlandó információt szolgáltatni, miközben a belügyi jelenlétet a szervezet működését zavaró tényezőként értelmezte.

87 = = ÁBTL 3.1.1. B-89309. 4. Feljegyzés, 1958. október 1.

88 = = ÁBTL 3.1.1. B-89309. 5. Önéletrajz. 1957. június 15.

89 = = ÁBTL 3.1.1. B-89309. 32. Jelentés „Madari” fn. informátorról, 1967. március 9.

90 = = ÁBTL 3.1.2. M-28553. 6. Dr. Szira Tamás, 1966. április 23.; 9. Ferge Sándorné, d. n.; 10. Jelentés dr. Tóth I. Tiborról, 1966. augusztus 23.

= = = Levéltári források = = =

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.4. Államvédelmi Hatóság iratai (ÁVH)
- 1.5. Egyesített Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek iratai
 - 1. tétel Parancsok
- 2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga
 - XI/4 (V-150342). Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére, jelentések és kimutatások
- 2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
 - 1. s. I/I. t. BM központi szervei
 - 0999. Darvas György
 - 4563. Primus Károly
- 2.8.2.2. BM III/II. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai
 - 1. tétel – 154. Rakaczky Pál
- 3.1.1. Beszervezési dossziék
 - B-83735. „Inotai”
 - B-85686. „Könyves”
 - B-89309. „Madari”
 - B-92922. „Szita”
- 3.1.2. Munka-dossziék
 - M-28553. „Madari”
- 3.1.5. Operatív dossziék
 - 0-18596. KSH Békés Megyei Igazgatósága
 - 0-19827/1. Központi Statisztikai Hivatal
 - 0-19827/2. Központi Statisztikai Hivatal
- 3.2.4. K-dossziék
 - K-1005. „Antal”
- 4.2. Parancsgyűjtemény

Központi Statisztikai Hivatal irattára (KSH Irattár)

- 3378. Varga Gyula személyi anyaga

Központi Statisztikai Hivatal egykori levéltára (KSH Levéltár)

- B-1.2. Szervezeti szabályzatok
- B-5.1. Ügyiratok, nyomtatványok
- B-14.1. A Személyzeti Osztály iratai

= = = = Hivatkozott irodalom = = = =

Argejő, 2009

Argejő Éva: Az állambiztonsági tekintet legendája. *Korall*, 37. sz. 116–132.

Cseh, 2006

Cseh Gergő Bendegúz: Az állambiztonsági iratok pusztulása 1956-ban.
(Forrásközlés). *Levéltári Szemle*, 3. sz. 3–15.

Fenyvesiné–Kovács–Nádudvari, 2014

Fenyvesi Lászlóné – Kovács Csaba – Nádudvari Zoltán: Zala Júlia. In *Portrék a magyar statisztika és népeségtudomány történetéből. Életrajzi lexikon a XVI. századtól napjainkig*. Főszerkesztő: Rózsa Dávid. KSH Könyvtár, Budapest. 758–759.

Friss, 1995

Friss Péter: Egy reformközgazdász emlékére. *Statisztikai Szemle*, 4–5. sz. 404–408.

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2001

A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. Első kötet. Szerkesztette: Gyarmati György – S. Varga Katalin. Összeállította és a jegyzeteket készítette: Kajári Erzsébet. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest.

Hegedűs, 1994

Hegedűs B. András: Péter György pályafutása. In *Egy reformközgazdász emlékére. Péter György 1903–1969. Tudományos ülésszak 1992. április 24-én*. Szerkesztette: Árvay János – Hegedűs B. András. Cserépfalvi Könyvkiadó – T-Twins Kiadó, Budapest. 14–34.

Joó, 2026

Joó Adrienn: Egy női statisztikus pályaképe a Műegyetemtől a KSH-n át az ENSZ-ig. Zala Júlia szakmai életútja. *Betekintő*, 2. sz. 129–145.

Kovács, 2017

Kovács Csaba: A Központi Statisztikai Hivatal 1956-ban. *Statisztikai Szemle*, 11–12. sz. 1100–1120.

Lakatos, 2017a

Beszélgetés Barta Barnabással, a KSH nyugalmazott elnökhelyettesével.
Az interjút készítette: Lakatos Miklós. *Statisztikai Szemle*, 1. sz. 79–84.

Lakatos, 2017b

Beszélgetés Miltényi Károly társadalomstatistikussal, demográfussal.

Az interjút készítette: Lakatos Miklós. *Statistikai Szemle*, 8–9. sz. 910–914.

Petrikné, 1999

Petrikné Vámos Ida: Iratok a Történeti Hivatalban. In *Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve 1999*. Szerkesztette: Gyarmati György. Történeti Hivatal, Budapest. 29–60.

Takács, 2012

Takács Tibor: Az iparizsabotázs-elhárítás szervezete 1956 és 1962 között.

Betekintő, 1. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2012_1_takacs.pdf

Ungváry, 2009

Ungváry Krisztián: A Kádár-rendszer kémelhárítása. In *Kádárizmus*.

Mélyfúrások. Évkönyv XVI. Szerkesztette: Tischler János, 1956-os Intézet, Budapest. 353–409.

Urbán, 2003

Urbán Attila: A magyar állambiztonsági szolgálatok (1962–1980). *Múltunk*, 3. sz. 3–74.

Vörös, 2013

Vörös Géza: Az állambiztonság hálózaton kívüli információszerző technikái.

Levéltári Szemle, 1. sz. 19–30.

=== Hivatkozott jogszabályok ===

1952. évi VI. törvény az állami statisztikáról

https://jogkodex.hu/jsz/1952_6_torveny_4012036

Kulcsszavak

=====

1956 utáni megtorlás, kémelhárítás, ötvenes évek, titkos állam-
biztonsági eszközök és módszerek, ügynöktörténetek

Budapest II. kerület, Keleti Károly utca 5-7., a Központi Statisztikai Hivatal központi épületének önkiszolgáló étterme, 1962

Fortepan 114133 /
Bauer Sándor

/ Data – Protection /

Operational Counterintelligence by the Hungarian Central Statistical Office (1951–1962)

The study examines the earliest source-documented relationship between the Hungarian Central Statistical Office (KSH) and the state security organs. The surviving archival sources document the establishment of an informant network within the Office as early as 1951. The study analyses the organisational framework of counter-intelligence, as well as the roles of network agents and official contacts within the institution. It also examines the tensions between the leadership of the KSH and the Ministry of the Interior. The destruction of state security records during and after the 1956 Revolution has significantly complicated the research; consequently, the study necessarily relies on information derived from documents produced at a later date.

= = = E számunk szerzői = = =

DERDA DÁVID: levéltáros, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Levéltára

GYEBNÁR KRISTÓF: PhD, történész-levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár
Heves Vármegyei Levéltára

JOÓ ADRIENN: művelődésszervező, ÁBTL

ORBÁN-SCHWARZKOPF BALÁZS: történész-levéltáros, ÁBTL

PAPP ISTVÁN: PhD, történész, ÁBTL

UNGVÁRY KRISZTIÁN: PhD, az MTA doktora, kutatóprofesszor, Miskolci Egyetem

A tanulmányokkal kapcsolatos
észrevételeiket, megjegyzéseiket az alábbi címre küldjék el:
betekinto@abtl.hu

Kérésükre szívesen továbbítjuk levelüket a szerzőknek.